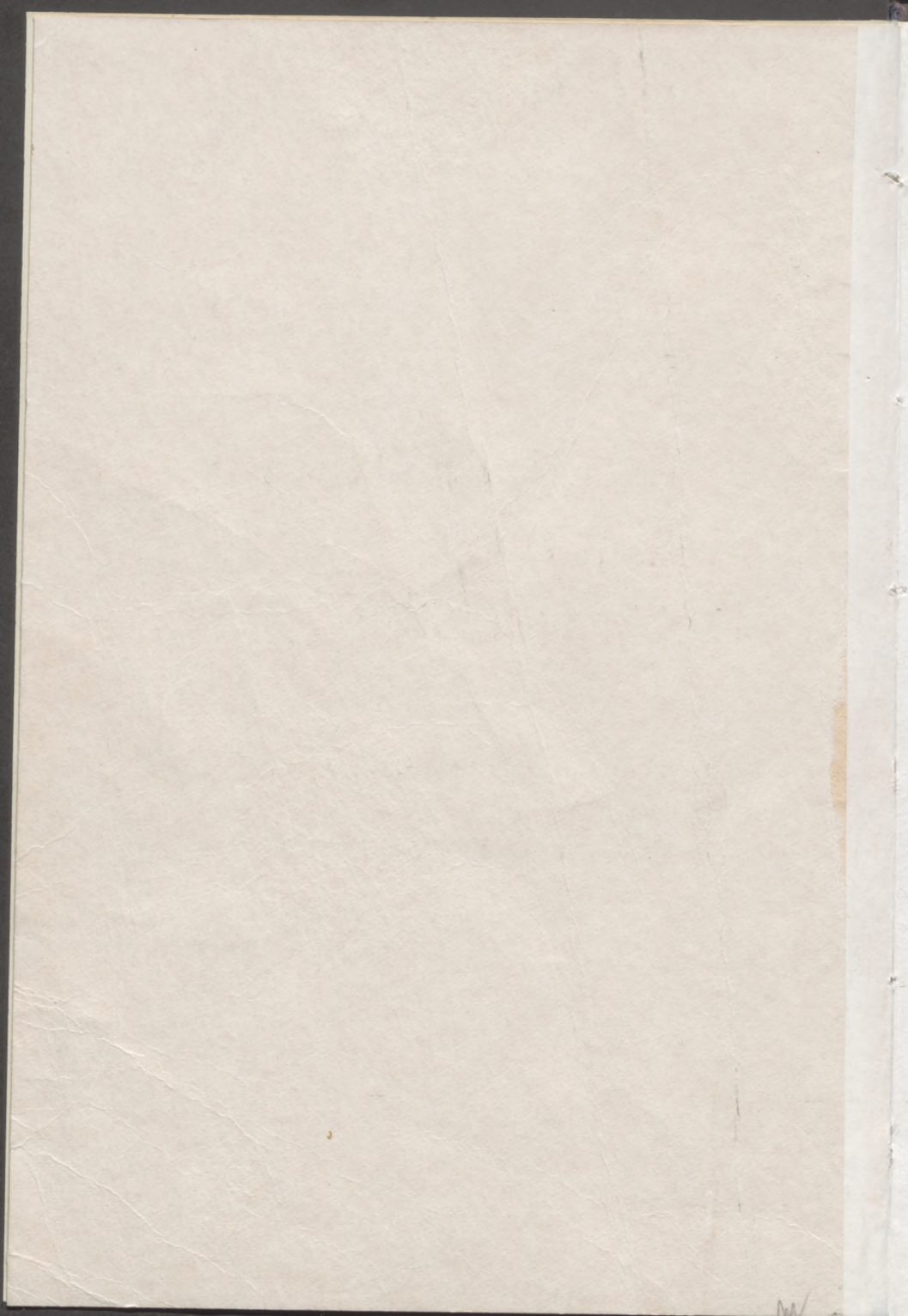

Jacek Knopek

W EUROPIE PRZEMIAN KONFLIKTÓW I KOMPROMISÓW

181486

Jacek Knopek

W EUROPIE PRZEMIAN KONFLIKTÓW I KOMPROMISÓW

**Materiały pomocnicze dla studentów
historii i politologii
z zakresu transformacji ustrojowej**

Bydgoszcz 1998

Komitet Redakcyjny

Eugeniusz Rogalski (*przewodniczący*), Grażyna Jarzyna (*sekretarz*), Maksymilian Grzegorz,
Juliusz Jundził, Andrzej Prószyński, Włodzimierz Jastrzębski

Recenzent

Prof. dr hab. ANDRZEJ CHODUBSKI

Redaktor

ELŻBIETA PAWLAK

© Copyright by Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej
w Bydgoszczy 1998

ISBN 83-7096-233-5

757416

Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy

Poz. 731

Ark. wyd. 12,34 Zam.70/98

Skład i druk: Dział Poligrafii WSP w Bydgoszczy

E. 3136 / 98

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE.....	5

I. CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE TRANSFORMACJĘ

USTROJOWĄ	9

1. Odprężenie na linii USA-ZSRR	9
2. Problematyka niemiecka	11
3. Rola KBWE w procesie odprężenia	13
4. Nawiązanie ogólnoeuropejskiej współpracy gospodarczej i kulturalnej	15
5. Przebudowa ery Gorbaczowa	19
6. Możliwości współpracy między NATO a Układem Warszawskim	21
7. Narodziny demokratycznej opozycji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej	24
8. Reformy gospodarcze w Polsce i na Węgrzech	33
9. Pozaregionalne powiązania ekonomiczne	35

II. JESIEŃ NARODÓW I JEJ NASTĘPSTWA

38

1. Albania	39
2. Bułgaria	47
3. Czechosłowacja	56
4. Jugosławia	65
5. Niemiecka Republika Demokratyczna	73
6. Polska	78
7. Rumunia	86
8. Węgry	93
9. Związek Radziecki	99

III. WYBRANE ZAGADNIENIA Z ZAKRESU

TRANSFORMACJI USTROJOWEJ109

1. Uchodźstwo, migracja i emigracja w okresie transformacji 109
2. Uchodźcy w Polsce 115
3. Współczesna emigracja z ziem polskich 119
4. Mniejszości narodowe w Polsce 125
5. Kwestie narodowe Europy Środkowo-Wschodniej 131
6. Budowa podstaw ekonomicznych i politycznych w Europie
po 1989 roku 134
7. Zjawisko konwergencji 139

IV. CHARAKTERYSTYKA PAŃSTW OBJĘTYCH

TRANSFORMACJĄ USTROJOWĄ (1989-1994) 144

1. Albania 144
2. Bułgaria 145
3. Czechy i Słowacja 146
4. Kraje byłej Jugosławii 149
5. Dawna Niemiecka Republika Demokratyczna 159
6. Polska 159
7. Rumunia 161
8. Węgry 163
9. Kraje byłego Związku Radzieckiego 164

V. SYLWETKI NIEKTÓRYCH POLITYKÓW

ŚRODKOWOEUROPEJSKICH 191

VI. TEKSTY ŹRÓDŁOWE 212

VII. WYBRANA LITERATURA 248

VIII. MAPY POGLĄDOWE 254

WPROWADZENIE

W języku łacińskim termin transformacja oznacza przekształcenie, przeobrażenie lub przemieszczenie. Od początku XX w. słowa tego używano w biologii dla określenia procesu interwencji w cechy dziedziczne biorcy przy użyciu dawcy. Z kolei w ostatniej dekadzie tego stulecia termin ten włącznie do języka nauk społecznych dla podkreślenia przemian, które po 1989 r. zaczęły zachodzić w systemach społecznych tzw. państw postkomunistycznych.

W procesie transformacji szczególnie aktywna rola przypadła systemowi politycznemu, który musiał dokonać istotnych zmian strukturalnych. Pod tym względem aksamitna rewolucja 1989 r. w krajach Europy Środkowej i Wschodniej wyróżnia ten proces od innych rewolucji kształtujących kolejne systemy społeczno-ekonomiczne, np. rewolucja burżuazyjna we Francji 1789 r. lub rewolucja przemysłowa w Anglii w XVII w. Rolę czynnika wymuszającego proces transformacji stanowią głównie siły wytwórcze społeczeństw środkowoeuropejskich.

Transformacja polityczna opiera się przede wszystkim na zachowaniu trzech głównych zasad, obrazujących przemiany zachodzące po 1989 r. w byłych krajach socjalistycznych:

- tzw. pluralizmu politycznego, co oznacza w praktyce dopuszczenie do legalnej walki o władzę w państwie różnych ugrupowań politycznych, nawet opozycyjnych
- wolnej gry poszczególnych sił politycznych, w myśl której walka o władzę powinna odbywać się na równych i tych samych zasadach
- tzw. rządów alternatywnych, polegających na utrzymywaniu przez cały okres dominacji politycznej jednego z ugrupowań legalnej opozycji, poprzez stworzenie możliwości do jej normalnej pracy.

W obliczu tych zasad transformacja systemowa stanowi zatem proces globalny, który oznacza zmiany polityczne i gospodarcze, wyczuwalne nie tylko w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Ostatecznie proces ten zakończy się z chwilą, gdy świadomość poszczególnych społeczności zintegruje się wokół znaczących grup i warstw społecznych, tworzących partie i ugrupowania parlamentarne. Aby bliżej związać z tym procesem społeczeństwo niezbędne są jednak zmiany strukturalne i gospodarcze, odczuwalne przez poszczególnych obywateli. Dopiero wówczas władza może liczyć na powszechną akceptację i dokonać będzie mogła zakończenia przemian politycznych. Przeobrażenia te z kolei wpłyną na zmianę charakteru państw, co w praktyce oznaczać będzie zakończenie procesu transformacji.

Proces transformacji ustrojowej pod względem chronologii nie powinien budzić wątpliwości, gdyż rozpoczął się wraz z przeobrażeniami zachodzącymi w 1989 r. w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Kolejno na drogę transformacji wkraczały poszczególne państwa. Terytorialnie w 1989 r. przemiany te dotyczyły państw europejskich. Wraz jednak z rozszerzeniem się zjawiska proces ten objął również Związek Radziecki, który ostatecznie rozpadł się na wiele niepodległych państw. W związku z tym terytorialnie należy ujmować państwa objęte procesem transformacji ustrojowej łącznie z krajami powstałymi po rozpadzie ZSRR, a zatem i niektóre państwa azjatyckie. Na drogę transformacji nie wkroczyły jednak inne państwa, tzw. demokracji ludowej w Azji, jak: Chiny, Wietnam czy Korea Północna. Pomimo niewielkich zmian i reform gospodarczych system polityczny pozostał tam bez zmian.

Dotychczas w literaturze polskiej brakuje pozycji obejmującej całościowo zagadnienie transformacji ustrojowej. Dlatego celem publikacji jest naświetlenie ogólnych zagadnień związanych z pojęciem transformacji oraz terytorialne ujęcie zmian zachodzących w państwach Europy Środkowo-Wschodniej.

Hipotezą badawczą jest twierdzenie, że transformacja ustrojowa jest jedną z kolejnych rewolucji, dokonujących reformy polityczne i gospodarcze, które muszą doprowadzić do zmiany systemu społeczno-ekonomicznego.

Niniejszą publikację podzielono na dwie zasadnicze części. W rozdziałach pierwszym, drugim i trzecim przedstawiono najważniejsze kwestie, mieszczące się w ramach pojęcia „przemiany”. W rozdziałach kolejnych dostarczono podstawowych danych o państwach i ich problemach społeczno-politycznych, głównych postaciach środkowoeuropejskiego życia politycznego. Rozdziały te mają uzupełniać zaprezentowane wcześniej uogólnienia i wnioski. W rozdziale pierwszym zarysowano czynniki, mające wpływ na kształtowanie się procesu transformacji w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych; w rozdziale drugim scharakteryzowano oblicze przemian zachodzących w poszczególnych krajach Europy Środkowej i Wschodniej z uwzględnieniem tempa przemian w poszczególnych regionach; w rozdziale trzecim przedstawiono wybrane zagadnienia z zakresu transformacji, w skład których wchodzi procesy, które odgrywają czołową rolę w życiu tych państw lub uległy po 1989 r. szczególnie istotnym zmianom. W celu zobrazowania tła zachodzących przeobrażeń załączono w postaci aneksów charakterystykę poszczególnych państw, w których zachodzi proces transformacji ustrojowej; dalej przedstawiono sylwetki czołowych polityków środkowoeuropejskich, którzy wywarli wpływ na tempo i tok przemian; załączone teksty źródłowe w rozdziale szóstym przyczyniają się z kolei do przybliżenia istoty problemu, charakteryzując niektóre etapy kształtowania się transformacji ustrojowej; w celu umożliwienia dalszego studiowania problemu zaprezentowano również wybraną literaturę przedmiotu ostatnich kilku lat; na końcu zaś umieszczono mapy poglądowe, które oddają tło zachodzących przemian oraz odtwarzają na przestrzeni ostatnich lat podziały polityczne i terytorialne Europy Środkowej i Południowej.

Całość publikacji przedstawia główne ogniwa przemian zachodzących w krajach Europy Środkowo-Wschodniej pod względem politycznym, ekonomicznym i społecznym w ostatnich kilku latach.*

* Maszynopis publikacji oddano do druku w czerwcu 1997 r.

I. CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE TRANSFORMACJĘ USTROJOWĄ

Wiele czynników miało wpływ na transformację ustrojową w tzw. krajach postkomunistycznych. Jednak najistotniejsze bezpośrednie czynniki, do których odnieść można kształtowanie się nowych, odmiennych systemów politycznych w Europie nawiązuje do lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Zaistniałe wówczas procesy zmierzały nieuchronnie do końca pewnej epoki, którą określa się mianem krajów demokracji ludowej.

1. Odprężenie na linii USA – ZSRR

Niemal od końca lat sześćdziesiątych dialog i postępująca linia odprężenia między Związkiem Radzieckim a Stanami Zjednoczonymi były główną osią stosunków Wschód-Zachód, co wywarło znaczącą rolę w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. W USA pewne przesłanki nowego ładu i nowej polityki zauważyć można już za prezydentury Nixona, który poprzez dialog z Moskwą chciał podnieść prestiż swego kraju. Rozpoczęta przez niego kadencja w Białym Domu stała się erą negocjacji z ZSRR, co ma miejsce do dnia obecnego. W sprawach tych sprzyjał również program pokoju przyjęty na jednym z kolejnych zjazdów KPZR z 1971 r. Dzięki zmianie głównych nurtów w doktrynach politycznych dwóch supermocarstw powojennego świata była możliwa również linia odprężenia w świecie, która szczególnie zaznaczyła się w Europie.

Odprężenie Wschód-Zachód przybrało przede wszystkim nurt wojskowy. Zdawano sobie sprawę z konsekwencji wyścigu zbrojeń, szczególnie zaś z konsekwencji wojny jądrowej. Tendencja ta coraz wyraźniej zaznaczała się w społeczeństwie amerykańskim, które w okresie rozwoju

gospodarczego szczególnie dużo zyskało w sferze konsumpcji i obawiało się utraty dóbr materialnych. Ono również zmuszało władze polityczne swojego kraju do zmiany stosunków wobec Wschodu i ZSRR. W listopadzie 1969 r. rozpoczęły się rozmowy radziecko-amerykańskie na temat ograniczenia zbrojeń strategicznych; odbywały się one w Helsinkach i Wiedniu, dwóch państwach neutralnych. Owocem tych posunięć było podpisanie w lutym 1971 r. przez 67 państw w Londynie traktatu w sprawie dezatomizacji dna mórz i oceanów, a następnie również wielostronnego traktatu w sprawie zakazu broni bakteriologicznej wraz ze zniszczeniem całych ich arsenałów. Porozumienie amerykańsko-radzieckie mówiło również o zmniejszeniu ryzyka wybuchu wojny jądrowej między dwoma supermocarstwami. Układ ten przybrał miano SALT I. W roku następnym z kolei podpisano kolejne porozumienia w kwestii ograniczenia systemów przeciwrakietowych; podjęto również rozmowy o niektórych środkach ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych. Na mocy tych rozmów podpisano w maju 1972 r. układ o zapobieganiu incydentom na otwartych przestrzeniach morskich i powietrznych. Przede wszystkim chodziło o zapewnienie bezpieczeństwa żeglugi okrętów wojennych i lotów samolotów wojskowych. Poza tym w okresie tym porozumiano się w dziedzinie ochrony naturalnego środowiska człowieka, medycyny i ochrony zdrowia, badań i pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej, nauki i techniki.

Po zawarciu układów rozbrojeniowych w Londynie, USA i ZSRR przystąpiły także do kontynuowania dalszych rozmów i układów rozbrojeniowych zwanych SALT II. Z powodu wielu problemów i konfliktów personalnych prace nad ratyfikacją układów wielokrotnie odkładano. Kilka porozumień o znaczeniu lokalnym podpisywano w latach 1974-1977, ale oficjalnego dokumentu kończącego rozmowy wciąż brakowało. Na zmianę polityki USA wpływ wywarła też prezydentura Jimmy'ego Cartera,

którego doradcą do spraw bezpieczeństwa był prof. dr Zbigniew Brzeziński. Był on zwolennikiem koncepcji polityki rozmiękczenia Bloku Wschodniego i przyspieszenia zbrojeń, które pochłaniałyby miliardy dolarów.

Doktryna kolejnego prezydenta usztywniła nieco stanowisko Zachodu. Dzięki kompromisom z obu stron doszło w czerwcu 1979 r. w Wiedniu do dziesiątego od czasów Jałty oficjalnego spotkania przywódców USA i ZSRR. Leonid Breżniew i Jimmy Carter podpisali tam układ w sprawie ograniczenia strategicznych zbrojeń ofensywnych. Była to kontynuacja kolejnych układów rozbrojeniowych SALT II.

Obie strony wprowadziły ograniczenia ilościowe wszystkich wyrzutni rakiet jądrowych dla każdej ze stron do 2400. Ogólnie układ SALT II nie został ratyfikowany przez Senat USA, w którym demokraci posiadali mniejszość, a kiedy oddziały radzieckie skierowane zostały do Afganistanu, prezydent Carter wstrzymał proces ratyfikacyjny. Agresja ZSRR na Afganistan zahamowała współpracę na linii Wschód-Zachód aż do czasu objęcia i ugruntowania władzy na Kremlu przez Michaiła Gorbaczowa.

2. Problematyka niemiecka

Od zakończenia II wojny światowej przysłowiową „kością niezgody” między Wschodem i Zachodem była sprawa niemiecka i podział Niemiec na dwa odrębne organizmy państwowe. Do końca lat sześćdziesiątych państwa Europy Środkowo-Wschodniej właściwie nie uznawały istnienia Republiki Federalnej Niemiec; nie uznawały się również same państwa niemieckie. Poważne przemiany przyniosła pod tym względem zmiana koalicji rządzącej w RFN. Od końca lat sześćdziesiątych główny ciężar w sprawowaniu działalności politycznej przypadł w udziale koalicji socjaldemokratyczno-liberalnej. Za sprawą kanclerza Willy Brandta

i wicekanclerza Waltera Schella rozpoczął się nowy kurs zachodnioniemiecki w polityce wschodniej. Bezpośrednio po przejęciu władzy Brandt zaproponował ułożenie nowych stosunków politycznych z Moskwą i Warszawą. Po parafowaniu układów radziecko-niemieckich w sierpniu 1970 r. RFN podpisała układy ze wszystkimi państwami Europy Środkowo-Wschodniej, członkami Układu Warszawskiego. Najpóźniej, bo do połowy 1973 r. toczyły się spory wokół tematyki wschodnioniemieckiej, ale w końcu i układy RFN-NRD weszły w życie po ratyfikowaniu ich przez poszczególne parlamenty; do końca 1973 r. trwały zaś negocjacje RFN z Czechosłowacją, układ ostatecznie ratyfikował Bundestag w lipcu 1974 r. W obliczu nowego kursu politycznego RFN oba państwa niemieckie zostały przyjęte w poczet ONZ, a także nastąpiła normalizacja ich statusu w Europie; m.in. neutralna Finlandia nawiązała stosunki dyplomatyczne z NRD i RFN na początku 1973 r. Pozwoliło to wyjść obu państwom niemieckim z pełnej izolacji politycznej i gospodarczej.

W miarę normalizacji stosunków RFN z państwami Układu Warszawskiego otwartą pozostawała sprawa Berlina Zachodniego. 3 IX 1971 r. ambasadorowie czterech wielkich mocarstw odpowiedzialnych za podział Niemiec doszli do porozumienia w kwestii Berlina. Ustalenia te dotyczyły głównie ułatwienia ruchu tranzytowego przez terytorium NRD dla towarów i obywateli zachodnioniemieckich. Poza tym mocarstwa zachodnie uznawały, że Berlin Zachodni nie jest częścią RFN, ale współpraca gospodarcza zostanie między RFN a Berlinem Zachodnim utrzymana. Kwestie te pomogły państwu zachodnioniemieckiemu w uwiarygodnieniu swej pozycji wśród państw Europy Środkowej i Wschodniej.

Problematyka niemiecka w Europie znalazła nowe odzwierciedlenie na początku lat osiemdziesiątych, gdy do władzy w RFN doszła koalicja CDU/CSU. Ogólnie zaś wzrost napięcia międzynarodowego w tym okre-

się spowodowany wojną w Afganistanie sprzyjał odradzaniu się propagandy rewizjonistycznej w kręgach zachodnioniemieckich. Zaczęły psuć się stosunki RFN z Polską, zaczęto coraz bardziej sprzyjać frakcjom tzw. „wypędzonych” na zachód od Łaby. Nieco inaczej przedstawiały się kontakty RFN-NRD, które sprzyjały udostępnianiu kolejnych pożyczek rządowi w Berlinie Wschodnim. Wraz z pomocą gospodarczą przyszły również kontakty polityczne na linii Kohl-Honecker, co z kolei wywołało protesty Warszawy i Moskwy. Wraz z okrzepnięciem władzy w RFN przywódcy tego państwa coraz bardziej zwracali się w kierunku normalizacji swej polityki z Europą Środkowo-Wschodnią. Tendencje te wynikały również ze stosunku socjaldemokratów zachodnioniemieckich do kwestii NRD i Polski.

Kwestia niemiecka i „otwartość problemu niemieckiego” zmieniły swoje relacje w połowie lat osiemdziesiątych, kiedy do władzy na Kremlu doszedł M. Gorbaczow. Polityka niemiecka Gorbaczowa zmierzała do zmiany ekipy Honeckera, ale w ramach utrzymania terytorialnego status quo w tej części Europy. Późniejsze wydarzenia wymknęły się jednak spod jego kontroli.

3. Rola KBWE w procesie odprężenia

Już w latach sześćdziesiątych państwa wchodzące w skład Układu Warszawskiego kilkakrotnie występowały z różnymi propozycjami zwołania i ukonstytuowania konferencji na temat bezpieczeństwa w Europie; miała ona również służyć tendencjom rozbrojeniowym. Rozmowy między dwoma blokami i paktami politycznymi oraz wojskowymi rozpoczęły się w połowie 1973 r. w Finlandii. Stamtąd obrady przeniosły się do Genewy. W negocjacjach uczestniczyło 35 krajów, a obrady zakończyły się 21 VII 1975 r. w Helsinkach, gdzie podpisano Akt Końcowy Konfe-

rencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, zwany powszechnie KBWE. Głównymi postanowieniami KBWE są: poszanowanie praw poszczególnych państw, nienaruszalność granic, powstrzymanie się od użycia siły, pokojowe załatwianie sporów, nieingerencja w sprawy wewnętrzne, poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności (wolność myśli, sumienia i religii), prawo narodów do samostanowienia, współdziałanie między państwami oraz branie pod uwagę praw międzynarodowych. W wyniku rozmów przedstawiciele uczestniczących w obradach KBWE postanowiono, że strony będą się wzajemnie informować o manewrach wojskowych na większą skalę oraz o wzmożonej aktywności armii poszczególnych krajów; zarządzono również wymianę obserwatorów wojskowych. Strony zadeklarowały się również do wzajemnego informowania o postępach w dziedzinie gospodarczej, współpracy w ochronie środowiska i nawiązaniu szerszych kontaktów kulturalnych.

Poważne zmiany konferencja przyniosła w zakresie przestrzegania praw człowieka. Na kartach KBWE widniały przepisy odnoszące się do swobodnego podróżowania i osiedlania się, możliwości łączenia rodzin, co niekorzystnie wpłynęło na sytuację wewnętrzną w krajach Układu Warszawskiego, gdyż na mocy Aktu Końcowego KBWE rozpoczęła się oficjalna emigracja ludności autochtonicznej do RFN. W kwestii przestrzegania praw człowieka coraz większą rolę odgrywała opozycja w krajach Układu Warszawskiego, która mogła odtąd swobodnie odwoływać się do Aktu Końcowego KBWE, który również podpisała Polska. Konwencja KBWE stała się motorem napędzającym struktury podziemne i opozycyjne w europejskich krajach demokracji ludowej.

Wraz z rozpoczęciem rozmów w Helsinkach i podpisaniem Aktu Końcowego KBWE dochodziło do coraz częstszych spotkań komisji poszczególnych państw zrzeszonych w tej organizacji. Do kolejnych ustaleń w ramach KBWE doszło w 1977 r. w Belgradzie, gdzie delegacje państw

NATO wyraziły gotowość udzielania poparcia tzw. dysydentom z Bloku Wschodniego. Miała być to przeciwwaga w stosunku do rzekomych sukcesów odniesionych przez państwa Układu Warszawskiego w obliczu konferencji w Helsinkach. Belgradzki etap weryfikacji poglądów KBWE pomimo kontrowersji i sprzeciwów umożliwił dalsze starania na linii budowy europejskiego systemu bezpieczeństwa i współpracy między poszczególnymi państwami, co również przyniosło odprężenie między Wschodem a Zachodem.

Na początku lat osiemdziesiątych, w obliczu kolejnych napięć politycznych i ideologicznych, np. interwencji radzieckiej w Afganistanie, stanu wojennego w Polsce, główne nurty i spotkania na szczeblu KBWE dotyczyły bezpieczeństwa, współpracy gospodarczej, współpracy humanitarnej, dalszych kroków stawianych po konferencji oraz regionu Morza Śródziemnego.

Mimo zmiennej sytuacji politycznej konferencje z ramienia KBWE przez cały czas rozwijały swą działalność, co pozytywnie wpływało na kształtowanie się nowego ładu w Europie.

4. Nawiązanie ogólnoeuropejskiej współpracy gospodarczej i kulturalnej

Normalizacja stosunków RFN z państwami Europy Środkowej i Wschodniej oraz linia odprężenia w Europie po ukonstytuowaniu się KBWE korzystnie wpłynęły na ukierunkowanie się rozwoju współpracy ogólnoeuropejskiej, podkreślającej szczególnie powiązania ekonomiczne i przemysłowe, naukowe i techniczne. Początek lat siedemdziesiątych w Europie to głównie problem utworzenia systemu integrującego współpracę gospodarczą. Nadwyżki towarów płynące z gospodarek zachodnioeuropejskich mogły być korzystnie lokowane na rynkach wschodnioeuro-

pejskich, ale brakowało koniecznych uwarunkowań prawnych, aby można było dokonywać takich transakcji handlowych. Uptynnianie własnych towarów za granicę to głównie dla krajów Zachodu utrzymanie dobrej koniunktury i oddalanie kolejnych kryzysów gospodarczych, które w warunkach gospodarki kapitalistycznej zdarzają się średnio co 7-8 lat.

Już w postanowieniach ogólnych KBWE zwracano powszechną uwagę na odtworzenie i zinstytucjonalizowanie ogólnoeuropejskiej współpracy. Bezpośrednio po podpisaniu Aktu Końcowego KBWE rozpoczęły się rozmowy między przedstawicielami poszczególnych krajów mające przynieść konkretne rozwiązania ekonomiczne.

Efektom rozmów było zwiększenie w ciągu pięciu lat obrotów handlowych między Wschodem a Zachodem o 100%. Udział państw zachodnich w handlu zagranicznym państw RWPG wyniósł 25%, a udział RWPG w gospodarkach zachodnich zaledwie 5%. Budziło to obawy związane z uzależnieniem gospodarczym Wschodu względem gospodarek zachodnich. Wraz z nierównomiernym przepływem towarów wzrastały zadłużenia kredytowe, co pogłębiało jeszcze deficyt płatniczy państw RWPG. Istniejące struktury gospodarcze zostały zachowane nawet po 1980 r., kiedy państwa zachodnie zastosowały sankcje i ograniczenia gospodarcze wobec gospodarek RWPG, początkowo za sprawą kwestii afgańskiej, a w rok później za sprawą kwestii polskiej.

Od początku lat siedemdziesiątych wymiany handlowe między państwami dwóch ugrupowań gospodarczych były prowadzone bez umów specjalnych. Korzystając z tego, iż obie strony zainteresowane były wymianą ekonomiczną, postanowiono regulować ją w ramach długoletnich umów o współpracy gospodarczej, przemysłowej i naukowo-technicznej. Obejmowały one najczęściej okres współpracy 10-letniej. W następstwie takich rozwiązań podpisano umowy: radziecko-francuską, polsko-francuską, polsko-brytyjską, polsko-holenderską, bułgarsko-francuską, Węgry-

RFN, Polska-RFN i inne. Poszczególne umowy powoływały mieszane komisje, które regulowały wzajemne stosunki handlowe. Ponadto regulowały one wymianę licencji, kooperację przemysłową, wymianę dokumentacji technicznej, opanowywanie nowych technologii, wspólne opracowywanie tematów, szkolenie i doskonalenie kadr technicznych, organizowanie konferencji naukowych, seminariów. Poza umowami 10-letnimi zaczęto coraz częściej zawierać umowy 5-letnie. Kolejną formą regulowania współpracy między RWPG a EWG stały się wieloletnie programy rozwoju i współpracy.

Następstwem globalnego rozwoju stosunków gospodarczych na linii Wschód-Zachód coraz bardziej interesowano się możliwościami współpracy subregionalnej. W końcu lat siedemdziesiątych zaczęto rozważać możliwości współpracy na temat ochrony środowiska wraz z rozwiązaniami prawnomiędzynarodowymi. W tym samym okresie wraz ze wzrostem współpracy transportowej podejmowano próby nawiązania rozmów w celu budowy transeuropejskiej autostrady łączącej Północ-Południe (Skandynawia-Turcja) oraz w przyszłości Wschód-Zachód (ZSRR-kraje Europy Zachodniej). Pod auspicjami państw skandynawskich zainteresowano się ochroną biologiczną Morza Bałtyckiego oraz ochroną wód tego akwenu przed zanieczyszczeniami. Była to typowa współpraca państw nadbałtyckich; pierwsze konwencje na ten temat podpisano w latach 1973-1974, a współpraca zaczęła się rozwijać.

W 1979 r. powołano grupę ekspertów, która miała uzgodnić kompetencje dwóch bloków gospodarczych, na mocy których strony mogły zawierać porozumienia z każdym państwem drugiej strony. Kontakty te zaczęły psuć się na początku lat osiemdziesiątych, ale i tak wpłynęły one pozytywnie na intensyfikację gospodarek obu stron.

Poza wymianą gospodarczą w duchu KBWE rozwijała się także współpraca w zakresie kultury, oświaty, informacji i kontaktów międzylu-

dzkich. Pomimo wielu sprzeczności w połowie lat siedemdziesiątych doszło do wielu ułatwień w sprawie wymiany młodzieżowej między Wschodem a Zachodem. Najszybciej doszło do ustaleń organizacyjno-finansowych między Francją a Polską, nad czym również czuwała utworzona w tym celu komisja mieszana. Wzmoczeniu uległ także ruch turystyczny i tranzytowy. Dzięki liberalizacji przepisów paszportowych w Polsce i na Węgrzech obywatele tych dwóch państw coraz częściej wyjeżdżali do Berlina Zachodniego, Austrii i innych państw Europy Zachodniej i Południowej. Stosunkowo lepsze warunki stworzono dla korespondentów prasowych i telewizyjnych przez wprowadzenie wiz wielokrotnego przekraczania granicy danego państwa. Rozszerzono współpracę agencji prasowych, stacji telewizyjnych i radiowych, urzędów statystycznych i instytucji archiwalnych. Rozwijała się także współpraca oświatowa i naukowa. Poprawie uległa również sytuacja małżeństw mieszanych oraz zgodnie z decyzjami KBWE doprowadzono do akcji łączenia rodzin, tzn. tych które zostały rozdzielone przez czynniki zewnętrzne, np. wojnę.

Wraz z nową polityką gospodarczą Ronalda Reagana doszło do zahamowania procesu integracji dwóch bloków ekonomicznych dominujących w świecie zachodnim i wschodnim. Z jednej strony zaznaczyła się na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych recesja gospodarcza w krajach zachodniej Europy; z drugiej strony zaciążyła na tym polityka restrykcyjna względem państw RWPG po interwencji w Afganistanie i wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce. Nowy etap w kontaktach między EWG i RWPG nastąpił w połowie lat osiemdziesiątych, kiedy doszło do wyjaśnienia niektórych spraw natury ekonomicznej; wiązało to się również z objęciem nowego kursu przez Gorbaczowa.

5. Przebudowa ery Gorbaczowa

Bezpośredni wpływ na sytuację warunkującą zaistnienie transformacji ustrojowej w krajach Europy Środkowej i Wschodniej wywarła postać Michaiła Gorbaczowa i jego wybór w marcu 1985 r. na sekretarza generalnego KPZR. Podstawowe kanony swej polityki wyłożył Gorbaczow w książce *Przebudowa i nowe myślenie – dla naszego kraju i całego świata*, opublikowanej w 1988 r. Przejmując ster rządów w tak wielkim państwie zdawał sobie sprawę z konieczności przeprowadzenia reform. Jego polityka nie zmierzała jednak do obalenia socjalizmu, lecz do próby jego zreformowania, udoskonalenia. Główne koncepcje Gorbaczowa miały oznaczać modernizację gospodarki, zwiększenie swobód obywatelskich, walkę z nadużyciami, a w polityce zagranicznej zakończenie okresu zamrożenia stosunków z Zachodem. W ramach „pierestrojki” Gorbaczow zainicjował kampanię antykorupcyjną i antyalkoholową; doprowadził też do wycofania wojsk radzieckich z Afganistanu, a także do nawiązania dialogu z USA i Chinami. Głównymi ogniwami przebudowy Gorbaczowa były zaś „głasnost” – jawność życia politycznego; „pierestrojka” – przekształcenie stosunków społeczno-politycznych; „uskorienije” – przyspieszenie procesu rozwoju ekonomicznego państwa.

Poza zauważalnymi tendencjami rozluźnienia stosunków odgórnych „pierestrojka” spowodowała również narastanie regionalnych nacjonalizmów wśród narodów zamieszkujących ZSRR; oddolne ruchy społeczne postulowały przyspieszenie procesu reform i wprowadzenie w państwie autentycznych swobód demokratycznych. W niektórych republikach związkowych zaczęły także ożywiać się tendencje niepodległościowe. W dobie „pierestrojki” zaognił się konflikt między Armenią a Azerbejdżanem o Górny Karabach. Wyrazicielem radykalnego nurtu reformatorskiego w KPZR był w dobie przemian drugiej połowy lat osiemdziesiątych

Borys Jelcyn, którego w 1987 r. usunięto ze stanowiska I sekretarza Moskiewskiego Obkomu oraz z Biura Politycznego.

Wraz z dojściem Gorbaczowa do władzy zaczęto przytaczać dane statystyczne, które mówiły o faktycznym stanie gospodarki państwa. Na rynku wewnętrznym brakowało podstawowych artykułów konsumpcyjnych. Kraj był w stanie regresu gospodarczego, a olbrzymie kwoty pochłaniały zbrojenia i finansowanie ruchów rewolucyjnych w różnych częściach świata. W celu zabezpieczenia równowagi budżetowej państwa ratowano się wyprzedając złota, co na dłuższą metę było katastrofalne.

Główny trud przebudowy ery Gorbaczowa szedł w kierunku przeprowadzenia reformy prawa wyborczego, prawa karnego, rozbudowanie systemu przedstawicielstwa narodowego, jak również podjęcie inicjatywy w kierunku prywatyzowania gospodarki państwa. Pomimo starań ekipy powiązanej z Gorbaczowem, efekty przemian nie były wystarczająco odczuwalne przez społeczeństwo.

O wiele większe sukcesy przemiany zainicjowane przez Gorbaczowa odniosły na Zachodzie. Politykę „pierestrojki” z entuzjazmem przyjęły społeczeństwa krajów wysoko rozwiniętych. Doszło do kilku spotkań Gorbaczowa z Reaganem, które zaowocowały kilkoma poważnymi przedsięwzięciami; doszło również do bezpośredniego połączenia telekomunikacyjnego między Kremlem a Białym Domem, co umożliwiło obopólne konsultacje. Od 1987 r. przestano zagłuszać na terytorium ZSRR niektóre audycje zachodniojęzyczne, jak również w różnych punktach państwa pojawiła się prasa zachodnia. Podjęto szereg ważnych decyzji na temat likwidacji doktryny Breżniewa, mówiącej o międzynarodowych interesach socjalizmu, ograniczono subsydia dla ruchów komunistycznych w wielu zapalnych częściach świata. Doszło też do nowych układów rozbrojeniowych.

Podjęte przez Gorbaczowa reformy okazały się spóźnioną samochowawczą reakcją ZSRR. Doprowadziły do osłabienia starych struktur

politycznych i państwowych, ale nie doprowadziły do zaistnienia nowych. Nieustabilizowana polityka wewnętrzna została pogrążona przez pogarszającą się stale sytuację ekonomiczną, która była najwyraźniej widziana szczególnie przez społeczeństwo. W związku z tym pojawiły się pierwsze ruchy antykomunistyczne w wielu regionach kraju. W wielu częściach ZSRR dochodziło do zamieszek i buntów społecznych, a nawet do antyrosyjskich demonstracji. Rozpad Bloku Wschodniego w 1989 r. zainicjował nową politykę centrum w stosunku do poszczególnych republik. Te z kolei coraz bardziej domagały się suwerenności. Największe żądania wobec Moskwy płynęły ze strony republik nadbałtyckich. Od 1990 r. rozpoczęło się usamodzielnianie poszczególnych republik związkowych. W celu utrzymania federacji Gorbaczow próbował jeszcze przeformować nowy układ związkowy, który zakończył się jednak puczem komunistów kremlofskich w sierpniu 1991 r. W praktyce oznaczał on przede wszystkim koniec „pierestrojki” i całkowity rozkład ZSRR.

Zaprowadzenie nowego kursu politycznego i gospodarczego przez ekipę Gorbaczowa doprowadziło przede wszystkim do bezkrwawego przejścia z realnego socjalizmu do transformacji ustrojowej większości krajów Europy Środkowej i Wschodniej.

6. Możliwości współpracy między NATO

a Układem Warszawskim

Wraz z dojściem do władzy przez Gorbaczowa w ZSRR pojawiła się możliwość ponownego nawiązania kontaktów i współpracy na linii rozbrojenia po latach marazmu, mającego miejsce w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych. Kolejne posunięcia nowego sekretarza generalnego na Kremlu coraz bardziej skłaniały polityków zachodnich do wznowienia konsultacji oraz uzupełnienia układów SALT I i SALT II. Rok 1985 jest

również cezurą wyjściową do zasadniczej poprawy klimatu w globalnych stosunkach międzynarodowych.

Od początku 1986 r. pojawiły się propozycje czołowych polityków mocarstw światowych o wejście w trzecie tysiąclecie bez broni jądrowej. Na tej podstawie miało dojść do likwidacji kolejnych broni atomowych. Nowy impuls dał pod tym względem „plan Gorbaczowa”, który zmierzał do likwidacji broni jądrowej w trzech etapach. Poza tym zapowiadał on przedłużenie moratorium na wszelkie eksplozje jądrowe. Rozpoczęcie kolejnej rundy rokowań w Genewie w sprawie zbrojeń kosmicznych i jądrowych wzbudziło kontrowersje wokół „wojen gwiazdnych”. Pomimo jednak zmieniającego się klimatu wokół problemów rozbrojeniowych doszło do pierwszych konsultacji wokół przygotowania szczytu przywódców dwóch najpotężniejszych mocarstw nuklearnych świata: Reagana i Gorbaczowa. Rozpoczęły się one po serii przygotowań i rozmów dyplomatów obu krajów.

Po odbyciu kilku rozmów na spotkaniu Reagan-Gorbaczow 8 XII 1987 r. podczas kolejnego szczytu w Waszyngtonie doszło do podpisania bezterminowego układu o wyeliminowaniu rakiet średniego i krótkiego zasięgu; każda ze stron zadeklarowała prawo do pozostawienia jedynie po 15 rakiet tego typu. Na mocy układu przerwano produkcję i prace badawcze nad tym rodzajem broni. Wywołało to pozytywne reakcje ze strony państw środkowoeuropejskich, których układ ten dotyczył przede wszystkim. Układ waszyngtoński stał się pierwszym porozumieniem ponadto w sprawie rzeczywistego rozbrojenia jądrowego. Zredukował on arsenały dwóch supermocarstw (rakiety typu Cruise, Pershing, SS-20) o 2800 rakiet i 3800 głowic; wprowadzał również system kontroli produkcji tego typu broni.

Pierwsze konkretne ustalenia w sprawie rozbrojenia dały początek całej fali nowych pomysłów rozbrojeniowych. Przede wszystkim posta-

nowiono przyspieszyć rokowania START. Poza tym w lipcu 1988 r. kilkudziesięciu inspektorów kontrolowało kilka baz raketowych na terenie USA; część z nich pozostawała w celu nadzorowania amerykańskich zakładów raketowych. Ponadto inspektorzy radzieccy odwiedzili bazy wojskowe armii amerykańskiej na terytorium RFN. W odpowiedzi Amerykanie dotarli do 133 baz wojskowych na terenie całego ZSRR. Pojawiły się nowe propozycje na linii dwóch rywalizujących ze sobą bloków wojskowych. Było to przedsięwzięcie dotąd bez precedensu. Kolejnym ważnym osiągnięciem wspólnych rozmów było powołanie telemostów między supermocarstwami, stworzenie podwalin na budowę obopólnych kontaktów politycznych, gospodarczych i kulturalnych.

Wola współdziałania i dalszych rozmów pojawiła się również wraz z dojściem do fotela prezydenckiego w USA George'a Busha. Układy rozbrojeniowe były kontynuowane. Przemiany zachodzące w Polsce od początku 1989 r. i brak wojskowych reakcji ze strony ZSRR utwierdzały partnerów zachodnich o prawidłowości i prawdziwości intencji Gorbaczowa.

Generalnie Układ Warszawski popierał strategię przyjętą przez Gorbaczowa, jak również zgłaszał gotowość do podjęcia rozmów w sprawie ograniczenia wyścigu zbrojeń. Zaproponował nawet podjęcie wspólnych rozmów na temat utworzenia stref wolnych od broni jądrowej na kontynencie europejskim. Po raz kolejny powstała wizja utworzenia bezatomowej Europy Środkowo-Wschodniej. W toku dokonujących się przemian w Polsce z dokumentów Układu Warszawskiego zniknęły polemiczne akcenty pod adresem Paktu Północnoatlantyckiego; zamiast nich wprowadzono uwagi pod adresem sąsiadów i ich ewentualnych ingerencji w wewnętrzne sprawy poszczególnych państw tej części Europy. Po zakończeniu obrad „okrągłego stołu” w Polsce oraz pod wpływem dokonujących się przemian w innych krajach Bloku Wschodniego członkowie

Układu Warszawskiego dopuszczali możliwość nawiązania kontaktów wojskowych między dwoma paktami; akcentowano również potrzebę pojednania w całej Europie. Coraz częstsze wystąpienia obywateli poszczególnych państw Europy Środkowo-Wschodniej podważały jednak funkcjonalność i byt istnienia dotychczasowej struktury Bloku Wschodniego i zaczęła się także jego krytyka. W 1989 r. kolejno w Polsce, na Węgrzech, w NRD, Czechosłowacji, Bułgarii, Rumunii dochodziło do przemian ideowych i politycznych. Do głosu dochodziła coraz bardziej demokratyczna opozycja, która żądała dopuszczenia jej do głosu poprzez wolne wybory parlamentarne. W 1989 r. miała ona również krytyczny stosunek do dwóch centralnie sterowanych instytucji politycznych i gospodarczych na wschodzie Europy – Układu Warszawskiego i RWPG. Jesień Ludów 1989 r. odrzuciła też podstawowe cele istnienia „ładu wschodniego” – kierownicze role partii komunistycznych, monopol jednej ideologii w państwie, dogmatyczny stosunek do upaństwowienia środków produkcyjnych i nieprodukcyjnych, gospodarki planowej i centralnie sterowanej, imperialny układ stosunków międzynarodowych. W obliczu tego zaczął kształtować się nowy ład w Europie i przełom w stosunkach międzynarodowych.

7. Narodziny demokratycznej opozycji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Przemiany zachodzące w Europie i na świecie w latach siedemdziesiątych były ciepło przyjmowane przez mieszkańców państw Europy Środkowo-Wschodniej. Aktywizacji uległy również nieliczne grupy dysydenckie działające w niektórych tylko krajach tej części starego kontynentu. Niewątpliwym impulsem do bardziej otwartej działalności było podpisanie przez państwa Bloku Wschodniego Aktu Końcowego KBWE.

Działacze polityczni Zachodu krytykowali początkowo KBWE, gdyż uważali, że niewątpliwe korzyści odniosły w nim państwa socjalistyczne. Jednakże już w rok po jego podpisaniu okazało się, że Akt Końcowy KBWE, a szczególnie punkt mówiący o poszanowaniu godności i prawach obywateli poszczególnych państw odegrał pierwszoplanową rolę w krystalizowaniu się opozycji wewnątrz samych państw socjalistycznych. Za sprawą KBWE dysydenci krajów Bloku Wschodniego organizowali się w grupy tworząc półlegalne komitety, które w pewnym stopniu musiały być tolerowane przez rządy poszczególnych państw.

Bezpośrednim impulsem do powstania pierwszej grupy opozycyjnej były wydarzenia czerwcowe 1976 r. w Polsce. Zapowiedziane podwyżki cen żywności ogłoszone w grudniu 1970 r. jeszcze przez ekipę Gomułki zostały następnie odłożone przez ekipę Gierka. Trudności gospodarcze i brak możliwości zrównoważenia bilansu płatniczego wpłynęły na decyzję o podwyżce cen niektórych artykułów, którą ogłoszono w czerwcu 1976 r. Na wiadomość o planowanych przez rząd podwyżkach w kilku miastach polskich doszło do zamieszek, a w większych zakładach przemysłowych do strajków. Największe demonstracje miały wówczas miejsce w Radomiu, Ursusie i Płocku. Z racji tego, że strajki znajdowały swe kolejne podłoża w wielu miastach i zakładach pracy, rząd w odpowiedzi wycofał się z zapowiedzianych podwyżek. Doprowadziło to z kolei do zaciągania nowych kredytów finansowych u państw zachodnich oraz nadmierny eksport cukru, co wkrótce wywołało kryzys cukrowniczy i wprowadzenie w sierpniu 1976 r. kartek na ten wykupywany przez obywateli artykuł.

Pomimo opanowania przez siły porządkowe sytuacji w poszczególnych ośrodkach robotniczych władze postanowiły przykładowo ukarać winnych zajęć w czerwcu 1976 r. Pierwsze łapanki winnych odbywały się już w pierwszych godzinach strajków. Doprowadzano obywateli do po-

szczególnych komend milicji, gdzie poddawano osoby przesłuchiwanom i biciu. Szczególnym powodzeniem cieszyły się tzw. ścieżki życia, czyli przepuszczanie poszkodowanych przez wąskie korytarze, gdzie po dwóch stronach ustawieni byli funkcjonariusze MO z pałkami gotowymi do bicia. Wymiar sprawiedliwości z kolei skazywał tysiące robotników na kilkuletnie więzienie. Oskarżeń dokonywano jednak na podstawie sfałszowanych zeznań, co doprowadziło do więzień osoby, które nie były nawet obecne przy zajściach.

Jawne łamanie praw człowieka, informacje o biciu, prześladowaniu, wydalaniu z pracy robotników wywołały reakcję innych przedstawicieli społeczeństwa polskiego. Tworząc komitety charytatywne, niosące pomoc poszkodowanym stawały się one nieformalnie zaczątkiem nowych grup opozycyjnych. Pomimo tego, a była to tylko pomoc charytatywna, osoby uczestniczące w zbiórkach pieniędzy, żywności i ubrań dla robotników były inwigilowane przez Służby Bezpieczeństwa. 23 IX 1976 r. 14 osób grup charytatywnych ogłosiło „Apel do społeczeństwa i władz PRL” informując o powstaniu Komitetu Obrony Robotników, zwanego popularnie KOR-em. Wśród jego założycieli znaleźli się: Jerzy Andrzejewski, Jacek Kuroń, Edward Lipiński, Antoni Pajdak, Jan Zieja, Halina Mikołajska, Adam Michnik. Rok później KOR liczył już 26 osób obejmując różne pokolenia ludzi, różne społeczności, światopoglądy, wyznania. Komitet występował przede wszystkim przeciwko łamaniu praw człowieka po 1976 r. Domagał się amnestii dla skazanych w wyniku wydarzeń czerwcowych, ukarania winnych brutalnych pobić, szerzeniu pomocy dla poszkodowanych. Największą zasługą KOR-u był fakt, iż po raz pierwszy w społeczeństwie polskim po II wojnie światowej doszło do powiązania losów robotników z inteligencją; do tej pory zarówno robotnicy, jak i inteligencja szli odrębną drogą.

Od 1977 r. zaczęły tworzyć się w Polsce inne komitety oparte na kanwie wydarzeń z 1976 r. Były one jednak związane z Deklaracją Praw

Człowieka i Obywatela ogłoszoną przez ONZ oraz ratyfikowany Akt Praw Człowieka KBWE. Pod aktami podpisywali się znani działacze dysydency, m.in. Leszek Moczulski, Andrzej Niesiołowski i Wojciech Ziemiński. Wskutek zakatowania w Krakowie studenta UJ, działacza KOR – Stanisława Pyjasa doszło do ukonstytuowania się Studenckiego Komitetu Solidarności, który miał być konkurencyjny dla Zrzeszenia Studentów Polskich podlegającego bezpośrednio PZPR. W celu wyciągnięcia większych korzyści i ustępstw ze strony państwa i rządu polskiego doszło także do przekształcenia się KOR-u w Komitet Samoobrony Społecznej, który miał grupować szersze kręgi społeczne. Ponadto w 1978 r. doszło do pierwszego spotkania przedstawicieli KSS „KOR” z przedstawicielami czechosłowackiej „Karty 77” w celu omówienia koordynacji działań, szybkiej łączności i samoobrony. Opozycja demokratyczna w Polsce zaczęła uzyskiwać coraz większe poparcie w społeczeństwie w początku lat osiemdziesiątych, kiedy to NSZZ „Solidarność” skupiła w swych szeregach 1/4 obywateli państwa.

W podobnych realiach politycznych i w podobnym czasie tworzyła się opozycja w Czechosłowacji. Po objęciu władzy przez Gustawa Husaka w 1969 r. rozpoczęła się specyficzna nagonka na działaczy Praskiej Wiosny. W wyniku tego około 1/3 działaczy partyjnych zostało wydalonych z Komunistycznej Partii Czechosłowacji. Inwigilacji poddano również społeczeństwo. Największy wpływ jednakże na powstanie „Karty 77”, głównego ugrupowania opozycyjnego, wywarł Akt Końcowy KBWE oraz wydarzenia czerwcowe 1976 r. w Polsce i powstanie KOR-u. „Karta 77” została utworzona 1 I 1977 r. jako specyficzny ruch obrony praw człowieka. Deklarację założycielską podpisały 243 osoby, przede wszystkim intelektualiści. Każdego roku Karta wyłaniała spośród siebie trzech sygnatariuszy, którzy ogłaszali jej deklaracje polityczne. Jednym z najbardziej znanych działaczy tej grupy był Václav Havel, który główne myśli Karty

ogłosił w eseju „Siła bezsilnych”. W okresie pierwszych dziesięciu lat swojej działalności Karta opublikowała 443 dokumenty dotyczące aspektów życia politycznego, społecznego i kulturalnego kraju; wszczęła również kilkaset interwencji w obronie prześladowanych. Ówczesne władze Czechosłowacji nie tolerowały działalności Karty na swoim terenie, dlatego wobec uczestników i przedstawicieli dopuszczano się nadużyć z użyciem siły. Najbardziej znani działacze opozycyjni byli skazywani na więzienie. W kwietniu 1978 r. z inicjatywy Karty utworzono Komitet Obrony Ludzi Nieśluszenie Represjonowanych. Był on jednym z przejawów działalności Karty, a mianowicie dokumentowania jawnych sprzeczności w zakresie łamania praw człowieka, szczególnie po 1969 r. Na początku lat osiemdziesiątych Karta liczyła już ponad tysiąc członków i powiększała się z każdym rokiem. Ponadto nawiązywano partnerskie stosunki i brano udział w roboczych spotkaniach z innymi dysydentami z Bloku Wschodniego. Najistotniejszą jednak rolę „Karta 77” odegrała w okresie aksamitnej rewolucji 1989 r., gdzie stała się największą siłą opozycyjną a tradycjami, zdolną do przejęcia i koordynowania władzy w państwie.

Rodząca się opozycja demokratyczna w Polsce, mimo pierwszych nietrwałych jeszcze prób tworzenia nowej elity władzy, okazywała coraz większą wolę działania. Od początku 1978 r. tworzyły się w kilku regionach Polski Wolne Związki Zawodowe. Doszło nawet w Gdańsku do uzgodnienia wspólnej linii działania i kooperacji między robotnikami na obszarze całego kraju. Oprócz tego tworzyły się także lokalne komitety chłopskie. Były to tzw. Komitety Samoobrony Chłopskiej.

Istotny wpływ na organizację opozycji demokratycznej w Polsce miał wybór kardynała Karola Wojtyły na biskupa Rzymu, co miało miejsce 16 października 1978 r. Odbyta przez niego pielgrzymka do Polski w czerwcu 1979 r. umocniła wiarę społeczeństwa i dała nadzieję na lepsze

jutro. Przy okazji wielotysięczne rzesze pielgrzymów, towarzyszące papieżowi w ciągu całej podróży po ziemiach polskich, wzmocniły wśród polskich dysydentów wiarę w społeczeństwo oraz jego siłę, potrafiącą doprowadzić do szczęśliwego końca przeobrażenia polityczne w kraju.

W rok po pielgrzymce papieża do ojczyzny doszło do niespotykanych dotąd strajków na terytorium całego kraju. Na pierwszy plan wysuwały się tutaj strajki na Wybrzeżu; w obronie wydalonych z pracy Anny Walentynowicz i Lecha Wałęsy stanęła Stocznia Gdańska. Doszło tam następnie do ukonstytuowania się Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego z Wałęsą na czele. Komitet sformułował 21 postulatów, które zostały początkowo odrzucone, ale w końcu sierpnia 1980 r. doszło do ugody między strajkującymi a władzami państwa. Okazały się one przełomem w życiu opozycji polskiej, doprowadzono do legalnego powstania związków zawodowych, które przybrały charakter niezależnych. 17 IX 1980 r. utworzono Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”, który bardzo szybko objął członkostwem kilka milionów robotników i stał się prężną siłą społeczną, której nie zapomniano się już do 1989 r.

Opozycja demokratyczna w Niemieckiej Republice Demokratycznej tworzyła się bardzo powoli, a jej początków należy doszukiwać się w latach osiemdziesiątych. Początkowo, co wynikało mimo wszystko z bliskości Republiki Federalnej Niemiec, rekrutowała się ona ze zwolenników ruchu pokojowego oraz ekologicznego, mających silne oparcie po zachodniej stronie Łaby.

Przywódcy tych ruchów w dobie ekipy Honeckera zostali poddani ostrym represjom wraz z wydaleniem z kraju. Następną formą opozycji byli dysydenci wschodnioniemieccy skupieni wokół Kościoła Protestantckiego, gdzie w wolnych, nielicznych grupach prowadzili niewielką działalność opozycyjną, polegającą przede wszystkim na przestrzeganiu reform politycznych i społecznych wraz z ideami postępującymi w ZSRR i

hasłami Gorbaczowa. Nieliczne grupy opozycjonistów w 1987 r. spotkały się na demonstracji przeciwnej istnieniu muru berlińskiego, a w początku 1988 r. demonstrowały w rocznicę zamordowania Róży Luksemburg i Karla Liebknechta pod hasłami wolności i praw dla ludzi o odmiennych poglądach politycznych. Akcje te kończyły się brutalnymi pobiciami przez milicję przy pacyfikowaniu części społeczeństwa; rozpoczęły się represje wobec Kościoła i poszczególnych grup opozycyjnych. Do najważniejszych jednak demonstracji doszło w NRD w trakcie obchodów 40-lecia istnienia państwa, jakie miały miejsce w październiku 1989 r.; to one wywarły główny wpływ na przemiany dokonujące się w państwie. Wraz z nimi rozpoczął się ruch kadrowy i doszło do zmiany ekip rządzących.

Na nieco uprzywilejowanej pozycji stała niewątpliwie opozycja węgierska. Pomimo to pod wpływem dokonujących się przemian gospodarczych obserwowano rozmiary zacofania gospodarczego i w związku z tym potrzebę przemian politycznych. Ideologia Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej w latach osiemdziesiątych uległa poważnemu zachwianiu. Sama partia zaś uległa wewnętrznemu rozpadowi, któremu towarzyszyły opinie o możliwości przeprowadzenia w przyszłości wolnych wyborów i rozpoczęcia walki wyborczej z innymi partiami opozycyjnymi. Dlatego też na Węgrzech w latach osiemdziesiątych nie doszło do bardziej brutalnych akcji sił porządkowych przeciwko opozycji. 3 IX 1987 r. powstało Węgierskie Forum Demokratyczne, które było początkiem działalności partii opozycyjnych, mimo że skupiało przede wszystkim działaczy intelektualnych. Do poważniejszych akcji ze strony rządu przeciwko Forum nie doszło, gdyż sprzyjali mu niektórzy działacze komunistyczni, jak Imre Pozsgay czy Rezső Nyers. Z racji tego, że partia była skłócona doszło do nasilenia działalności środowisk opozycyjnych, które 30 III 1988 r. powołały Związek Młodych Demokratów. Na Wę-

grzech zatem nastąpił błyskawiczny rozwój partii politycznych, który nie został wcześniej poparty szerszym ruchem opozycyjnym i dysydenckim.

W Bułgarii opozycyjne życie polityczne do 1988 r. praktycznie nie istniało. Nieliczne przejawy działalności dysydentów skupiały się jedynie w niewielkich grupach ekologicznych i geologicznych. W bułgarskim życiu politycznym zatem rok 1988 jest przełomowym. Pierwszym ugrupowaniem opozycyjnym było Niezależne Stowarzyszenie Obrony Praw Człowieka, założone w styczniu 1988 r., które niekiedy określa się jako „Komitet 273”. Głównym celem tej grupy, jak i hasłem propagandowym było uchylenie niektórych artykułów z kodeksu karnego, które jawnie pogwałcały swobody obywatelskie. W następnych miesiącach kształtowały się kolejne grupy, które były negatywnie nastawione do ówczesnej władzy w państwie. Miały one charakter organizacji ekologicznych, religijnych, klubów intelektualnych, grup popierających reformy Gorbaczowa, jak również mniejszości narodowe muzułmańskie i pomackie (Bułgarczy wyznający islam) walczące o swoje prawa. W lutym 1989 r. powstała „Podkrepa”, pierwszy niezależny ruch organizujący związki zawodowe, które swój główny impuls zawdzięczały polskiej „Solidarności”. Z kolei w marcu 1989 r. utworzono ruch ekologiczny „Ekogłasnost”; pomimo swego charakteru wziął on później na siebie ciężar poważnej siły politycznej. Ekipa Todora Żiwkova, rządząca Bułgarią od kilkudziesięciu lat odpowiedzialna była za sytuację polityczną i ekonomiczną kraju, w związku z czym odpowiedziała sukcesywnymi represjami. Dla czołowych przywódców opozycyjnych przygotowano akty oskarżenia w celu ich osądzenia. Na kolejne, organizowane przez opozycję demonstracje władze odpowiedziały użyciem siły.

W przededniu Jesieni Ludów 1989 r. zabrakło demokratycznej opozycji w Rumunii i Albanii. W krajach tych opozycja rodziła się jedynie w łonie samych partii komunistycznych, w oparciu których doszło do po-

działów frakcyjnych, a następnie do przeobrażeń w poszczególnych sferach politycznych, gospodarczych i społecznych. W 1989 r. sytuacja ta doprowadziła do krwawej grudniowej rewolucji w Bukareszcie i innych miastach Rumunii, a w Albanii nastąpił masowy, niekontrolowany odpływ emigrantów, kierujących się głównie drogą morską w kierunku portów włoskich. Wraz z tą emigracją nastąpił odpływ z Albanii nielicznych dysydentów, którzy skupiali wokół siebie niewielkie grupki działaczy. W Jugosławii opozycja demokratyczna straciła na znaczeniu na skutek rodzimych nacjonalizmów i odrębności polityczno-kulturalnych, gospodarczych i historyczno-tradycyjnych w poszczególnych republikach federacji. Rodzące się w latach osiemdziesiątych nacjonalizmy dążyły do zbrojnego starcia, a nie do przemian idących drogą pokoju. Kształtowanie się opozycji demokratycznej w Jugosławii nastąpiło dopiero w trakcie wojny domowej, która ogarnęła ten kraj w latach 1991-1995.

Wraz z objęciem pełnoprawnych rządów w Moskwie przez Gorbaczowa nastąpiły również w tym kraju reformy, których zadaniem była próba ratowania ZSRR przed upadkiem i rozczłonkowaniem. Wraz z postępującą destrukcją społeczeństwa oraz aparatu władzy zaczęły ujawniać się antagonizmy w samym aparacie władzy. Kiedy zaś okazało się, że kraj nie może nadążyć za reformami idącymi z Kremla w latach 1988-1989 powstały pierwsze antykomunistyczne organizacje, takie jak Związek Demokratyczny, Ludowy Front RFSRR, Memoriał, Moskiewski Zjednoczony Front Ludzi Pracy. Były to różne grupy ludzi, które nie miały jeszcze jasno sprecyzowanych programów działania. Prawdziwa fala powstania partii o różnych programach politycznych nastąpiła w 1990 r. Wraz z tym nastąpił wzrost tendencji nacjonalistycznych w poszczególnych republikach radzieckich oraz zaczęto przeprowadzanie wyborów do władz w niemal każdej z nich.

Narodziny opozycji demokratycznej w wielu krajach Europy Środkowej i Wschodniej miały niewątpliwie największy wpływ na przyspieszenie przemian, jakie miały miejsce po 1989 r.

8. Reformy gospodarcze w Polsce i na Węgrzech

Postępująca recesja gospodarcza w krajach socjalistycznych zaczęła uwidocznić się coraz bardziej w kolejnych państwach Bloku Wschodniego. Najwyraźniej zaznaczyła się ona w Polsce już w końcu lat siedemdziesiątych, ale stopniowo docierała też do innych państw. W Polsce i na Węgrzech doszło do prób ratowania sytuacji kryzysowej, które przejawiały się w podejmowaniu reformowania gospodarki. Jej zasługa polegała na tym, że stopniowo gospodarki tych dwóch krajów odchodziły od wzorca płynącego ze Związku Radzieckiego, a do tej pory był to główny ujemny bodziec kształtujący stosunki ekonomiczne w krajach socjalistycznych Europy.

Reformy podejmowane w Polsce i na Węgrzech miały podobny charakter, chociaż rozpoczęły się i kształtowały w różnych warunkach i w innym czasie. Jako początek reform gospodarczych na Węgrzech uważać trzeba 1 I 1968 r. Zwolennikiem nowego kursu była osoba określana mianem rzeźnika Budapesztu – Janoš Kadar, ówczesny polityczny przywódca państwa. Rok 1968 cechuje w polityce węgierskiej również dwuznaczne ustosunkowanie się do spraw czechosłowackich i Praskiej Wiosny. Podkreśla się często, że Kadar za cenę kontynuowania własnych reform oraz zachowania spokoju w kraju był jednym z inicjatorów wkroczenia wojsk Układu Warszawskiego do Pragi i innych miast Czechosłowacji. Mimo to jednak Kadar od lat sześćdziesiątych zaczął stopniowo przekształcać reżim we własnym kraju i stawał się najbardziej liberalnym politykiem w Bloku Wschodnim. Węgierskie przemiany ekonomiczne

zyskały nazwę „gulasz – komunizm”. Reformy te polegały na zniesieniu obowiązkowych dostaw produktów roślinnych i zwierzęcych przez rolników na rynek miejski, stopniowo likwidowały centralne planowanie, a w latach osiemdziesiątych pozwoliły na powstanie drobnego sektora prywatnego, zwłaszcza w dziedzinie handlu, transportu i drobnych usługach. Tak prowadzona polityka gospodarcza spowodowała, że półki sklepowe były na Węgrzech wypełnione, ale kraj stawał się coraz bardziej zadłużony w stosunku do państw zachodnich, które udzielały kredytów na rozwój ekonomiczny Węgier. Poza tym niemożliwa stała się egzystencja mieszkańców w oparciu tylko o jedno miejsce zarobkowania. Każda rodzina węgierska szukała dodatkowych źródeł dochodu.

Z kolei rząd polski próbował reformować swoją gospodarkę w latach osiemdziesiątych, po masowych strajkach jakie miały miejsce w 1980 r. Były one również spowodowane poważnym kryzysem jaki zaistniał na rynku, a kierowany był przewagą popytu społeczeństwa nad podażą artykułów na rynku. W latach osiemdziesiątych zaczęto wdrażać I i II stopień reformy gospodarczej, a jednym z jego inicjatorów był, m.in. Albin Siwak, działacz PZPR. Okres ten zaowocował przede wszystkim tworzeniem nowych spółek, ale udziałowcami ich były przedsiębiorstwa państwowe. Po wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce państwa zachodnie nałożyły embargo na dostawę towarów do kraju, co z kolei wpłynęło negatywnie na produkcję przemysłową i rolniczą. Rozbudowana np. w epoce Gierka produkcja trzody chlewnej potrzebowała dużych ilości pasz sprowadzanych z zagranicy, których po 1981 r. zabrakło. Dla ratowania sytuacji chciano stworzyć takie firmy, które byłyby mniej skrupowane niż tradycyjne wielkie zakłady przemysłowe; w związku z tym zakłady takie byłyby niezależne i przede wszystkim sprawniejsze. W 1985 r. zarejestrowano już 1220 takich firm, a w 1989 r. ich wielkość wzrosła gwałtownie do 41 tys., zarejestrowanych w ciągu jednego roku. Praktyka jednak

ukazała, że drobny sektor stał się bardzo użyteczny dla ludzi powiązanych z ówczesną władzą, gdyż grupa ta mogła w nim swobodnie lokować pieniądze państwowe. Najczęściej dyrektorzy fabryki i miejscowi przedstawiciele władzy dzierżawili za minimalną cenę lokale i sprzęt nowej jednostce prawnej, którą zresztą sami nadzorowali. W praktyce ci sami robotnicy obsługiwali te same maszyny jakie były w przedsiębiorstwie państwowym, wykonując pracę zleconą przez dawny zakład pracy. W tym przypadku fabryka nadal pokrywała większość kosztów, a danej spółce płaćca pełną cenę za jej wyroby. Robotnicy otrzymywali nieco wyższe zarobki, ale całe zyski pochłaniali administratorzy i twórcy spółek. W ten sposób doszło do powstania nowej grupy ekonomicznej, która szybko zaczęła się bogacić.

Aspekt polityczny i ekonomiczny był jednak inny, polegający na odchodzeniu od głównych założeń RWPG i wprowadzaniu niektórych elementów rynkowych, niezależnie od ZSRR. Zmniejszało to wpływy tego państwa na gospodarki krajów Europy Środkowej i Wschodniej.

9. Pozaregionalne powiązania ekonomiczne

Do połowy lat osiemdziesiątych wszystkie niemal kraje socjalistyczne Europy Środkowej skupione były politycznie i gospodarczo wokół Związku Radzieckiego. Inne formy i inicjatywy polegające na tworzeniu odrębnych struktur regionalnych kończyły się jak np. w przypadku Jugosławii zerwaniem kontaktów z Moskwą.

Od połowy lat osiemdziesiątych zaczęto poszukiwać jednak nowych koncepcji i mechanizmów kształtujących wspólne cele dotyczące kontaktów Moskwy z innymi stolicami satelickimi. Zaczęto zrywać z dotychczasowymi ideologiami, które ograniczały i krępowały zasady działania. Jesienią 1988 r. wspólna polsko-radziecka inicjatywa zmierzała do powo-

łania ponadnarodowego organu parlamentarnego na zasadzie działania struktur w Unii Zachodnioeuropejskiej. Inicjatywa ta spotkała się jednak ze sprzeciwem Rumunii i nie doczekała się realizacji. Na drodze odchodzenia od scentralizowanej i hierarchicznej struktury stosunków w Bloku Wschodnim pojawiły się jeszcze koncepcje rozwiązań subregionalnych. Z czasem zaczęły wywierać one coraz większy wpływ na kształtowanie się nowych stosunków w tej części Europy, charakteryzujących się odchodzeniem od dotychczasowego modelu i założeń w oparciu o stanowisko Kremla. Przede wszystkim tzw. regionalizmy dotyczyć miały Bałkanów, Europy Północnej, strefy naddunajskiej i Europy Środkowej.

Już w końcu 1986 r. zaczęto realizować koncepcję bułgarsko-grecką, która zakładała rozwój współpracy na wielu płaszczyznach. Kształtowanie tej koncepcji rozpoczęła podpisana w Sofii deklaracja o przyjaźni, dobrym sąsiedztwie i współpracy. Bułgaria była zainteresowana współpracą gospodarczą, a Grecja z kolei izolacją Turcji na Półwyspie Bałkańskim. Pojawiły się pierwsze myśli i spotkania dotyczące dezatomizacji Bałkanów. Do koncepcji tej pozytywnie ustosunkowała się Jugosławia, która zaprosiła obie delegacje do Belgradu, gdzie podpisano układ o rozwijaniu współpracy gospodarczej, kulturalnej, ekologicznej, sportowej, informacyjnej i antyterrorystycznej. Na spotkaniu tym po raz pierwszy zaczęto mówić niemal o otwartej sprawie mniejszości narodowych zamieszkujących Bałkany. Kolejnym owocem nawiązywania kontaktów bałkańskich była narada w Tiranie już w październiku 1990 r., gdzie doszło również po raz pierwszy w historii do intensyfikacji stosunków grecko-albańskich.

W drugiej połowie lat osiemdziesiątych odżyła także idea dezatomizacji Europy Północnej. Przy okazji przekształciła się ona we wspólną inicjatywę ochrony środowiska naturalnego w zaniedbanych regionach wokół Bałtyku. Poza państwami skandynawskimi przystąpiły do niej w

1990 r. Niemcy, Polska i byłe republiki nadbałtyckie Związku Radzieckiego wraz z okręgiem kaliningradzkim. W ramach tej współpracy państwa skandynawskie najbardziej zainteresowane przemianami zachodzącymi w Związku Radzieckim, z uznaniem, ale bardzo spokojnie przyjmowały proklamowanie niepodległości przez Litwę, Łotwę i Estonię w 1990 r.

W szczytowej fazie Jesieni Ludów 1989 r. pojawiła się Inicjatywa Środkowoeuropejska, którą zainspirowały cztery państwa – Austria, Jugosławia, Węgry i Włochy; cztery jednostki terytorialne wywodzące się z zupełnie innych kręgów politycznych i gospodarczych. Spotkanie inauguracyjne odbyło się w Budapeszcie w listopadzie 1989 r. W maju 1990 r. do Inicjatywy dołączyła Czechosłowacja tworząc „grupę Pentagonalną”; jeszcze w tym roku do państw tych dołączyła Polska tworząc „Hexagonalną”.

Na tle wspólnych losów historycznych, a przede wszystkim z racji położenia geograficznego doszło do wyłonienia się „trójkąta środkowoeuropejskiego” grupującego Polskę, Węgry i Czechosłowację (od 1993 r. Czechy i Słowację). Głównym punktem grupy, która zyskała miano wyszehradzkiej, były wspólne konsultacje gospodarcze i wojskowe, rodzenie się niezależnych mechanizmów bez udziału RWPG i Układu Warszawskiego. Grupa ta powstała w kwietniu 1990 r.

W okresie załamywania się podstawowych struktur w Bloku Wschodnim poszczególne państwa Europy Środkowej na własną rękę szukały wyjścia z sytuacji patowej, gdyż ich gospodarki uzależnione od rynku lub zaplecza surowcowego Związku Radzieckiego przeżywały kryzys. Bardzo szeroko przekonano się jednak, że dla szybszej integracji i nawiązania lepszych kontaktów z Blokiem Zachodnim należy połączyć się ponownie.

II. JESIEŃ NARODÓW I JEJ NASTĘPSTWA

Wydarzenia, które miały miejsce w Europie Środkowo-Wschodniej w 1989 r. wpłynęły poważnie na zmiany geopolityczne, przede wszystkim na całkowitą likwidację „żelaznej kurtyny” oraz likwidację Bloku Wschodniego. Niewątpliwie wydarzenia te wywarły donośny wpływ na sytuację międzynarodową, dlatego też jest to proces o charakterze globalnym. W literaturze przedmiotu szybko zyskał on miano Jesieni Ludów lub Jesieni Narodów, gdyż odzwierciedlał nastroje społeczeństw tej części kontynentu i przypominał sytuację z połowy XIX w. Przede wszystkim w krajach, w których dochodziło do przemian dominował system rządów jednopartyjnych, gdzie kluczowe stanowiska zajmowały osoby związane z partiami o znamionach komunistycznych. Dlatego też po 1989 r. znalazły się one na drodze transformacji nie tylko politycznej, ale też przede wszystkim gospodarczej oraz społecznej. Poza zreformowaniem systemu politycznego reform wymagała gospodarka, do tej pory centralnie sterowana; w oparciu zaś o te dwa czynniki reformowano społeczeństwo, które do tej pory różnie oceniało sytuację w kraju.

W 1989 r. na drogę przemian w Europie Środkowej i Wschodniej kolejno weszły Polska, Węgry, NRD, Czechosłowacja, Bułgaria i w końcu tego roku Rumunia. W latach 1990-1991 reformował się system polityczny i gospodarczy Związku Radzieckiego, który doprowadził ostatecznie do upadku tego organizmu państwowego w końcu 1991 r. oraz zaowocował kilkoma konfrontacjami zbrojnymi w krajach, które wyłoniły się po rozpadzie ZSRR. W 1991 r. doszło do głównych przemian w Albanii oraz Jugosławii. W tej ostatniej jednakże doszło najpierw do przetasowań politycznych wewnątrz samego państwa, które następnie dały początek wojnie domowej, a dopiero potem przyczyniły się do przeobrażeń drogą transformacji ustrojowej.

Wśród państw Bloku Wschodniego, który kształtował się w latach 1944-1948, a w przypadku NRD do 1949 r. niemal od samego początku można było wyróżnić dwie grupy krajów, które charakteryzowały się większym poziomem gospodarczym i społecznym od pozostałych. Do państw silniejszych ekonomicznie zaliczyć można Czechosłowację, NRD, Węgry i Polskę; do krajów o niższym poziomie sił wytwórczych Albanie, Rumunię i Bułgarię. Poza tymi kategoriami występowała zawsze Jugosławia, która ideowo znalazła się poza Blokiem Wschodnim oraz Związek Radziecki o niezwykle wysokim potencjale surowcowym i wojskowym, ale z niedoinwestowanym przemysłem konsumpcyjnym i niską stopą życiową obywateli poszczególnych republik ZSRR. Mimo tego na tym terytorium szczególnie kraje nadbałtyckie wyróżniały się przez cały okres po 1940 r. szczególną świadomością narodową oraz silniejszymi siłami wytwórczymi. Tendencje odśrodkowe osłabiane były tam jedynie przez mniejszości zamieszkujące te obszary, gdyż głównie była to ludność rosyjska.

Elementy te wpłynęły i również nadal wpływają na bezpośredni rozwój tych krajów po 1989 r. Poszczególne przemiany są także różnie interpretowane przez grupy społeczne. Sytuacja państw socjalistycznych po II wojnie światowej ma zatem istotny wpływ na proces transformacji ustrojowej, jej szybkość i skuteczność.

1. Albania

Do 1985 r. wieloletnim przywódcą państwa był Enver Hodża. Po odejściu niemal wszystkich krajów Europy Środkowo-Wschodniej od kultu jednostki zerwał on stosunki polityczne i gospodarcze z Blokiem Wschodnim. Przez dłuższy czas jedynym krajem, z którym Albania utrzymywała stosunki były Chiny. Kiedy jednak Chiny odeszły od drogi maoi-

zmu również z nimi zawieszono kontakty. Głównym nurtem w życiu Albanii był dogmatyzm o charakterze komunistycznym. Wpływało to na coraz większe zacofanie kraju, w którym brakowało dosłownie wszystkiego. W 1986 r. na I sekretarza Albańskiej Partii Pracy wybrano Rami-za Alię. Głównymi partnerami politycznymi i gospodarczymi Albanii były wówczas Rumunia, Bułgaria, Wietnam, Korea Północna, Laos, Kampucza, Kuba, Meksyk i Nikaragua.

Zamknięcie kraju przed obcymi wpływami, jakie towarzyszyło Albanii przez pół wieku, wpłynęło na niski stopień zmian, jakie w kraju tym były dostrzegalne. Było to również efektem braku przemian w 1989 r. Ujawniły się one przede wszystkim w emigracji młodych Albańczyków, którzy w roku tym różnymi drogami przedostali się przez Adriatyk do Włoch. Mimo, że władze włoskie zdecydowały się odsyłać nielegalnych emigrantów, to jednak na Półwysyp Apeniński trafiło około 30 tysięcy Albańczyków. Drugim nurtem emigracji mieszkańców tego kraju była sąsiednia Grecja. Do dnia dzisiejszego w Helladzie przebywa nielegalnie około 150-250 tys. Albańczyków, jak szacuje te dane greckie MSZ. Przeobrażenia dokonujące się w krajach Bloku Wschodniego zmusiły albańskich komunistów do korekty swojej polityki wewnętrznej i zewnętrznej, mimo iż podlegały im wszystkie dziedziny życia społeczeństwa albańskiego. Doszło do rozmów z tworzącą się opozycją, co przyniosło pierwsze drobne reformy ekonomiczne. Największe znaczenie dla Albanii miały jednak pierwsze demokratyczne wybory, które odbyły się w końcu marca 1991 r.

Pierwsze wolne, wielopartyjne wybory w Albanii wygrali komuniści. Kraj nie był w tym czasie zupełnie przygotowany do dokonujących się zmian. Partie opozycyjne, w tym największa z nich Partia Demokratyczna, której jednym z twórców był Sali Berisha zaczęły się organizować dopiero na przełomie 1990 i 1991 r. Dodatkowo dobrze rozwinięta kam-

pania przedwyborcza i ugruntowana pozycja apolityczna w społeczeństwie doprowadziła do zwycięstwa komunistów. Najczęściej głosy oddane na demokratów padały w dużych miastach; na prowincji triumfowali już jednak komuniści, którzy utworzyli rząd. Fala protestów, jaka ogarnęła po tym fakcie duże ośrodki miejskie zmusiła siły komunistyczne do ustępstw i utworzenia wspólnie z demokratami i republikanami albańskimi rządu porozumienia narodowego. Tak sformułowany rząd nie był jednak zdolny do prawidłowych reform społecznych i gospodarczych; utrudnione zostało wyjście Albanii z izolacji i otwarcie się w kierunku świata zewnętrznego. Komuniści wstrzymywali również ustawy lustracyjne; ludzie z nimi związani byli winni w Albanii śmierci i cierpień wielu tysięcy mieszkańców kraju po 1944 r.

Hamowane przez władze komunistyczne reformy spowodowały odejście demokratycznych ministrów z rządu, a w konsekwencji kryzys rządowy i zapowiedź przedterminowych wyborów w marcu 1992 r. Wybory te okazały się ciosem dla sił postkomunistycznych, gdyż Partia Demokratyczna, która występowała pod przywództwem Sali'ego Berishy zdobyła 92 mandaty w 140-osobowym Zgromadzeniu Ludowym. Zgromadzenie to pod wpływem tego sukcesu i 65% poparcia w Zgromadzeniu wybrało swego przewodniczącego na prezydenta republiki. Nowy prezydent realizował politykę zawartą w swoich przedwyborczych hasłach. Przede wszystkim znalazły się w nich hasła wyjścia Albanii z izolacji politycznej i gospodarczej, zespolenie jej z Europą; realizował też prywatyzację rolnictwa, handlu i częściowo również przemysłu. Jednakże fatalny stan gospodarki, odziedziczony po rządach Envera Hodży i Ramiza Aliego, brak kapitału rodzimego i inwestycji zagranicznych spowodowały wzrost bezrobocia i niezadowolenia społecznego. W latach 1990-1992 katastrofalnie zaczął spadać dochód narodowy brutto, co znalazło odbicie w poziomie życia społeczeństwa. Inflacja osiągnęła w 1992 r. 200%,

a ujemne saldo bilansu płatniczego i handlowego wyniosło pół miliarda dolarów. W 1994 r. prezydent przegrał referendum w sprawie przyjęcia nowej konstytucji kraju, która dawałaby mu większe kompetencje i zakres wiedzy w sądownictwie, wojsku i administracji. Referendum to przyczyniło się do osłabienia dotychczasowego gabinetu rządowego, z którego odeszli wspierający go dotychczas socjaldemokraci i republikanie. Podziałowi uległa również Partia Demokratyczna, z której wyłonił się Sojusz Demokratyczny. Demokraci byli również inicjatorami ustawy przyjętej jesienią 1995 r., która mówiła o zakazie uczestniczenia przez siedem lat w czynnym życiu politycznym osobom, które popełniły przestępstwa przeciw obywatelom Albanii; kierowano się pod tym względem motywami politycznymi, ideologicznymi i religijnymi. Zakaz ten dotyczył również byłych prominentów komunistycznych Albańskiej Partii Pracy, która przekształciła się w Albańską Partię Socjalistyczną.

W kolejnych wyborach parlamentarnych, które miały miejsce 26 III 1996 r. o 140 miejsc w albańskim parlamencie ubiegało się ponad 1000 kandydatów z 24 partii; ogółem zarejestrowanych jest 38 organizacji partyjnych w tym kraju. Już w pierwszym dniu wyborów Albańska Partia Socjalistyczna, Partia Socjaldemokratyczna i Związek Demokratyczny oskarżyły ekipy rządzące o fałszowanie wyborów. Wycofali oni swoich przedstawicieli i członków z komisji i lokalów wyborczych. Międzynarodowi obserwatorzy z ramienia OBWE potwierdzili naruszenie ordynacji w kilku punktach kraju i zażądali częściowo powtórzenia wyborów. Po dwóch turach głosowania demokraci zdobyli ogółem 97% mandatów i stali się siłą polityczną, gotową uchwalić każdą ustawę, nawet zasadniczą.

Prezydent Sali Berisha powierzył na początku czerwca 1996 r. misję utworzenia nowego rządu byłemu premierowi Aleksandrowi Meksiemu. Socjaliści odmówili udziału w rozmowach przy „okrągłym stole”, w trakcie których omawiać miano skład gabinetu, w którym zaproponowano

kilka tek dla opozycji. Z kolei dokonał się rozłam w Albańskiej Partii Socjalistycznej, gdzie do dymisji po wyborach podał się sekretarz generalny partii Gramoz Ruczi. Doszło też do ostrych polemik między twardogłowymi zwolennikami Fatos Nano a frakcją liberałów. Zaznaczył się wyraźny podział, który zmierzał do utworzenia dwóch różnych frakcji socjalistycznych.

W polityce międzynarodowej po 1992 r. w życiu Albanii za najważniejszy cel demokraci uznają nawiązanie dialogu z NATO, które jest zainteresowane korzystnym położeniem tego kraju i Unią Europejską. Aby doprowadzić do rozmów z czołowymi organami zachodnioeuropejskimi Albania musi przede wszystkim uregulować swoje spory z sąsiadami. Niezwykle sporne są tam kwestie narodowościowe; w Kosowie włączonym w skład Trzeciej Jugosławii zamieszkują w większości Albańczycy; w południowej Albanii zamieszkuje zaś spora grupa Greków, według których jest to sporne terytorium określane mianem Epiru Północnego, historycznie utożsamiane łącznie z cywilizacją Hellady.

W końcu 1993 r. doszło między Albanią a Grecją do nawiązania stosunków dyplomatycznych oraz wymieniono wspólne deklaracje dotyczące poszanowania praw mniejszości greckiej żyjącej na południu kraju, a także licznej rzeszy Albańczyków przebywających bez zezwolenia na pobyt i pracę w Helladzie. Na skutek zamachów terrorystycznych w południowej części kraju i naruszeniu albańskiej przestrzeni powietrznej przez grecki samolot nastąpiło ponowne zerwanie stosunków między krajami.

W polityce wewnętrznej premier kraju Aleksander Meksi już w końcu 1993 r. zapowiedział w parlamencie restrukturyzację gospodarki, prywatyzację dużych zakładów państwowych, zwiększenie inwestycji oraz rozwój oświaty i służby zdrowia. Głównym celem polityków albańskich była walka z bezrobociem, które w końcu 1993 r. objęło 437 tys.

czynnych zawodowo – około 44,5% mieszkańców kraju. Sytuacja ta nadal wpływa na masową emigrację oraz szukanie miejsc pracy poza ojczyzną.

W pierwszych latach rządów albańskich demokratów doszło do poważnych rozrachunków z dawnymi prominentami Albańskiej Partii Pracy. Na początku 1994 r. skazano 10 funkcjonariuszy komunistycznych łącznie na 63 lata pozbawienia wolności za nadużywanie władzy. Zarzuca się im wydanie kilkunastu milionów dolarów na cele prywatne. Wśród oskarżonych był m.in. przywódca Albańskiej Partii Socjalistycznej Fatos Nano, którego skazano na 12 lat więzienia; wyrok ten ostatecznie otrzymał on w zawieszeniu. Ostatni przewodniczący Albańskiej Partii Pracy i przywódca państwa w latach 1986-1992 skazany został na 9 lat więzienia za nadużywanie stanowiska i naruszanie praw obywatelskich.

Procesy sądowe byłych działaczy komunistycznych zostały usankcjonowane w 1995 r. na mocy „ustawy o ludobójstwie”, która reguluje poszczególne lustracje dotyczące lewicy albańskiej.

Początek 1997 r. w życiu Albanii przyniósł kolejną rewolucję społeczną. W ciągu sześciu lat od upadku rządów Albańskiej Partii Pracy w gospodarce tego kraju niewiele się zmieniło. W kraju tym nie produkowano praktycznie niczego poza coca-colą na licencji, wódką, przetworami warzywnymi i papierosami DS. Mimo to życie gospodarcze organizowano dzięki piramidom finansowym, pomocy międzynarodowej, która od 1991 r. dała Albanii ponad miliard dolarów, łamaniu embarga na handel z Nową Jugosławią, polegającym głównie na przemyśle paliwa i broni oraz przez wysyłanie nielegalnych emigrantów do Grecji i Włoch, którzy szacunkowo dostarczają na rynek albański około miliona dolarów dziennie. Działalność taka uległa jednak rozkładowi po sześciu latach.

Przyczyną bezpośrednią rewolucji społecznej w Albanii był krach oszukańczych piramid finansowych, których powstało kilkanaście typów,

a te z kolei załazy swoimi filiami wszystkie miasta i miejscowości kraju. Propagowana działalność tych piramid była bardzo prosta. Na początku wystarczył mały krąg, czyli organizator i kilka osób, które potrafiły ściągnąć pierwsze grono partnerów, mogących wpłacić chociaż kilkadziesiąt dolarów na początek. Organizator obiecywał po dwóch – trzech miesiącach podwojenie wpłaconego majątku. Pierwszy krąg obdarowanych partnerów przyciągał następnych klientów. Ci, których udało się przekonać tworzą drugi krąg, już większy, bo zazwyczaj każdy z pierwszego kręgu zdoła przyciągnąć kilku nowych. Pieniądze wpłacane przez drugich partnerów wystarczają na wypłacenie wysokich odsetek dla pierwszego kręgu oraz dla organizatorów całego przedsięwzięcia. Potrzebny jest jednak trzeci krąg, aby można było zapłacić drugiemu. W taki sposób następuje rozwój piramidy finansowej aż do czasu, kiedy na rynku zaczyna brakować potencjalnych klientów piramid i wówczas następuje upadek przedsięwzięcia, ucieczka organizatora za granicę lub władze przerywają taką działalność.

Krach pierwszych piramid finansowych nastąpił w położonym na południu Albanii mieście Vlora, po czym zaczęły załamywać się piramidy finansowe w całym państwie. Dla ówczesnych władz sytuacja była o tyle niekorzystna, że wykazano powiązania najwyższych polityków albańskich z siatką piramid. Zatem manifestacje ludzi oszukanych skupiły się przede wszystkim na agresji względem rządu i Partii Demokratycznej. Mieszkańcy Vlory bardzo szybko opanowali sytuację w mieście, uzyskali dostęp do magazynów z bronią i odparli atak żołnierzy rządowych przysłanych tam w celu zduszenia rewolucji. Wraz z tym skierowali się oni w kierunku stolicy państwa zajmując i plądrując po drodze wszystko co napotkali na drodze. Słabo opłacane i zdezorientowane służby porządkowe z natury porzucały broń i mundury, nie stawiając żadnego oporu.

Demonstranci z południa Albanii domagali się przede wszystkim ustąpienia prezydenta republiki i całego rządu, składającego się w całości

z Partii Demokratycznej jako winnych powstałej sytuacji. Przez długi okres czasu Sali Berischa nie chciał słyszeć o postulatach manifestantów, jak również nie chciał dopuścić do rozmów z opozycją. W sytuacji, kiedy grupy demonstrantów doszły do albańskiej stolicy sytuacją wewnętrzną Albanii zaczęły się interesować państwa europejskie. Rząd USA podjął decyzję o ewakuowaniu swoich obywateli z tego kraju drogą wojskowego transportu powietrznego. O uregulowanie stosunków społecznych w Albanii apelowali przede wszystkim Włosi, którzy po raz drugi w tym dziesięcioleciu przeżywali exodus ludności albańskiej, która chciała zasilić grupę kolejnych nielegalnych emigrantów.

Po trwających kilka tygodni rozmowach i opracowaniu planów operacyjnych 15 kwietnia z niewielkim opóźnieniem, spowodowanym nie sprzyjającymi warunkami atmosferycznymi, rozpoczęła się w Albanii operacja „Alba” (Świt) z udziałem wielonarodowych sił pod dowództwem Włoch. Do portu w Durres pierwszy dotarł francuski okręt desantowy „Burza”. Pierwsza faza operacji przewiozła 1200 żołnierzy, kilkadziesiąt pojazdów opancerzonych i lekkie czołgi; w Tiranie zaś wylądowało 150 włoskich spadochroniarzy. Ogółem siły międzynarodowe rozmieszczone w Albanii liczą 6 tys. ludzi, a wśród nich znajdują się żołnierze z ośmiu krajów Europy. Zadaniem sił wielonarodowych jest ochrona dostaw pomocy humanitarnej. Nie zamierzają one natomiast odbierać broni, w którą Albańczycy zaopatrzyli się plądrując magazyny wojskowe. Rząd japoński postanowił przyznać Tiranie doraźną pomoc w wysokości 670 tys. dolarów na żywność i leki.

Nowy szef rządu albańskiego, który objął fotel premiera w wyniku rozprzestrzeniania się rewolucji Bashkim Fino z zadowoleniem przyjął fakt przybycia sił międzynarodowych wyrażając zarazem nadzieję, iż posłużą one przywracaniu spokoju i porządku. Szczególne podziękowania skierował na ręce rządu włoskiego, który był inicjatorem całej operacji.

W najbliższej przyszłości czekają Albanie wybory parlamentarne, na które ostatecznie wyraził zgodę prezydent Sali Berisha. Wybory będą się odbywały pod nadzorem ONZ. W ich wyniku dojdzie do zmiany rządu i być może prezydenta.

2. Bułgaria

Bułgaria przez długie lata cieszyła się opinią najbardziej lojalnego sojusznika ZSRR w krajach Bloku Wschodniego. Politykę uległości względem Moskwy kultywował przez długie lata Todor Żiwkow, komunistyczny przywódca kraju, który doszedł do władzy w 1954 r. Stopień totalitaryzacji życia społecznego w Bułgarii był tak wysoki, że do 1988 r. nie działała na terenie kraju żadna grupa opozycyjna; władze w pełni kontrolowały wszystkie dziedziny życia społecznego. Mimo agresywnej polityki władz w stosunku do poszczególnych dysydentów w 1988 r. na bułgarskiej scenie politycznej zaczęły kształtować się pozaparlamentarne grupy opozycyjne o charakterze ekologicznym, jak Niezależne Stowarzyszenie Obrony Praw Człowieka czy związki zawodowe „Podkrepa”. Ruchy te rozpoczęły swą działalność od demonstracji, które od 1988 r. były agresywnie tłumione przez władze; niektórzy przywódcy tych związków trafili do więzień. W trakcie kolejnej, licznej demonstracji pod hasłami „wolności” w maju 1989 r. na manifestantów skierowano oddziały wojska oraz czołgi. 20 maja oddziały wojska zabiły w całym kraju 30 manifestantów. Wraz z tym władze partyjne urządzały obławy na najbardziej aktywnych działaczy mniejszości muzułmańskiej, których następnie deportowano na granicę z Turcją, ludności zaś wyznającej islam zezwolono na opuszczenie kraju. To z kolei wywołało kolejne napięcia na linii Sofia-Ankara, gdyż muzułmanie ci udawali się do Turcji, która jednak nie mogła ekonomicznie wchłonąć kilkuset tysięcy osób z terytorium Bułgarii. Mi-

mo to do końca sierpnia 1989 r. i tak zdecydowało się około 300 tys. osób na emigrację.

Brutalna reakcja sił porządkowych na manifestację zorganizowaną w maju 1989 r. wywołała szok wśród ugrupowań opozycyjnych. Zabici i ranni oraz liczne rzesze aresztowanych wpłynęły na zmianę taktyki grup dysydenckich, które przerwały tymczasowo fazę demonstracji i zgromadzeń na centralnych placach większych miast Bułgarii. Na kolejną zmianę taktyki opozycji wpłynął fakt zorganizowania w październiku 1989 r. przez Sofię konferencji „Ekoforum”, organizowaną z ramienia Międzynarodowej Konferencji Ekologicznej KBWE. Opozycja bułgarska wykorzystwała ten moment i zorganizowała cykliczne demonstracje na znak protestu przeciwko łamaniu praw człowieka w tym kraju. W końcu tego miesiąca władze ponownie zareagowały użyciem siły; ponownie aresztowano liderów opozycji, a dotkliwie pobito działaczy „Ekogłasnosti”, którzy zbierali w stolicy kraju podpisy pod petycją do parlamentu, żądającą swobody manifestacji. W tym samym czasie długoletni przywódca kraju Todor Żiwkow oskarżył wieloletniego ministra spraw zagranicznych Bułgarii Petyra Mladenowa o sprzyjanie demonstrantom i przygotowanie gruntu do jego odsunięcia od stanowiska i wykluczenia z Komitetu Centralnego. W odpowiedzi Mladenow posiadający wpływy w kilku grupach Bułgarskiej Partii Komunistycznej udał się do Moskwy, gdzie przekonał Michaiła Gorbaczowa o konieczności zmian na najwyższych szczeblach partii.

Oznaką tarć wewnętrznych była zmiana polityki władz w stosunku do manifestantów. Zezwolono m.in. na odbycie 3 listopada niezależnej manifestacji w Sofii, w której wzięło udział 8 tys. ludzi; była to pierwsza legalna i antyrządowa demonstracja w historii powojennej Bułgarii. 10 listopada w trakcie trwania plenum Komitetu Centralnego Bułgarskiej Partii Komunistycznej Todor Żiwkow zmuszony został do ustąpienia z

zajmowanych przez niego stanowisk sekretarza generalnego partii i przewodniczącego Rady Państwa. Następcą jego mianowano Petyra Mładenowa, który w pierwszym swoim przemówieniu podkreślił, że przemiany w Bułgarii mogą odbywać się wyłącznie w ramach socjalizmu, a partia pozostanie kierowniczą siłą społeczeństwa. 16 listopada z władz partyjnych usunięto kilka najbardziej skompromitowanych osób. Opozycja uznała te posunięcia za przejaw taktyki komunistycznej i dwa dni później zorganizowała na placu Aleksandra Newskiego w Sofii największą demonstrację w powojennej historii kraju, w której udział wzięło 100 tys. manifestantów, domagających się zniesienia zapisu w konstytucji o przewodniej roli partii w życiu Bułgarii, likwidacji cenzury i zalegalizowania ugrupowań opozycyjnych. Demonstracja stanowiła moment przełomowy, gdyż kraj ten znalazł się wówczas w obliczu przemian i rozmów władz z opozycją.

Kolejnym momentem przełomowym był 7 grudnia tego roku, kiedy to 13 ugrupowań i formacji niezależnych utworzyło koalicyjną Unię Sił Demokratycznych, na czele której stanął profesor filozofii Żelju Żelew. Do Unii tej weszły m.in. Niezależne Stowarzyszenie Obrony Praw Człowieka, Niezależne Stowarzyszenie Ekologiczne „Ekogłasnost”, Niezależna Konfederacja Pracy „Podkrepa”, Klub na rzecz Głasności i Demokracji, Partia Zielonych, Bułgarska Partia Socjaldemokratyczna. Deklaracja Unii Sił Demokratycznych w swojej wersji programowej zapowiadała przyspieszenie procesu demokratyzacji w kraju, budowę społeczeństwa obywatelskiego, pluralizm polityczny, dalej opowiadała się za państwem praworządnym i gospodarką rynkową. Na dalszy plan tymczasowo Unia pozostawiała uregulowania form własności, nowe ustawodawstwo pracy, prawo do strajku i tworzenia niezależnych związków zawodowych, przyjęcie demokratycznej konstytucji oraz przeprowadzenie wolnych wyborów.

W ciągu całego miesiąca grudnia przez Bułgarię przechodziły kolejne fale protestu i demonstracji. Były one organizowane pod hasłami natychmiastowych zmian w państwie, demontażu komunizmu i przejścia do systemu wielopartyjnego. Na skutek masowego oporu ze strony społeczeństwa bułgarskiego władze zgodziły się pójść na pewne ustępstwa i w połowie grudnia doszło do nieoficjalnego spotkania władz z opozycją. Z jednej strony występował premier bułgarski Georgi Atanasow oraz Andriej Łukanow, z drugiej zaś strony przedstawicielem był Żelju Żelew. Wynikiem tych rozmów było ustalenie, że w najbliższym czasie rozpoczyna się obrady bułgarskiego „okrągłego stołu”. Już w końcu grudnia 1989 r. KC BPK podjął decyzję o przywróceniu praw konstytucyjnych mniejszości muzułmańskiej, głównie wolnego wyboru własnego nazwiska, języka i religii. Mimo to w miejscowości Krdzali, gdzie zaistniał Komitet Obrony Interesów Narodowych reprezentowany przez ludność bułgarską, doszło do zamieszek i wrogich akcentów w kierunku władz bułgarskich; mimo sprzeciwu muzułmanów domagających się autonomii społeczeństwo bułgarskie wypowiadało się za jednością państwa.

Na skutek przedłużających się rozmów sondażowych w kwestii ustalenia terminu rozpoczęcia rozmów z opozycją przy „okrągłym stole”, doszło w połowie stycznia 1990 r. do kolejnej fali protestów społecznych. W oparciu o nie parlament bułgarski postanowił dokonać poprawek w konstytucji, w której zniesiono zapis o kierowniczej roli Bułgarskiej Partii Komunistycznej, jednakże przemianom nie uległ paragraf trzeci tego zapisu mówiący o socjalistycznym charakterze kraju. Jednocześnie przyjęto deklarację, w której gwarantowano równe prawa wszystkim zamieszkującym Bułgarię obywatelom.

W następnym dniu rozpoczęły się już rozmowy bułgarskiego „okrągłego stołu”, czyli przedstawicieli władz i opozycji. Koalicji rządowej przewodniczył Andriej Łukanow, natomiast stronie opozycyj-

nej Żelju Żelew. Rozbieżności między stronami dotyczyły kierunku rozwoju politycznego państwa oraz przeprowadzenia wolnych wyborów i utworzenia tymczasowego rządu porozumienia narodowego. W okresie tym przed sądem stanął z oskarżeniem o korupcję i nadużywanie władzy Todor Żiwkow, który ostatecznie w 1992 r. został skazany na siedem lat więzienia, ale z racji sędziwego wieku więzienie zamieniono na areszt domowy.

W toku dokonujących się w Bułgarii przemian rozpoczął obrady w końcu stycznia 1990 r. XIV Zjazd Bułgarskiej Partii Komunistycznej. Zjazd ten przyjął wprawdzie nowy statut, dopuszczający pluralizm poglądów wewnątrz samej partii, ale wbrew przewidywaniom nazwa partii pozostała bez zmian. Po zakończeniu zjazdu nastąpiła również rotacja personalna w rządzie bułgarskim. Dotychczasowy premier Atanasow podał się do dymisji, a kolejnym szefem rządu został Andriej Łukanow. Unia Sił Demokratycznych odmówiła jednak wejścia w skład rządu zdominowanego przez członków Bułgarskiej Partii Komunistycznej. Łukanow był zwolennikiem wolnych zmian i reform gospodarczych, które zachowałyby minimum socjalne przez obywateli. Zapowiedział jednak wprowadzenie gospodarki rynkowej i usankcjonowanie wszystkich form własności. Sondaże badania opinii publicznej wykazywały 71% poparcie dla początną Łukanowa.

Toczące się ze zmiennym szczęściem obrady przy „okrągłym stole” zakończyły się 12 III 1990 r. podpisaniem porozumienia, które przewidywało rozpisanie w czerwcu wolnych wyborów parlamentarnych. W obliczu pierwszych wyborów parlamentarnych w początku kwietnia BPK przekształciła się w Bułgarską Partię Socjalistyczną, która dystansowała się jednocześnie od ideologii komunistycznej. Tego samego dnia rozwiązano Radę Państwa i utworzono stanowisko prezydenta, którym został Mładenow. Nowy prezydent wydał dekret ustalający datę wyborów nowego parlamentu na 10 czerwca.

Program wysunięty przez postkomunistów żądających zachowania minimum socjalnego dla obywateli kraju, przeciwny tzw. terapii szokowej propagowanej przez opozycję, okazał się być dobrze przygotowany i trafił na podatny grunt. W czerwcowych wyborach do parlamentu zwycięstwo odnieśli postkomuniści, którzy objęli 211 miejsc w 400-osobowym parlamencie; było to duże zaskoczenie dla opinii międzynarodowej. Opozycja – Unia Sił Demokratycznych uzyskała 144 miejsca, Ruch Praw i Swobód (mniejszość muzułmańska) 23, a Bułgarski Związek Chłopski 16.

Po wyborach powstał jednopartyjny rząd utworzony przez Bułgarską Partię Socjalistyczną; opozycja odmówiła poparcia temu rządowi i nie weszła w jego skład. W połowie 1990 r. wskutek pogłosek zarzucających Mladenowowi użycie siły przeciwko demonstrującym obywatelom państwa w grudniu 1989 r., a także pod naciskiem opinii publicznej, ówczesny prezydent kraju zrezygnował 6 lipca ze stanowiska na rzecz lidera opozycji demokratycznej Żelewa. Gabinet socjalistów, który nie mógł uzyskać w parlamencie 2/3 głosów potrzebnych do zmiany ustaw, podał się w styczniu 1991 r. do dymisji. Jego miejsce zajął pozapartyjny rząd kierowany przez Dymitra Popowa. Doprowadził on do kolejnych wyborów parlamentarnych, które odbyły się w październiku 1991 r. Unia Sił Demokratycznych uzyskała w kolejnym Zgromadzeniu 110 miejsc, a Bułgarska Partia Socjalistyczna 106; Ruch Praw i Swobód 24 miejsca. Parlament zmniejszono do 240 foteli. Po wyborach utworzony został rząd koalicyjny grupujący dwie partie opozycyjne do Bułgarskiej Partii Socjalistycznej. Premierem tego rządu został Filip Dymitrow. W styczniu odbyły się też kolejne wybory na prezydenta republiki. W II turze wyborów Żelew uzyskał poparcie 53% wyborców, a kandydat socjalistów Wyłko Wyłkanow 47%. Wybory te potwierdziły niewielką przewagę dawnej opozycji nad postkomunistami.

W rok po objęciu władzy przez dawną opozycję doszło w jej łonie do podziałów. Część działaczy Unii opowiedziała się przeciwko prezydentowi zarzucając mu zdradę ideałów demokratycznych. Doszło przede wszystkim do konfrontacji Żelewa z premierem Dymitrowem, krytykującym poczynania prezydenta. W końcu października 1992 r. upadł gabinet Dymitrowa i doszło do dwumiesięcznego kryzysu rządowego. Po długich negocjacjach gabinet oparty na szerokiej koalicji wszystkich ugrupowań parlamentarnych utworzył bliski Żelewowi – Luben Berow.

W sprawach wewnętrznych Bułgaria przeżywała przez cały czas ostry kryzys gospodarczy. Nie podjęto tzw. terapii szokowej, polegającej na urynkowaniu cen towarów i usług. W tym samym czasie towary obcego pochodzenia zalały rynek bułgarski, a zadłużenie zagraniczne osiągnęło poziom 10 mld dolarów. Ponadto według obliczeń premiera Berowa w 1993 r. gospodarka bułgarska straciła około 3,5 mld dolarów z tytułu utrzymującego się embarga na handel z Serbią i Czarnogórą. Długofalowy strajk górników kopalni bułgarskich w tym samym roku dotyczył postulatów m.in. restrukturyzacji przemysłu węglowego. Chcąc ratować negocjowany z Międzynarodowym Funduszem Walutowym budżet państwa, rząd wprowadził od początku kwietnia 1994 r. podatek VAT w wysokości 18%. Z kolei społeczeństwo niezadowolone z pogarszającej się sytuacji gospodarczej i społecznej rozpoczęło kolejne protesty i strajki. Według ustawy prywatyzacyjnej podpisanej przez prezydenta Żelewa w lipcu 1994 r. każdy obywatel Bułgarii mógł wykupić bon prywatyzacyjny wartości 25 tys. lewa za gotówkę równoważną 500 lewom. Każdy obywatel w ten sposób mógł wykupić akcje około 340 prywatyzowanych przedsiębiorstw państwowych o łącznej wartości 100 mld lewa. Prywatyzacja na rynku bułgarskim postępuje bardzo wolno; przede wszystkim z winy parlamentu, który nie potrafił przez długi okres czasu podjąć w tej sprawie żadnych konkretnych decyzji. Do 1994 r. sprywatyzowano jedynie

32 zakłady, w tym 4 większe przedsiębiorstwa państwowe. W polityce gospodarczej doniosłe znaczenie miał jednak fakt redukcji długu Bułgarii; po trzyletnich negocjacjach z wierzycielami banków zachodnich skupionych w Klubie Londyńskim zredukowano dług kraju o 8,16 mld dolarów, który wraz z odsetkami stanowił 47% wszystkich wierzytelności państwa.

Bułgaria za rządów prezydenta Żelewa wstrząsana była, podobnie jak Polska prezydentury Lecha Wałęsy, kolejnymi kryzysami rządowymi. Podczas kolejnego kryzysu we wrześniu 1994 r. premier Berow złożył dymisję, a prezydent powierzył utworzenie rządu tymczasowego Renacie Indżowej. Rozpisane przez prezydenta przedterminowe wybory w grudniu 1994 r. przyniosły ponownie zdecydowane zwycięstwo Bułgarskiej Partii Socjalistycznej. Na czele rządu złożonego z postkomunistów stanął Żan Widenow. Niemniej postkomuniści ponownie nie zapewnili sobie większości 2/3 posłów w parlamencie, a 4% próg przekroczył Bułgarski Blok Biznesu, któremu lideruje Żorz Ganczew.

Kolejnym etapem walki o wpływy na bułgarskiej scenie politycznej były wybory prezydenckie w listopadzie 1996 r. Do wyborów tych nie stanął dotychczasowy prezydent Żelju Żelew, ale i tak społeczeństwo musiało wybierać głowę państwa spośród 13 kandydatów. W drugiej turze głosowania wiceprzewodniczący Unii Sił Demokratycznych Petyr Stojanow uzyskał 60% głosów wyborców. Zwycięstwo sił demokratycznych w Bułgarii było wynikiem przede wszystkim fatalnej sytuacji gospodarczej państwa. Przez cały okres czasu, kiedy władzę sprawowała Bułgarska Partia Socjalistyczna rząd nie przeprowadził gruntownych reform ekonomicznych i finansowych; dotował przedsiębiorstwa i zakłady pracy oraz wstrzymywał kolejne etapy prywatyzacji.

Nazywana wcześniej „Szwajcarią Bałkanów” Bułgaria stanęła w obliczu krachu ekonomicznego. Pojawiła się hiperinflacja, grozi też wstrzymanie obsługi zadłużenia zagranicznego, a niedożywienie i głód

dotykają coraz większą część społeczeństwa. Zaufania nie mają w Bułgarii banki, które były i są pod wpływem skorumpowanej elity władzy; niemal nikt nie wierzy w rzetelność wymiaru sprawiedliwości, w uczciwość związków zawodowych. W obliczu takiej rzeczywistości w połowie 1996 r. partia socjalistyczna straciła połowę zwolenników i przegrała wybory prezydenckie.

Wraz ze zwycięstwem w wyborach Petyra Stojanowa w wielu miastach bułgarskich obudzili się zwolennicy sił demokratycznych, którzy organizowali codzienne demonstracje domagając się usunięcia rządu i rozpisania nowych wyborów. Już w drugiej połowie grudnia 1996 r. nieoczekiwanie do dymisji podał się Żan Widenow, premier bułgarskiego rządu i przywódca rządzącej Bułgarskiej Partii Socjalistycznej.

22 I 1997 r. na stanowisku prezydenta republiki został zaprzysiężony Stojanow, który oznajmił, że pierwszą jego decyzją polityczną będzie zaproszenie przywódców opozycji i lewicy na konsultacje dotyczące kwestii utworzenia rządu. Po wielotygodniowych protestach sił demokratycznych i namowach prezydenta rządząca dotychczas Bułgarska Partia Socjalistyczna zgodziła się w końcu na rozpisanie przedterminowych wyborów do Zgromadzenia Narodowego, które odbyły się w kwietniu 1997 r.

W wyborach tych bezapelacyjne zwycięstwo uzyskała koalicja Zjednoczone Siły Demokratyczne (ODS), która zdobyła 52% głosów, a dwukrotnie mniej głosów od wyborów poprzednich uzyskała Bułgarska Partia Socjalistyczna – 22%. Ponadto 4-procentowy próg wyborczy przekroczyły również ugrupowania: Związek Ocalenia Narodowego – koalicja monarchistów, liberałów, ludowców i Zielonych wraz z reprezentującym tutejszych Turków Ruchem Praw i Swobód w roli głównej (7,5%), Bułgarska Eurolewica, składająca się z polityków, którzy odeszli z byłej partii komunistycznej (5,5%) oraz populistyczny Bułgarski Blok Biznesu (5%).

W wyniku przeprowadzonych wyborów 137 miejsc w 240-osobowym parlamencie uzyskały Zjednoczone Siły Demokratyczne, z czego 123 miejsca zarezerwowała Unia Sił Demokratycznych, a resztę Związek Ludowy. Na podstawie posiadanych mandatów Rada Krajowa Unii Sił Demokratycznych desygnowała swojego lidera Iwana Kostowa na stanowisko szefa rządu. Przewodniczącym Zgromadzenia Narodowego został Jordan Sokołow, dotychczasowy szef klubu parlamentarnego Unii.

Po zwycięstwie wyborczym Rada Krajowa Unii wypowiedziała się również za rozpisaniem deklaracji formułującej główne założenia polityki wyprowadzenia kraju z kryzysu. Bedzie ona przewidywała przystąpienie Bułgarii do UE i NATO, reformę strukturalną, stabilizację finansową opartą na programie uzgodnionym z Międzynarodowym Funduszem Walutowym, a także walkę z przestępczością i skorumpowanymi politykami i urzędnikami państwowymi.

3. Czechosłowacja

Wydarzenia 1989 r. w Czechosłowacji, które doprowadziły do załamania się dotychczasowego systemu, określane są mianem aksamitnej rewolucji, a więc terminem, którego użył Václav Havel – pierwszy demokratyczny prezydent Czechosłowacji.

Od 1969 r. główne stanowiska w państwie zajmowali ludzie związani z interwencją wojsk Układu Warszawskiego, która doprowadziła bezpośrednio do upadku „Praskiej Wiosny”. Byli oni zwolennikami twardego kursu w stosunku do społeczeństwa. Proces liberalizacji życia politycznego jaki zaznaczał się w tym okresie w państwach sąsiednich, w Czechosłowacji był zjawiskiem obcym.

Mimo konsekwentnej polityki władz czechosłowackich po 1969 r. dochodziło w kraju do sporadycznych wystąpień oraz demonstracji. Były

one z reguły związane z obchodami rocznicowymi 1968 r. oraz interwencją wojsk sojuszniczych w wewnętrzne sprawy państwa. Jednakże sytuacja zmieniła swój bieg w 1989 r., gdyż do tego czasu demonstracje te były dość szybko pacyfikowane przez służby bezpieczeństwa. Już w styczniu tego roku w rocznicę samospalenia się studenta Jana Palacha, który w ten sposób protestował na początku 1969 r. przeciwko interwencji państw obcych, doszło w Pradze na placu św. Wacława do kilkudniowych, nieprzerwanych demonstracji przeciwko konserwatywnym rządom frakcji partyjnej. Wskutek pacyfikacji poszczególnych manifestacji do więzienia politycznego w Borach koło Pilzna trafiło ponad 500 osób; wśród aresztowanych znajdował się także lider opozycji Václav Havel. Sąd skazał go na 9 miesięcy więzienia, co spotkało się z międzynarodowymi reperkusjami i protestami. Państwa zachodnie wskazywały, iż Czechosłowacja nie przestrzega Aktu Końcowego KBWE. W obronie aresztowanych występował też arcybiskup Pragi i kardynał Czechosłowacji František Tomášek.

Kolejnym ważnym elementem w rozwoju wydarzeń w Czechosłowacji było opublikowanie przez niezależne ugrupowanie opozycyjne „Karta 77” petycji do władz pt. *Kilka zdań*, w której domagano się demokratyzacji życia w kraju. W petycji wzywano rząd do podjęcia dialogu z opozycją, a przede wszystkim żądano przeprowadzenia reform i pójścia drogą pierestrojki Gorbaczowa. Nawiązywano również do haseł wolności, zaufania i pluralizmu. Żądania te w ciągu kilku następnych dni podpisało dwa tysiące reprezentantów środowisk twórczych, a mimo to ówczesne władze pozostawiły je bez odpowiedzi.

21 VIII 1989 r. w 21 rocznicę wkroczenia do Czechosłowacji wojsk Układu Warszawskiego doszło do kilku masowych i równoległych demonstracji we wszystkich większych miastach w Czechach i na Słowacji. Skandowano hasła wolności i demokracji wymieniając przy tym nazwi-

ska Havla i Aleksandra Dubczeka; przejawiano również sympatie w stosunku do Polski i Węgier. Władze po raz kolejny odpowiedziały użyciem siły i aresztowaniem 370 osób. W następnych miesiącach twardego lidera przedstawiciele Komunistycznej Partii Czechosłowacji nie dopuszczali myśli o możliwości porozumienia się z opozycją; w prasie partyjnej pojawiały się artykuły oskarżające opozycję o sianie fermentu społecznego, liderów opozycji określano zaś mianem „zdegenerowanych jednostek”. Następną demonstrację, które zakończyły się ponownymi aresztowaniami miały miejsce 28 października w rocznicę proklamowania przez Czechosłowację niepodległości po I wojnie światowej.

Pierwszą antyrządową manifestację zorganizowali studenci czechosłowaccy 17 listopada, wykorzystując święto studenckie; w okresie II wojny światowej Niemcy zamordowali w tym dniu studenta i działacza niepodległościowego Jana Opletala. Pokojowa początkowo manifestacja, na której zebrało się wraz ze studentami 50 tys. manifestantów, przerodziła się w demonstrację antykomunistyczną. Była to największa demonstracja od czasów „Praskiej Wiosny”. Władze po raz kolejny użyły siły, a za brutalne pobicie demonstrantów odpowiedzialny był komendant główny milicji w Pradze Miroslav Štepan. Wskutek brutalnej postawy władz czechosłowackich strajk ogłosili w dniu następnym aktorzy teatrów w Pradze.

Manifestacja studencka zdecydowała również o narodzinach szerszych grup opozycyjnych, gdyż w jej następstwie zorganizował się ruch społeczny pod nazwą Forum Obywatelskie w Pradze oraz Społeczeństwo Przeciwko Przemocy w Bratysławie. Głównym miejscem spotkań Forum był teatr „Laterna Magika” na placu św. Wacława w Pradze.

Przerażony ogromem zająć i wydarzeń rząd czechosłowacki zapowiedział 21 listopada podjęcie dialogu z opozycją oraz obiecał wstrzymanie akcji pacyfikacyjnych przeciwko demonstrującym. 24 listopada do

dymisji podało się całe kierownictwo partii z Milošem Jakešem na czele. Nowym sekretarzem generalnym partii został Karel Urbanek, przedstawiciel młodszej kadry partyjnej. W dniu następnym na błoniach Letna zebrało się już 800 tys. osób i była to największa manifestacja w całej historii Czechosłowacji; demonstranci żądali natychmiastowego opuszczenia sceny politycznej przez komunistów. Forum Obywatelskie ogłosiło dzięki manifestacji swoje założenia programowe, zawarte w dokumencie „Czego chcemy?”; domagano się w nim zmiany konstytucji państwa oraz wprowadzenie zmian w gospodarce narodowej. 28 listopada był dwunastym, ostatnim dniem aksamitnej rewolucji. Premier rządu Ladislav Adamec na spotkaniu z opozycją zapowiedział utworzenie do 3 grudnia nowego gabinetu, do którego wejdą czołowi przedstawiciele wszystkich ugrupowań opozycyjnych; zapowiedział również dymisję prezydenta Gustáva Husáka. Dzięki temu rozpoczął się demontaż starych elit partyjnych i politycznych, chociaż KPCz nie od razu się poddała. 3 grudnia premier Adamec powołał skład swego gabinetu, który jednak ponownie zdominowany został przez komunistów. Opozycja nie weszła w jego skład i rozpoczęła się ponownie fala protestów i demonstracji. Wzrastające po raz kolejny niezadowolenie społeczne spowodowało ustąpienie Adameca z funkcji premiera, a w kraju rozpoczęły się obrady „okrągłego stołu”, z którego wyłonił się rząd porozumienia narodowego z premierem Marianem Čalfą na czele. Kolejny premier zapowiedział przeprowadzenie dogłębnej demokratyzacji życia politycznego, przeprowadzenie wolnych wyborów, restrukturyzację gospodarki i poddanie aparatu bezpieczeństwa kontroli politycznej.

W końcu grudnia Zgromadzenie Federalne pod przewodnictwem Aleksandra Dubczeka wybrało Václava Havla na prezydenta republiki. Jednym z pierwszych kroków prezydenta była wizyta w Związku Radzieckim i zawarcie porozumienia, na skutek którego wojska tego kraju opuściły Czechosłowację do 1 VII 1990 r.

Pierwsze w pełni demokratyczne wybory w Czechosłowacji odbyły się 8 VI 1990 r. Zwycięstwa w nich odniosły frakcje opozycyjne: Forum Obywatelskie w Czechach i Społeczeństwo Przeciwko Przemocy na Słowacji uzyskując ponad połowę mandatów w Izbie Ludowej i Izbie Narodowości. Podkreślało to szanse błyskawicznego rozwoju państwa. Nowy rząd ponownie utworzył Marian Čalfa.

Czechosłowacja w wyniku aksamitnej rewolucji stała się państwem demokratycznym, ale bardzo szybko stanęła przed poważnym problemem związanym z zachowaniem jedności państwowej. Okres po 1989 r. stał się czasem destrukcji społecznej, uaktywniając elementy wrogie w Czechach i na Słowacji. Słowacy zaczęli oskarżać Czechów o dominację polityczną, gospodarczą i kulturalną w państwie, z kolei Czesi utrzymywali, iż przez cały czas muszą wspomagać biedną Słowację. Już powstanie dwóch konkurencyjnych ugrupowań opozycyjnych jesienią 1989 r. nie wróżyło nic dobrego federacji. W przypadku Czechosłowacji aksamitna rewolucja 1989 r. zakończyła się „aksamitnym rozwodem”, czyli podziałem po 74 latach istnienia jednego państwa na dwa oddzielne organizmy państwowe, co miało miejsce na przełomie 1992 i 1993 r.

W marcu 1990 r. nowy, demokratyczny parlament uchwalił ustawę zmieniającą nazwę państwa na Czechosłowacka Republika Federacyjna. Nazwa ta nie została pozytywnie przyjęta przez samych Słowaków, którzy liczyli na podkreślenie niezawisłości tej upośledzonej ich zdaniem narodowości w państwie. Już od końca 1989 r. problem ustalenia nazwy państwa po upadku rządów totalitarnych określany był problemem „kreski”, czyli zmiany państwa na Czecho-Słowacja. Roszczenia Słowaków zostały w parlamencie federacyjnym uwzględnione i nastąpiła ponowna zmiana nazwy państwa na Czeska i Słowacka Republika Federacyjna.

Przełomowym wydarzeniem w życiu wewnętrznym państwa były wybory powszechne, pierwsze od aksamitnej rewolucji, które miały miej-

sce w czerwcu 1990 r. Na terytorium Czech zwycięstwo odniosło Forum Obywatelskie, jako jedyna siła opozycyjna z końca 1989 r., na Słowacji zaś Społeczeństwo Przeciwko Przemocy. Obie partie uzyskały niemal połowę głosów społeczeństwa. Drugie miejsca w obu przypadkach zajęli postkomuniści: Partia Demokratycznej Lewicy na Słowacji i Blok Lewicy w Czechach. Pozostałe miejsca i mandaty uzyskały; na Słowacji: Słowacka Partia Narodowa – 9 miejsc, Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny – 8, Sojusz Węgierski – 7, Socjaldemokratyczna Partia Słowacji – 5; w Czechach: Czechosłowacka Partia Socjaldemokratyczna – 6 miejsc, Związek Chrześcijańsko-Demokratyczny – 6, Partia Republikańska – 6, Związek Liberalno-Społeczny – 5. Wyniki pierwszych wyborów parlamentarnych po aksamitnej rewolucji nie wydawały się być negatywne w stosunku do poszanowania integralności państwa. Niemniej jednak rozmowy nad kształtem państwa federacyjnego, jego kompetencjami, prawami i obowiązkami obywateli i poszczególnych narodowości stawały się coraz trudniejsze.

Przede wszystkim po 1989 r. na Słowacji zaczęły odzywać coraz bardziej ugrupowania nacjonalistyczne, które otwarcie nawoływały do ustanowienia niepodległego państwa słowackiego; znalazły one przy tym zwolenników na ziemiach słowackich. Organizowali oni pikiety i demonstracje w rocznice ustanowienia Republiki Słowackiej przez władze hitlerowskie. To z kolei wywoływało protesty po czeskiej stronie państwa. Uprawnienia poszczególnych republik znacznie wzrosły na skutek wprowadzenia w grudniu 1990 r. tzw. ustawy kompetencyjnej, która kosztem władz federalnych rozbudowywała władzę w republikach.

Na przywódcę nacjonalistów słowackich zaczął wysuwać się premier rządu słowackiego Vladimír Mečiar, jeden z czołowych polityków słowackiej opozycji w 1989 r. W następstwie swych przekonań doprowadził on do podziału w łonie Społeczeństwa Przeciwko Przemocy, co w

konsekwencji przyczyniło się również do kryzysu rządowego i przejęcia fotela premiera przez innego dysydenta słowackiego Jana Czarnogórskiego. 11 IX 1991 r. doszło do legalizacji na Słowacji Inicjatywy na Rzecz Suwerenności Słowacji, której liderował Mecziar; założyciele grupy domagali się przyznania Słowacji statusu podmiotu prawa międzynarodowego. Głównym hasłem nowej partii stała się suwerenność Słowacji.

Po stronie czeskiej głównym politykiem dążącym do utrzymania jedności państwa był prezydent Václav Havel, który zamierzał nawet roz�isać referendum w sprawie przyszłości Czechosłowacji. Sytuacja prawna federacji zmieniała się jednakże diametralnie po kolejnych przyspieszonych wyborach do parlamentu federacyjnego, jakie miały miejsce w czerwcu 1992 r. Po stronie czeskiej wygrała Obywatelska Partia Demokratyczna, na czele której stał premier Czech i jednocześnie federalny minister finansów Václav Klaus; partia ta powstała po podziale Forum Obywatelskiego. Po stronie słowackiej z kolei najwięcej mandatów uzyskał Ruch na Rzecz Demokratycznej Słowacji Mecziara. Na drugim miejscu uplasowali się postkomuniści. Do parlamentu weszły niemal te same ugrupowania co w 1990 r. Wyniki wyborów wpłynęły na zmianę obsady najważniejszych stanowisk personalnych w obu republikach. W Czechach urząd premiera zachował Klaus, a na Słowacji premierem został ponownie Mecziar.

Korekty personalne wpłynęły na zmianę żądań ze strony Słowacji, gdyż Czarnogórski tylko jednym głosem w parlamencie słowackim przegrał ustawę federacyjną zachowującą jedność państwa. Zaczęły się również perturbacje na scenie polityki czeskiej, a raczej usztywnienie stanowiska ze strony premiera Klause, który nie dopuszczał do kompromisów ze Słowakami. Popierało go w tym przekonaniu ponad 60% opinii publicznej Czech. Kiedy w końcu dwaj czołowi przywódcy Czechów i Słowaków usiedli przy stole konferencyjnym, stwierdzili że nie mają o czym

rozmawiać. 17 VII 1992 r. parlament słowacki z siedzibą w Bratysławie uchwalił deklarację o suwerenności republiki. Trzy dni później, nie mogąc zgodzić się z tą decyzją ze stanowiska ustąpił prezydent kraju Havel. Parlament federacyjny nie był jednak w stanie wyłonić jego następcy wskutek rozbieżności narodowościowych. Rozpoczął się faktyczny rozpad państwa, który zakończył się 31 XII 1992 r.

Już 1 września słowacki parlament uchwalił konstytucję republiki. W listopadzie zaś parlament federalny przyjął ustawę o podziale majątku Czechosłowacji. Podział ten następował w stosunku 2 do 1 z korzyścią dla Czechów, których w państwie było dwa razy więcej. 25 listopada parlament federacyjny przyjął ustawę o podziale państwa na Czechy i Słowację od 1 I 1993 r. 16 grudnia czeski parlament przyjął ustawę o niepodległości republiki; dzień później zebrał się po raz ostatni parlament federalny, a 19 grudnia obradował po raz ostatni rząd czechosłowacki. W odpowiedzi na rozpad Czechosłowacji państwa zachodnie podjęły uchwałę, która domagała się renegocjacji statutów o stowarzyszeniu z Unią Europejską przez dwa nowo powstałe państwa.

W przypadku Czech układ o stowarzyszeniu ze Wspólnotą Europejską został zawarty 4 X 1993 r., dzięki czemu Amerykański Bank Eksportu i Importu uchwalił gwarancje kredytowe w wysokości 334 mln dolarów. Zaostrzyła się również ustawa dotycząca uchodźców i azylantów. Na podstawie tej uchwały rozpoczęto wydalanie nielegalnych imigrantów przybyłych z Rumunii. W gospodarce czeskiej nastąpił również dalszy rozwój prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, która jeszcze w dobie Czechosłowacji przybrała charakter „prywatyzacji kuponowej”. Każdy obywatel państwa wykupywał książeczkę z kuponem opiewającym w 1991 r. na 35 dolarów. Druga runda prywatyzacji w tej formie rozpoczęła się 11 IV 1993 r., objąć miała 6,2 mln obywateli. Uprawnieni do nabycia książeczek mogli je zakupić za 1050 koron czeskich i bezpłatnie zamienić

na udziały w 861 prywatyzowanych przedsiębiorstwach państwowych o wartości szacunkowej 155 mld koron. Jeszcze w pierwszej fazie prywatyzacji od 1 X 1991 r. około 6 mln Czechów nabyło książeczki kuponowe o wartości księgowej 212,5 mld koron w 988 przedsiębiorstwach czeskich.

Na scenie politycznej Czech pojawiła się w czerwcu 1993 r. nowa partia o orientacji prawicowej – Unia Demokratyczna, której przewodniczącą została socjolog Alena Hromadkova, należąca do najaktywniejszych członków byłego ruchu na rzecz praw obywatelskich „Karta 77”. W kolejnych wyborach parlamentarnych w czerwcu 1996 r. po raz pierwszy od powstania państwa czeskiego mniejszość (99 mandatów na 200 miejsc) uzyskała ODS Klausa. Coraz większym poparciem społeczeństwa cieszy się obecnie Partia Socjaldemokratyczna Milosza Zemana. Dzięki socjaldemokracom, którzy w okresie głosowania nad utworzeniem nowego gabinetu opuścili salę obrad udało się stworzyć rząd mniejszościowy z premierem Klausem na czele.

Słowacja, podobnie jak Czechy 4 X 1993 r., renegocjonowała układ o stowarzyszeniu ze Wspólnotą Europejską. W celu utworzenia gabinetu większościowego Mecziar w październiku 1993 r. podpisał umowę koalicyjną ze Słowacką Partią Narodową Ludovita Černaka. Na skutek rozgrywek politycznych i wzajemnych oskarżeń kontrowersyjny premier Słowacji został obalony w marcu 1994 r. Doszło również do ostrej polemiki między prezydentem Michalem Kovacem a premierem Mecziarem, należącymi do tego samego ugrupowania politycznego. Utworzenie nowego gabinetu powierzono Jozefowi Moravcikowi z Demokratycznej Unii Słowacji. W targanej konfliktami Słowacji doszło do rozpisania przyspieszonych wyborów parlamentarnych na przełomie września i października 1994 r. Liberalowie i chadecy wystąpili przeciwko współpracy z Mecziarem, który stał się kontrowersyjną osobą słowackiego życia politycznego po 1989 r. Mimo to V. Mecziar potrafił skupić wokół swej partii liczne

grono wyborców i utworzyć rząd stojący w opozycji do prezydenta republiki.

W warunkach prywatyzacji słowackiej gospodarki od 1993 r. rozpoczęła się sprzedaż przedsiębiorstw o wartości 80-100 mln koron słowackich.

W polityce wewnętrznej istotną rolę miało przyjęcie w połowie 1994 r. dwóch ustaw dotyczących bezpośrednio mniejszości węgierskiej. Pierwsza z maja tego roku wprowadzała możliwość wyboru nazwiska przez obywatela; druga z lipca pozwalała na dwujęzyczne tablice z nazwami miejscowości, w której zamieszkuje co najmniej 20% mniejszości. Kwestie te przyspieszyły ratyfikowanie w marcu 1995 r. spornego traktatu granicznego z Węgrami.

4. Jugosławia

W okresie powojennym Jugosławia poddana została bezwzględny rząd Josipa Broz „Tito”. Osoba ta stopniowo, ale systematycznie powiększała swoje uprawnienia w państwie, a swoisty charyzmat Tity, jego stanowczość i rządy silnej ręki tłumili wszystkie większe akcje nacjonalistów, jak i aspiracje demokratyczne społeczeństwa. Sytuacja taka trwała do 1980 r., kiedy wielki wódz jugosłowiański zmarł. Wskutek rozbieżności i konfliktów na tle personalnym, władzy po marszałtu Ticie nie objęła żadna kluczowa postać, rozpoczęły się rządy kolektywne. Mimo to w latach osiemdziesiątych cała Jugosławia pogrążyła się w kryzysie ekonomicznym. Kryzys ten wyzwolił ujawniające się co jakiś czas konflikty narodowościowe. Poszczególne narodowości zamieszkujące Jugosławię zaczęły się oskarżać o pogarszającą się stopę życiową obywateli.

W 1989 r. do Jugosławii dotarła fala demonstracji, demokratyzacji i pluralizmu życia społecznego, która objęła w tym czasie niemal całą

Europę Środkowo-Wschodnią. Szarpana konfliktami wewnętrznymi Jugosławia nie była w tym okresie przygotowana do transformacji ustrojowej, ale we wszystkich republikach federacji uaktywniły się jeszcze bardziej różnego rodzaju grupy nacjonalistyczne. Na przestrzeni 1990 r. we wszystkich sześciu republikach związkowych doszło do wolnych wyborów parlamentarnych. Tylko na terytorium Serbii i Czarnogóry zwycięstwo w nich odnieśli postkomuniści. W pozostałych republikach wygrały partie reprezentujące interesy narodowe. Korzystając z tego zwycięstwa 25 VI 1991 r. Słowenia i Chorwacja solidarnie proklamowały swoją niepodległość i równocześnie swe wystąpienie z Jugosławii. Niemal naza jutrz po ogłoszeniu niepodległości przez byłe republiki federacyjne doszło do zbrojnych potyczek między armią jugosłowiańską stacjonującą na ich terytorium i ochotnikami serbskimi zamieszkującymi terytoria republik a tworzącymi się oddziałami słoweńskimi i chorwackimi. Stosunkowo szybko, bo po kilku dniach konflikt ten wygasł w jednonarodowej Słowenii, natomiast w Chorwacji, gdzie przebywała mniejszość serbska przerosł w wojnę. Początkowo walki trwały do końca 1991 r. i szacunkowo śmierć w nich poniosło około 10 tys. osób cywilnych i żołnierzy, a szkody spowodowane wojną przekroczyły 30 mld dolarów. W następstwie ogłoszenia niepodległości przez dwie republiki federacyjne 15 X 1991 r. decyzję o niepodległości podjęła Bośnia i Hercegowina, najbardziej zróżnicowany narodowościowo region Jugosławii. Macedonia również wyraziła gotowość ogłoszenia samodzielności państwowej w styczniu 1992 r.

W ramach tych przeobrażeń życie wewnętrzne wymykało się spod kontroli dotychczasowej stolicy państwa, którą był Belgrad. Władze serbskie przez cały czas domagały się utrzymania jedności państwa; tendencje te popierała jedynie szósta republika federacyjna – Czarnogóra. 3 I 1992 r. władze tych republik zorganizowały konferencję założycielską tzw. Trzeciej Jugosławii, która miała nawiązywać do politycznych uwarunkowań

dawnego państwa. W skład Trzeciej Jugosławii miały wejść Serbia, Czarnogóra, okręg Kosowa i Wojwodiny, a także zamieszkiwane przez Serbów rejon w Chorwacji oraz Bośni i Hercegowiny.

W wyniku przeprowadzonego 1 marca w Czarnogórze referendum w sprawie przynależności do Jugosławii 95,9% głosujących opowiedziało się za utrzymaniem jedności państwa. W następstwie tego 27 kwietnia parlament w Belgradzie przyjął konstytucję Federacyjnej Republiki Jugosławii. Państwo to uznawało siebie za legalnego i jedyne go sukcesora dawnej Jugosławii. W myśl tej zasady 20 maja Jugosłowiańska Armia Ludowa przekształciła się w Armię Jugosławii.

Coraz częściej trafiające do państw zachodnich informacje o wydarzeniach dokonujących się na terytorium Bośni i Hercegowiny doprowadziły do antyserbskiego kursu w stosunkach międzynarodowych. Za Serbią opowiedziała się jedynie Rosja. Mimo tego jednak drogą współdziałania 30 maja Rada Bezpieczeństwa ONZ obarczyła Jugosławię odpowiedzialnością za toczący się w tej republice konflikt zbrojny i nałożyła na Serbię sankcje gospodarcze. W takich okolicznościach następnego dnia odbywały się wybory do parlamentu Trzeciej Jugosławii. Zostały one zbojkotowane przez opozycję, która 23 maja połączyła się tworząc Demokratyczny Ruch Serbii. W wyniku tej decyzji zdecydowane zwycięstwo odnieśli postkomuniści z Socjalistycznej Partii Serbii. Odpowiedzią ze strony opozycji były masowe demonstracje, żądające ustąpienia prezydenta republiki Slobodana Miloszevića. Pomimo tego w połowie lipca urząd premiera Trzeciej Jugosławii objął 62-letni biznesmen serbski amerykańskiego pochodzenia Milan Panić. Człowiek ten próbował złagodzić napięcie społeczne i doprowadzić do uniknięcia eskalacji konfliktu na Bałkanach. Spotkał się on jednak z opozycją w parlamencie w postaci rządzących postkomunistów. Stał się później również do wyborów prezydenckich, ale w grudniu 1992 r. przewagę uzyskał Miloszević, który też objął to stanowisko.

Wybory parlamentarne przeprowadzone w tym samym czasie w Trzeciej Jugosławii przyniosły zwycięstwo również reprezentowanej przez niego partii socjalistycznej. Wyniki wyborów grudniowych zdecydowały też o konsekwencji politycznej Trzeciej Jugosławii, gdyż oznaczały one realizację projektu „Wielkiej Serbii”, czyli musiały odbyć się kosztem innych ziem; głównymi kontynuatorami tej myśli w końcu XX w. byli postkomuniści i współpracujący z nimi serbscy nacjonałiści z Serbskiej Partii Radykalnej Vojislava Sešelja. Wpłynęło to również na eskalację konfliktu jugosłowiańskiego i oddalenie tendencji pokojowych na rzecz użycia siły. 3 III 1993 r. premierem Trzeciej Jugosławii został wybrany Czarnogórzec Radoje Kontić, a w kraju doszło do kolejnych demonstracji, w wyniku których zginęła jedna osoba, a rannych zostało 120 manifestantów. Winnymi tego czynu były siły porządkowe opłacane przez rząd. Represjom poddano przywódcę serbskiej opozycji Vuka Draškovića. Trzecia Jugosławia wkroczyła na drogę nie tylko wojny domowej, ale wojny ze społeczeństwem, które zostało podzielone.

W życiu wewnętrznym Serbii bardzo dużo straciła gospodarka tego kraju. Państwo było obciążone embargiem gospodarczym, a od września 1993 r. wprowadzono na całym terytorium tego państwa bony na reglamentowane artykuły żywnościowe. Za sytuacją wewnętrzną nie nadążała polityka walutowa i gospodarcza. W październiku 1993 r. wartość nominalną dinara zredukowano o 6 zer, w listopadzie o 3 zera, a w końcu grudnia o kolejnych 9 zer. Inflacja miesięczna wynosiła w tym okresie 20 190 %.

W grudniu waluta jugosłowiańska straciła na wartości ponad 200000% i praktycznie przestała być respektowana i używana przez społeczeństwo; dinary zastąpiły marki niemieckie. W tej sytuacji rząd zdecydował się w styczniu 1994 r. na wprowadzenie nowego dinara, który zrównany został marce niemieckiej i równał się 13 mln w starej walucie. W marcu ogłoszo-

no również program walki z hiperinflacją sięgającą średnio kilkadziesiąt mln% rocznie. Szczególnie napięta sytuacja panuje przez cały czas od 1989 r. w Czarnogórze i Kosowie. Regiony te dążą do samostanowienia; świadectwem tego są również wybory parlamentarne, ciągle bojkotowane przez władze w Belgradzie. Ostatnie wydarzenia w Trzeciej Jugosławii potwierdzają podział społeczeństwa na dwie grupy, tzn. zwolenników rządów lewicowych i opozycji demokratycznej. Trwające od połowy listopada 1996 r. nieprzerwane wiece opozycji serbskiej mają na celu liberalizację życia politycznego i pluralizm, dopuszczenie do władzy opozycji demokratycznej. Z drugiej strony postkomuniści w dalszym ciągu twardo stoją u władzy, lekceważąc nastroje społeczne; dopuścili się również fałszerstw podczas wyborów lokalnych, które opozycja wykorzystwała organizując cykliczne wystąpienia.

Spokojnie rozpad Jugosławii przeżyła Słowenia, najbardziej jednorodna etnicznie. Dzięki oddaleniu od centrum życia wewnętrznego dawnej Jugosławii, Słowenia nie weszła w orbitę wojny domowej, przez co uniknęła ofiar w ludziach i strat w gospodarce; utrzymuje się tam najwyższy dochód narodowy spośród państw powstałych na bazie rozpadu federacji jugosłowiańskiej. Słowenia była pierwszą republiką Jugosławii, w której nawet lokalne kierownictwo partii komunistycznej uznało za konieczne wprowadzenie pluralizmu politycznego. W maju 1989 r. w nieoficjalnym referendum ludność wypowiedziała się za suwerennością i prawem do wyjścia z szeregów Jugosławii.

Na podstawie tego w początku 1990 r. komuniści słoweńscy wystąpili ze Związku Komunistów Jugosłowiańskich utożsamiając się równocześnie z poglądami socjaldemokratycznymi. W kwietniowych wyborach do parlamentu z 1990 r. społeczeństwo opowiedziało się za Demokratycznym Związkiem Opozycji Słoweńskiej, które za swój cel uznawało szybkie doprowadzenie do niepodległości kraju. Polityka Związku przyczyni-

ła się do ogłoszenia niepodległości kraju w czerwcu 1991. Prezydentem kraju został wybrany postkomunista, zwolennik niepodległości kraju Milan Kuczán, który również został ponownie wybrany na to stanowisko w grudniu 1992 r. Od tego też okresu większość w parlamencie stanowili liberalni demokraci premiera Janeza Drnovszka i chadecy. W marcu 1993 r. utworzona została nowa partia pod nazwą Liberalnej Demokracji Słowenii, zrzeszająca dotychczas rządzącą partię Liberalno-Demokratyczną oraz część opozycji w postaci Partii Demokratycznej, Zielonej Partii Ekologicznej i Partii Socjalistycznej, nie wchodzącej do parlamentu. Odgrywa ona główną rolę w życiu państwa. Wśród wszystkich reformujących się państw Europy Środkowo-Wschodniej, Słowenia osiągnęła obok Czech największe postępy gospodarcze przy istotnym znaczeniu przedsiębiorstw drobnych i średnich. W dziedzinie prywatyzacji do końca 1994 r. 86% wszystkich przedsiębiorstw stało się własnością prywatną. Poważnym problemem jest jednak zwiększające się bezrobocie.

Podobną transformację, chociaż bardziej jeszcze złożoną przeżyła Chorwacja, będąca pod dużym wpływem Słowenii, a z którą związana jest religijnie, etnicznie i kulturowo. Z wyborów powszechnych w maju 1990 r. zwycięsko wyszła Chorwacka Wspólnota Demokratyczna kierowana przez Franjo Tudjmana, która opowiedziała się za proklamowaniem niepodległości; zostało to też uczynione w czerwcu 1991 r. Przeciwno deklaracji niepodległości opowiedziała się mniejszość serbska zamieszkująca Chorwację, co doprowadziło do otwartej wojny. Wielokrotnie zawierano rozejmy, które następnie łamano, co przyczyniło się do licznych ofiar wśród ludności cywilnej. Pierwsza faza konfliktu zakończyła się 3 I 1992 r. podpisaniem kolejnego rozejmu, który jednak nie okazał się trwały, gdyż Chorwaci stracili 30% swego terytorium. Na obszarach tych Serbowie jeszcze w listopadzie 1991 r. proklamowali Serbską Republikę Krajiny. Wybory prezydenckie i parlamentarne w sierpniu 1992 r. zakończyły

czyły się zwycięstwem Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej, spośród której Tudjman wybrany został na prezydenta. 25 I 1993 r. doszło jednak do zerwania rozejmu przez stronę chorwacką, która z dużym impetem zaatakowała serbskie pozycje w Krajinie. Ofensywa prowadzona przy użyciu broni pancерnej doprowadziła do przywrócenia łączności między Zagrzebiem a Dalmacją. Konflikt chorwacko-serbski rozszerzył się we wrześniu 1993 r., kiedy do walki wkroczyło również lotnictwo. Szkody wojenne w wyniku konfliktu kształtowały się w granicach 26 mld dolarów, zginęło około 7 tys. osób, 26 tys. zostało rannych, a około 7,6 tys. zaginionych.

U progu lat dziewięćdziesiątych narastały tendencje niepodległościowe w Macedonii. Zdecydowana większość ludności opowiedziała się za samostanowieniem w referendum przeprowadzonym we wrześniu 1991 r. Macedonia okazała się jedynym krajem, który powstał w wyniku rozpadu Jugosławii, w którym nie doszło do walk zbrojnych, a terytorium kraju opuściły jednostki armii jugosłowiańskiej. Przeciwno uznaniu niepodległości Macedonii ostro zaprotestowała sąsiednia Grecja, która domaga się od tego kraju zmiany nazwy; w wielu miastach Hellady dochodziło do wielotysięcznych demonstracji antymacedońskich. Rząd grecki stoi na stanowisku, iż „Macedonii” ma kontekst historyczny i zarezerwowana jest wyłącznie dla jej północnego regionu kraju; władze w Atenach określają Macedonię mianem Republiki Skopje. Grecja obawia się przede wszystkim ludności macedońskiej zamieszkującej jej kraj, gdyż wzrosła tam aktywność grup nacjonalistycznych pragnących przyłączyć ten region do Macedonii. W 1993 r. Macedonia została przyjęta do ONZ, a na skutek kontrakcji Grecji przyjęto ją pod tymczasową nazwą „Była Jugosłowiańska Republika Macedonii”. Głównym problemem Macedonii jest prywatyzacja i przyspieszenie reform rynkowych oraz mniejszości zamieszkujące kraj, głównie Serbowie, Albańczycy i ludność muzułmańska.

Zawiła sytuacja była u progu lat dziewięćdziesiątych w różniącej się pod względem etnicznym, kulturowym i religijnym Bośni i Hercegowinie. W 1990 r. odbyły się w tej republice wybory, które pozwoliły na utworzenie niekomunistycznego rządu republikańskiego, będącego koalicją trzech partii narodowych – muzułmańskiej, serbskiej i chorwackiej. Prezydentem został muzułmanin Alia Izetbegović. W lutym 1991 r. władze w Sarajewie proklamowały suwerenność Bośni i Hercegowiny; w tym samym okresie niepodległość proklamowały Słowenia i Chorwacja, co sprawiło że 15 X 1991 r. parlament Bośni i Hercegowiny przyjął „memorandum o pełnej suwerenności republiki”; tym samym kraj ten proklamował własną niepodległość. Ludność serbska kraju, która stanowiła 31% ogółu nie uznała tej proklamacji i 9 I 1992 r. proklamowała powstanie Serbskiej Republiki Bośni i Hercegowiny, uważając ją za część Trzeciej Jugosławii. Mimo to w ogłoszonym referendum z 1 III 1992 r. 64% głosujących opowiedziało się za niepodległością, co stało się przyczyną pierwszych starć zbrojnych między ludnością muzułmańską i serbską w podzielonym narodowościowo Sarajewie. Już w następnym miesiącu konflikt ten ogarnął całe terytorium Bośni i Hercegowiny. W toku walk do muzułmanów przyłączyli się bośniaccy Chorwaci, a 6 IV 1992 r. kraje Wspólnoty Europejskiej podjęły decyzję o uznaniu niepodległości Republiki Bośni i Hercegowiny. Od czerwca 1992 r. każda ze stron walczyła już na własną rękę, co oznaczało, że konflikt ten przybrał charakter wojny wszystkich ze wszystkimi. Społeczność międzynarodowa za głównych sprawców wojny uznała ludność serbską, gdyż żołnierzy serbskich oskarżono chociażby o zgwałcenie w pierwszych miesiącach wojny 20 tys. kobiet muzułmańskich; w istocie winni byli wszyscy. Wynegocjowane przez społeczność międzynarodową rozejmy były konsekwentnie łamane, a wraz z tym kolejne plany pokojowe odrzucane przez poszczególne strony konfliktu. Konfliktem w Bośni i Hercegowinie coraz bardziej

interesowały się organizacje zachodnie – NATO i Unia Europejska; przede wszystkim obawiały się również wojny państwa graniczące z byłą Jugosławią. Na przełomie lutego i marca 1993 r. Amerykanie rozpoczęli serię zrzutów humanitarnych dla poszkodowanych w wojnie. Z kolei Rada Bezpieczeństwa ONZ postanowiła powołać specjalny trybunał międzynarodowy, który osądziłby winnych popełnienia zbrodni wojennych w konflikcie jugosłowiańskim. W pierwszym roku wojny konflikt ten pochłonął 150 tys. ludzi, głównie ludności cywilnej; setki tysięcy ludzi stało się uchodźcami. Na skutek wielu zabiegów dyplomatycznych doszło do pewnego zbliżenia wśród stron walczących, m.in. luty 1994 r. przyniósł zawieszenie broni między ludnością muzułmańską a chorwacką. Miała również miejsce pierwsza zbrojna akcja NATO. Systematyczne ostrzeliwanie pozycji serbskich przez samoloty NATO oraz pojednawcze misje dyplomatów rosyjskich skłoniły bośniackich Serbów do ustępstw. 14 XII 1995 r. pod wpływem amerykańskiej misji dyplomatycznej prowadzonej jeszcze w sierpniu - Franjo Tudjman, Alija Izetbegović i Slobodan Milošević podpisali „układ pokojowy w sprawie Bośni i Hercegowiny”, zawarty 21 listopada w Dayton. Kilka dni później NATO przejęła obowiązki ONZ w Bośni i powstały międzynarodowe siły pokojowe złożone z około 58 tys. żołnierzy. W oparciu o układ pokojowy z Dayton życie w powojennym kraju zależeć będzie od przeprowadzanych wyborów w tym regionie Europy.

5. Niemiecka Republika Demokratyczna

Forma rządów Ericha Honeckera w NRD należała do jednych z najostrożniejszych w państwach socjalistycznych tego regionu. Największym zagrożeniem dla władz tego państwa była emigracja obywateli do sąsiedniej Republiki Federalnej Niemiec. Dlatego też chcąc uniemożliwić

ten proceder przywódcy państwa musieli zwiększyć spożycie oraz nakłady na sferę konsumpcyjną. To z kolei powodowało coraz większe długi, których wierzycielami był rząd federalny w sąsiedniej RFN. Dochodziło do coraz większego uzależnienia się gospodarki NRD od napływu marek zachodnich.

Do końca 1989 r. w NRD nie istniały większe formy opozycji, która jeszcze w latach osiemdziesiątych została rozbita; w kraju brakowało też dysydentów, gdyż ci byli wykupywani z więzień przez RFN. Do pierwszej większej demonstracji doszło w Lipsku 7 V 1989 r., gdzie społeczeństwo zaczęło protestować przeciwko sfałszowanym wyborom do władz komunalnych. Manifestacja lipska została jednak brutalnie rozpe- dzona przez siły porządkowe.

Pierwszą zorganizowaną grupą opozycyjną było Nowe Forum, ruch o charakterze obywatelskim zaistniały 11 września. Chciało ono doprowadzić do przeobrażeń w panujących stosunkach społecznych i politycznych. Wrzesień 1989 r. był również momentem powstania innych ugrupowań; powstał wówczas: Demokratyczny Przełom i Ruch Obywatelski Demokracja Teraz. Demokratyczny Przełom reprezentował interesy ekonomiczne, ale o ściśle chrześcijańsko-socjalnym charakterze; gospodarka miała się opierać na gospodarce RFN. Demokracja Teraz z kolei domagała się liberalizacji życia w państwie, ale z prawem zachowania ustroju socjalistycznego.

W życiu NRD najważniejsze wydarzenia miały miejsce w 40-rocznicę obchodów powstania państwa wschodnioniemieckiego, które odbyły się w pierwszych dniach października 1989 r. Opozycja utworzona w poprzednim miesiącu widziała w tym szansę do zaprotestowania oraz ujawnienia się wraz ze swoimi hasłami programowymi. W momencie tym służby bezpieczeństwa musiały być mniej agresywne, aby nie doprowadzić do kompromitacji ówczesnych władz państwa. We wszystkich większych miastach NRD w dniach od 7 do 9 października odbyły się maso-

we demonstracje, które towarzyszyły przyjazdowi do Berlina Michaiła Gorbaczowa, zwolennika reform; jego przeciwnikiem był z kolei Honecker. Gorbaczow widząc masowe ucieczki obywateli NRD na zachód Europy, głównie przez docieranie do ambasad RFN w Pradze, Budapeszcie i Warszawie oraz od jesieni 1989 r. przez granicę węgiersko-austriacką, starał się nakłonić ekipę Honeckera do zmiany kursu wobec społeczeństwa.

Gorbaczow, który był w Berlinie na obchodach rocznicy powstania państwa NRD wygłosił 5 i 7 października przemówienia, w których sugerował, że czołgi radzieckie nie będą tłumiły demokratycznych przemian w tym kraju. Potwierdził również, że władze wschodniemieckie powinny współpracować z siłami społecznymi. Był to o tyle moment przełomowy, że obywatele NRD nie musieli się już obawiać interwencji radzieckiej, jaka miała miejsce w 1953 r. Demonstracje społeczne w NRD zaczęły domagać się przemian, które mogłyby umożliwić kontakt ze wszystkimi grupami społecznymi; chcieli m.in. legalizacji Nowego Forum jako organizacji opozycyjnej. Masowość tych demonstracji przeraziła ówczesne władze, ale mimo to Komitet Centralny nakazał stłumić je siłą, jak też strzelać do nielegalnie przekraczających granicę obywateli. Ten zabieg okazał się jednak dla Honeckera niekorzystny, gdyż podzielił Komitet Centralny Niemieckiej Socjalistycznej Partii Jedności (SED) na zwolenników i przeciwników twardej linii. W sytuacji tej 18 października Honecker, sekretarz generalny SED oraz przewodniczący Rady Państwa zmuszony został do ustąpienia z zajmowanych stanowisk. Jego następcą został Egon Krenz, który w KC odpowiedzialny był za sprawy bezpieczeństwa. Był to polityk kontrowersyjny, który uczestnicząc w obchodach 40-lecia Chińskiej Republiki Ludowej poparł masakrę studentów w Pekinie. W tym samym dniu wprowadzono nowe prawo paszportowe, które mówiło o swobodzie poruszania się i podróżowania przez obywateli

NRD, na razie jednak przez granicę węgiersko-austriacką. 9 listopada rozszerzono je na możliwość swobodnego przekraczania granicy z Niemcami Zachodnimi i Berlinem Zachodnim. Moment ten zdecydował o zburzeniu muru berlińskiego po 28 latach istnienia. Władze NRD liczyły na fakt, iż rozładuje to napięcia społeczne. Krok ten jednak miał skutek odwrotny, gdyż w Niemczech rozpoczął się od tego momentu pęd ku zjednoczeniu. 13 listopada premier NRD Hans Modrow wysunął ideę „wspólnoty traktatowej” obu państw niemieckich, a kanclerz Niemiec Zachodnich Helmut Kohl w Bundestagu dziesięciopunktowy plan zjednoczenia Niemiec, który rozkładał proces ten w czasie na mniej więcej dziesięć lat.

W wyniku prowadzonych dyskusji i rozmów wokół kwestii zjednoczenia Niemiec przeobrażeniom uległa Niemiecka Socjalistyczna Partia Jedności, która w grudniu 1989 r. zlikwidowała Biuro Polityczne i Komitet Centralny. Przyjęła również nowy statut i nazwę – Partia Demokratycznego Socjalizmu. Mimo przemian nadawała ona w dalszym ciągu główny ton w życiu politycznym.

W grudniu również rozpoczęły się obrady „okrągłego stołu”, w którym uczestniczyli przedstawiciele rządu i różnych ugrupowań opozycyjnych. W wyniku rozmów ustalono, że w najbliższym czasie powstanie Rząd Odpowiedzialności Narodowej, który przejściowo miał nadzorować przemiany w kraju do momentu przeprowadzenia wolnych wyborów, których termin wyznaczono na maj 1990 r. Likwidacji uległy również wschodnioniemieckie Służby Bezpieczeństwa zwane Stasi.

Wraz z ideami zjednoczenia zaczęły powstawać partie i frakcje polityczne przypominające charakterem odpowiedniki w RFN. W lutym 1990 r. trzy partie centrowe zawarły sojusz wyborczy pod hasłem „Sojusz na rzecz Niemiec”, a trzy ugrupowania obywatelskie zawarły sojusz pod nazwą „Sojusz 90”. Z kolei trzy partie liberalne utworzyły koalicję „Zwią-

zek Wolnych Demokratów”. Rozpoczęła się kampania przedwyborcza, w której ustosunkowano się do kwestii zjednoczenia Niemiec.

Głównymi przeciwnikami w kwestii zjednoczenia dwóch państw niemieckich były w Europie Francja i Związek Radziecki. Obawiały się tego procesu również państwa środkowoeuropejskie, które graniczyły bezpośrednio z państwami niemieckimi, jak również negatywnie w stosunku do tego problemu wypowiadały się niektóre mniejsze państwa Unii Europejskiej. Na spotkaniu w Moskwie 10 II 1990 r. delegacji zachodnioniemieckiej z radziecką po raz pierwszy użyto sformułowania „2 + 4”. W wyniku rozmów na konferencji w Ottawie ministrowie spraw zagranicznych czterech głównych mocarstw, które decydowały o podziale Niemiec po II wojnie światowej zaakceptowali tę formę jednoczenia państwa niemieckiego.

Już w marcu 1990 r. Izba Ludowa NRD przyjęła kilka ustaw gospodarczych mających umożliwić przeprowadzenie unii gospodarczej i walutowej z RFN. 18 marca natomiast miały miejsce wolne wybory parlamentarne, w których zwycięstwo odniósł „Sojusz na rzecz Niemiec”; drugą siłą była Socjaldemokratyczna Partia Niemiec; trzecią zaś postkomuniści, czyli Partia Demokratycznego Socjalizmu. W wyniku wyborów w początku kwietnia ukonstytuował się pierwszy demokratyczny parlament i rząd, którego premierem został przewodniczący CDU Lothar de Maizier; był to rząd tzw. wielkiej koalicji, gdyż składał się z różnych ugrupowań społecznych. Nowy rząd podjął rozmowy z rządem RFN w sprawie unii walutowej, gospodarczej i socjalnej, która weszła w życie na początku lipca. Dzięki temu marka zachodnioniemiecka weszła w obieg w obu państwach niemieckich.

Zjednoczone państwo niemieckie nie mogłoby w 1990 r. zaistnieć, gdyby nie potwierdziło traktatów pokojowych z sąsiadami o nienaruszalności ich granic. 21 czerwca izby poszczególnych państw niemieckich

uchwałyły rezolucję o nienaruszalności granic na Odrze i Nysie Łużyckiej. Rezolucja ta była podstawą do podpisania traktatu między Niemcami a Rzeczypospolitą Polską, który ostatecznie został zawarty w połowie listopada 1990 r. przez kanclerza Kohla i premiera polskiego Tadeusza Mazowieckiego. Traktat graniczny stwierdzał m.in.: „...granica na Odrze i Nysie jest nienaruszalna teraz i w przyszłości, zaś strony tej umowy zobowiązują się do bezwzględnego poszanowania swojej suwerenności i integralności terytorialnej”.

W końcu lipca dwa państwa niemieckie podpisały tzw. układ zjednoczeniowy, regulujący polityczno-prawne aspekty zjednoczenia. Stało się to podstawą do ratyfikowania układu zjednoczeniowego przez Izbę Ludową NRD i Bundestag RFN. Podjęto również decyzję, że zjednoczenie nastąpi 3 X 1990 r. W wyniku tej umowy cztery zwycięskie mocarstwa z okresu II wojny światowej spotkały się po raz ostatni 1 października w Nowym Jorku na konferencji wieńczącej obrady „2 + 4”. Mocarstwa te podpisały tam deklarację, w której zrzekały się swych praw do Berlina i Niemiec jako całości. Tym samym proces zjednoczenia obu państw niemieckich po 45 latach został zakończony, a 3 października Niemcy obchodzą swoje święto narodowe. W centrum Europy powstało zatem kolejne mocarstwo, zarówno polityczne, jak i ekonomiczne o potencjale ludnościowym mniejszym jedynie od Rosji i dochodzie narodowym najwyższym na starym kontynencie.

6. Polska

Państwo polskie było symptomem nadchodzących zmian w Europie Środkowo-Wschodniej. Od początku lat osiemdziesiątych była ona ogarnięta ruchem Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. Wywarł on znaczny wpływ na kształtowanie się procesu demo-

kratyżacji i liberalizacji w kraju. Mimo ogłoszenia stanu wojennego i internowania czołowych przywódców „Solidarności” w świadomości społeczeństwa pozostały na stałe w pamięci zmiany wprowadzone dzięki zaistnieniu związku w latach 1980-1981.

Bezpośredni wpływ na transformację ustrojową w państwie polskim miały reformy Gorbaczowa w Związku Radzieckim, stopniowe likwidowanie restrykcji spowodowanych stanem wojennym oraz katastrofalna sytuacja gospodarki. Niezadowolenie społeczeństwa polskiego odrodziło się w 1988 r., kiedy doszło do kolejnych masowych strajków. Liberalna część ówczesnej władzy była wówczas skłonna do rozmów z umiarkowaną częścią opozycji, którą skupiała głównie „Solidarność”. Chęci porozumienia narodowego były pozytywnie zaopiniowane przez Gorbaczowa, który w 1988 r. przebywał wraz z małżonką w Polsce. Polacy witali Gorbaczowa tak jak żadnego innego przywódcę radzieckiego, entuzjastycznie i serdecznie.

Jeszcze w 1988 r. powstał zgrupowany przy Lechu Wałęsie Komitet Obywatelski, w którym znaleźli się przedstawiciele opozycji i specjaliści z różnych dziedzin życia społecznego, którego zadaniem było śledzenie poczynań ministrów rządowych oraz samej PZPR. Nieoficjalnie uzyskał on miano gabinetu cieni i gotowy był w każdym momencie do przejęcia władzy w państwie. Na początku 1988 r. również „Życie Warszawy” opublikowało treść listu zwanego Apelem Trzydziestu, pod którym podpisali się intelektualiści i złożyli go w Kancelarii Sejmu PRL; żądali w nim liberalizacji życia w kraju oraz pluralizmu partyjnego. W podobnym tonie wypowiadał się Episkopat Polski, który również był zainteresowany przeprowadzeniem szerokich reform. Kwestię tę poruszono także w sierpniu 1988 r. z okazji corocznych pielgrzymek katolików polskich na Jasną Górę w Częstochowie.

Główne władze PRL skupione w Komitecie Centralnym PZPR pozostawały początkowo bierne. Stanowisko ich zmieniło się dopiero po X Plenum KC PZPR, które obradowało w styczniu 1989 r. Plenum zdecydowało, że jest możliwość włączenia do systemu politycznego konstruktywnej opozycji, co wyrażało też stanowisko władz względem pluralizmu politycznego i związkowego. Był to nowy krok w dotychczasowej sytuacji wewnętrznej Polski. Zapowiadał utworzenie „okrągłego stołu”, przy którym zasiąść mieli przedstawiciele władz i opozycji. Obrady „okrągłego stołu” trwały w Polsce przez dwa miesiące, od 6 lutego do 5 kwietnia. Stronie koalicyjno-rządowej przewodniczył gen. Czesław Kiszczak, opozycję zaś reprezentował Lech Wałęsa. Poza oficjalnymi obradami rozmowy prowadzone były również w podzespołach, w których spotkali się eksperci w poszczególnych dziedzinach gospodarczych. Obrady te przyniosły powołanie na początku kwietnia 1989 r. Komisji Porozumiewawczej, która miała oceniać realizację ustaleń zawartych w trakcie rozmów. Owoce rozmów przy „okrągłym stole” było m.in. podpisanie umów o reformach politycznych i gospodarczych, o polityce społecznej i pluralizmie związkowym. W kwestii wyborów do dwuizbowego parlamentu, który miano utworzyć stwierdzono, że zniesione zostaną wszelkie, pozawyborcze procedury eliminacji kandydatów. Prawo zgłaszania kandydatów na posłów przysługiwało wszystkim, którzy uzyskają podpisy co najmniej 3000 wyborców. Zawarte porozumienia przewidywały następnie utworzenie urzędu prezydenta, wolne wybory do Senatu i pół wolne wybory do Sejmu, gdzie 65% mandatów miała otrzymać koalicja rządowa, a 35% opozycja. W kilka dni po zakończeniu obrad „okrągłego stołu” Sąd Wojewódzki w Warszawie zarejestrował ponownie NSZZ „Solidarność”, a redaktor naczelny opozycyjnego pisma „Gazeta Wyborcza” Adam Michnik wydrukował w początku maja pierwszy numer gazety; szybko stała się ona dziennikiem o znaczeniu ogólnopolskim.

Istotnym wydarzeniem nie tylko na polskiej scenie politycznej było przeprowadzenie pierwszej tury wyborów do Sejmu i Senatu, jaka miała miejsce 4 VI 1989 r. „Solidarność” uzyskała w Sejmie 161 mandatów na 460 miejsc, a w Senacie 99 na 100 możliwych, gdyż jedynym spoza opozycji był kandydat niezależny. PZPR w Sejmie uzyskała 38% głosów, ZSL 15%, SD – 7%, a pozostałe kluby rządowe 5%. W nowo wybranym parlamencie ukonstytuował się dość szybko Obywatelski Klub Parlamentarny złożony z przedstawicieli opozycji, którego przewodniczącym został Bronisław Geremek, natomiast wiceprzewodniczącymi – Gabriel Janowski, Jacek Kuroń, Jan Rokita i Janusz Ziółkowski. 19 lipca Zgromadzenie Narodowe wybrało większością jednego głosu Wojciecha Jaruzelskiego na stanowisko prezydenta PRL. Na stanowisko premiera rządu prezydent Jaruzelski desygnował początkowo gen. Czesława Kiszczaka, byłego szefa MSW, ale pod wpływem protestów kół opozycyjnych 19 sierpnia mianował kolejnego premiera, którym był członek OKP Tadeusz Mazowiecki. Kilka dni później Mazowiecki został zatwierdzony na tym urzędzie przez Sejm. We wrześniu nowy premier utworzył pierwszy niekomunistyczny rząd od czasów II wojny światowej. Głównymi założeniami rządu była przebudowa polityczna państwa i wyprowadzenie go z kryzysu gospodarczego. Minister finansów w rządzie Mazowieckiego – Leszek Balcerowicz przedstawił program gospodarczy dla kraju, który zakładał urynkowanie gospodarki polskiej. Strategiczne cele programu kierowały się również w stronę przekształceń własnościowych, wprowadzenia mechanizmów rynkowych i demonopolizacji gospodarki, reformy systemu finansowego i bankowego, a także pełnej wymienialności złotówki, ograniczenia inflacji oraz przywrócenia równowagi rynkowej.

W końcu grudnia 1989 r. Sejm dokonał zmian w ustawie zasadniczej, w której zmieniono nazwę państwa na Rzeczpospolita Polska i zmieniono godło państwowe na wizerunek Orła Białego w koronie.

W końcu stycznia 1990 r. nastąpiła również metamorfoza PZPR. Ze stanowiska ustąpił I sekretarz KC PZPR Mieczysław Rakowski, a partia przybrała miano Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej. Przewodniczącym Rady Naczelnej SdRP został Aleksander Kwaśniewski, a sekretarzem generalnym Leszek Miller. Z szeregów PZPR wykształciła się również Unia Socjaldemokratyczna, na czele której stanął Tadeusz Fiszbach.

Rok 1990 przyniósł także istotne zmiany będące skutkiem kolejnych wyborów. W końcu maja odbyły się pierwsze demokratyczne wybory do samorządu terytorialnego, a w końcu listopada odbyły się wybory prezydenckie. Na urząd prezydenta RP zgłoszono sześć kandydatur polityków z różnych ugrupowań sejmowych, wśród których byli: Lech Wałęsa, Stanisław Tymiński, Tadeusz Mazowiecki, Włodzimierz Cimoszewicz, Roman Bartoszcze, Leszek Moczulski. Do drugiej tury przeszedł Lech Wałęsa oraz niespodziewanie Stanisław Tymiński, mało znany emigrant polski, posiadający niewielkie udziały kapitałowe w Ameryce Środkowej i Południowej. Po bezapelacyjnym zwycięstwie Wałęsy w drugiej turze został on zaprzysiężony w końcu grudnia 1990 r. na pierwszego w historii Polski powojennej prezydenta, wybranego w wyborach powszechnych. Rozpoczął się nowy etap transformacji ustrojowej państwa.

Głównymi tendencjami w polityce zagranicznej było wycofanie wojsk radzieckich z terytorium Polski oraz nawiązanie współpracy gospodarczej i wojskowej z instytucjami zachodnimi, które po początkowym poparciu dla państw środkowoeuropejskich, postawiły konkretne żądania kandydatom do członkostwa w Unii Europejskiej i NATO. W polityce wewnętrznej główne aspekty należały do sfery ekonomicznej, chociaż np. sprawę aborcji dyskutowano w Sejmie przez kilkanaście miesięcy. Do sporów dochodziło również w łonie samej OKP. Rozpad koalicji solidarnościowej dokonał się już bezpośrednio po wyborach prezydenckich, jako odpowiedź na zwycięstwo Lecha Wałęsy. Jeszcze w grudniu 1990 r.

wyodrębniła się Unia Demokratyczna, której głównymi przedstawicielami byli: T. Mazowiecki, B. Geremek, J. Kuroń i W. Frasyniuk; Kongres Liberalno-Demokratyczny, którego znaczenie zwiększyło się w okresie premierostwa Jana Krzysztofa Bieleckiego oraz szefostwa partii przez Donalda Tuska; Konfederacja Polski Niepodległej jako nielegalna niepodległościowa siła polityczna zaistniała już w 1979 r., ale duch partii odrodził się w 1990 r.; Porozumienie Centrum, któremu liderował Jarosław Kaczyński i Ludwik Dorn powstałe jako ugrupowanie popierające Wałęsę w ruchu postsolidarnościowym; Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe z Wiesławem Chrzanowskim, Ryszardem Czarneckim, Janem Łopuszańskim i Stefanem Niesiołowskim; Ruch dla Rzeczypospolitej, które to ugrupowanie polityczne zaistniało po upadku gabinetu Olszewskiego w 1992 r.; Unia Polityki Realnej powstała w 1989 r. jako grupa liberalno-konserwatywna pod przywództwem Janusza Korwina-Mikke i Stanisława Michalkiewicza.

Prezydentura Lecha Wałęsy w latach 1990-1995 odznaczała się konfliktowością i „wojną na górze”, gdyż prezydent dystansował się co kilkanaście miesięcy od swoich zwolenników. Przez długie lata zaufanym człowiekiem Wałęsy był Mieczysław Wachowski, kierowca osobisty Wałęsy w latach osiemdziesiątych, a minister kancelarii prezydenckiej w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych. W okresie prezydentury Wałęsy urząd premiera pełnili kolejno: Tadeusz Mazowiecki, Jan Krzysztof Bielecki, Jan Olszewski, Hanna Suchocka, Waldemar Pawlak i Józef Oleksy.

Wskutek rozwiązania przez prezydenta parlamentu w październiku 1991 r. doszło do pierwszych w pełni demokratycznych wyborów od 1928 r. Głównymi siłami w parlamencie były od tego okresu – Unia Demokratyczna, Sojusz Lewicy Demokratycznej, Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe, Polskie Stronnictwo Ludowe, Porozumienie Centrum, Konfede-

racja Polski Niepodległej i Kongres Liberalno-Demokratyczny. Ugrupowania te miały jednak od 7 do 12% udziałów w parlamencie, co nie gwarantowało żadnemu rządowi większości głosów. Poszczególne koalicje były często zrywane, a ustawy nie uzyskiwały bezwzględnej większości.

Po upadku gabinetu Hanny Suchockiej w maju 1993 r. Sejm nie wybrał nowego prezesa Rady Ministrów, co w tej sytuacji wykorzystał prezydent rozwiązując parlament i wyznaczając nowy termin wyborów na wrzesień 1993 r. Wskutek ustanowienia 5% progu, jaki poszczególne partie musiały przekroczyć, aby wejść do parlamentu zdecydowane zwycięstwo odniósł Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD), który uzyskał 20% głosów, Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) – 15%, Unia Demokratyczna (UD) – 10%, Unia Pracy (UP) – 7% oraz Konfederacja Polski Niepodległej (KPN) i Bezpartyjny Blok Wspierania Reform (BBWR) po 5%. Oprócz posłów z sześciu partii do parlamentu włączono też 4 kandydatów mniejszości niemieckiej. Po rozmowach i negocjacjach utworzona została koalicja SLD – PSL, które to partie dzięki mandatami z listy krajowej posiadały większość w parlamencie. Premierem nowego rządu został Waldemar Pawlak z PSL, a od marca 1995 r. premierem przez okres dziesięciu miesięcy był Józef Oleksy.

Główną myślą polityczną Polski od 1989 r. jest w dalszym ciągu aktywne uczestnictwo w stosunkach międzynarodowych na rzecz integracji państwa ze strukturami zachodnioeuropejskimi.

Polska jako jedna z pierwszych przystąpiła do programu przedstawionego przez USA pod nazwą „Partnerstwo dla pokoju”, jako formie pośredniczącej w celu przyjęcia do NATO; co nastąpi przypuszczalnie w połowie 1999r. W kwietniu 1994 r. minister spraw zagranicznych Andrzej Olechowski przekazał w Atenach przewodniczącemu Rady Unii Europejskiej Theodorasowi Pangalosowi wniosek Polski o członkostwo

w Unii. Przewiduje się, że kraj stanie się jej członkiem około 2002 r. Już w maju 1994 r. Polska uzyskała status członka stowarzyszonego Unii Zachodnioeuropejskiej. Jest to początek drogi do pełnego członkostwa w tej organizacji.

W sprawach wewnętrznych problemem jest nowa reforma administracyjna oraz przede wszystkim sprawy gospodarcze. Zwolennicy podziału terytorialnego na powiaty proponują powołanie 320 takich jednostek administracyjnych o charakterze ziemskim i 48 miast wydzielonych z powiatów. Jednocześnie przedstawia się trzy warianty podziału kraju na województwa, których według różnych opcji ma być 12, 17 lub 25. Do końca 1993 r. proces przekształceń własnościowych objął w Polsce 3934 przedsiębiorstwa państwowe istniejące w 1990 r., co oznacza 45% wszystkich zakładów. W jednoosobowe spółki Skarbu Państwa przekształcono 636, a procedurom likwidacyjnym poddano 1956 przedsiębiorstw. Do zasobu Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa przekazano 1342 przedsiębiorstwa rolne, likwidując w praktyce sektor państwowy w rolnictwie. Zgodnie z ustawą o Narodowych Funduszach Inwestycyjnych, która weszła w życie w 1994 r. rozpoczął się proces prywatyzacji powszechnej, która objęła około 460 przedsiębiorstw; przyspieszyło to tempo reform. Fakt ten łączył się również z przyjęciem przez Sejm programu gospodarczego na lata 1994-1997 o nazwie „Strategia dla Polski”, której autorem był minister finansów Grzegorz Kołodko. Głównym zadaniem planu jest obniżenie kosztów reform i zmniejszenie ich uciążliwości dla społeczeństwa. W dużej mierze restrukturyzacji domaga się polskie górnictwo i hutnictwo; zauważa się również potrzebę dokonania pilnych przeobrażeń w resorcie służby zdrowia, oświaty i kultury.

Strategia zakłada szybki wzrost gospodarczy, stabilizację systemową i makroekonomiczną, poprawę warunków życia. Jednym z istotnych elementów „Strategii dla Polski” jest przeciwdziałanie inflacji, którą rząd chce zmniejszyć do wysokości 10% w skali roku. Wraz z rozwojem kraju

od początku 1995 r. na rynku pojawiła się nowa waluta oraz nastąpiło porozumienie z Międzynarodowym Funduszem Walutowym, który umożliwił zaciągnięcie nowych kredytów na rozwój gospodarki kraju. We wrześniu 1994 r. podpisano porozumienie z Klubem Londyńskim o redukcji niemal 50% zadłużenia kraju w stosunku do banków komercyjnych. Do końca 1994 r. zainwestowano w polską gospodarkę ponad 4 mld dolarów, z czego największe inwestycje poczyniły firmy amerykańskie, kapitał międzynarodowy, włoski, niemiecki, francuski i holenderski. Obserwuje się nadal regularny przyływ zobowiązań inwestycyjnych, a liczba firm inwestujących w Polsce przekroczyła 250.

Sytuacja pełna kontrowersji wytworzyła się w kraju przed kolejnymi wyborami prezydenckimi, które miały miejsce w końcu 1995 r. Zgłoszono kandydatury kilkunastu osób, ale od samego początku według sondaży opinii publicznej największe szanse mieli Lech Wałęsa i Aleksander Kwaśniewski, który w drugiej turze o 3% głosów wyprzedził swego rywala, dotychczasowego prezydenta. Nowy prezydent rozpoczął urzędowanie 23 XII 1995 r., a w lutym 1996 r. na urząd premiera zatwierdził kandydaturę Włodzimierza Cimoszewicza z SLD; koalicja rządowa nadal składała się z ugrupowań SLD – PSL. W 1996 r. koalicja rządowa skupiła się przede wszystkim na reformie centrum rządowego, która ostatecznie weszła w życie. Na scenie politycznej obserwowano z kolei przygotowania poszczególnych partii do kolejnych wyborów parlamentarnych.

7. Rumunia

Państwo to należało, poza Albanią, do najbardziej zacofanych gospodarczo krajów europejskich. Systematycznie obniżał się tam poziom stopy życiowej mieszkańców, panował terror tajnej policji zwanej Securitate oraz straszły puste półki sklepowe. Rządy i najwyższe godności w

państwie sprawowane przez Nicolae i Elenę Ceaușescu nie pozwalały na zaistnienie jakiegokolwiek opozycji demokratycznej. W końcu lat osiemdziesiątych opozycja taka wykształciła się w łonie Komunistycznej Partii Rumunii, być może z pomocą radzieckiego KGB.

W wrześniu 1989 r. organizacja Frontu Ocalenia Narodowego opracowała i przekazała do krajów zachodnich *Apel do kolejnego zjazdu KPR*, w których podkreślano konieczność odwołania Ceaușescu ze stanowiska przywódcy państwa.

Zjazd ten rozpoczął obrady w końcu listopada i Nicolae został ponownie przez aklamację wybrany na sekretarza generalnego partii, a Elena na jego zastępcę. Na zjeździe tym, XIV z kolei, Ceaușescu wygłosił kilkugodzinne przemówienie, w którym wyśmiewał innych przywódców państw socjalistycznych z Europy Środkowo-Wschodniej. O apelu skierowanym przez Front Ocalenia Narodowego nie wspomniano ani słowem.

Zmiany w tej części Europy nie dotyczyły Rumunii aż do 16 grudnia 1989 r., kiedy doszło do rozruchów w Timisoarze, mieście skupiającym liczną mniejszość węgierską. Kiedy tajna policja powzięła próbę usunięcia z parafii kalwińskiego pastora Laszlo Töekesa, wywołało to gwałtowny sprzeciw wiernych. Następnego dnia doszło do wielotysięcznej demonstracji na rzecz pastora i ochrony praw mniejszości narodowych. Na rozkaz głowy państwa manifestacja została krwawo stłumiona przy użyciu broni palnej. Spowodowało to wzrost niepokoju społecznego w innych miastach rumuńskich – Orady, Braszow, Aradu i Cluju. Ceaușescu bagatelizując te ruchy społeczne wyjechał tego samego dnia z wizytą do Iranu. W tym samym czasie na ulicach Timisoary trwały regularne walki społeczeństwa z formacjami wojska i Securitate, które używały broni maszynowej, czołgów i helikopterów.

Zaalarmowany o skali protestów szef państwa skracając wizytę w Teheranie wygłosił 20 grudnia 1989 r. przemówienie w telewizji, w którym protestujących określił mianem faszystów i chuliganów, z kolei mieszkańców Bukaresztu wezwał na wielki wiec, który miał stać się demonstracją poparcia dla jego polityki. Posunięcie to doprowadziło do wywołania rewolucji również w stolicy kraju. Tajna policja i wojsko próbowały rozpedzić demonstrantów, ale 21 grudnia część armii opowiedziała się po stronie ludności. Dużą rolę w tych wydarzeniach odegrał rozkaz ministra obrony gen. Vasile Milea, który zakazywał wojsku strzelania do ludności cywilnej. Śmierć ministra, który rzekomo miał popełnić samobójstwo zmobilizowała grupę wyższych funkcjonariuszy partyjnych i państwowych, którzy od kilku miesięcy przygotowywali obalenie Ceaușescu. Przypuszczalnie dzięki osobom tym doszło do sparaliżowania pracy sztabu kierującego pacyfikacją powstania i pozbawienia dyktatora poparcia armii.

22 grudnia tłum obywateli stolicy zaatakował nie broniony praktycznie przez nikogo poza służbami bezpieczeństwa gmach Komitetu Centralnego, z którego w ostatniej chwili uciekł helikopterem Ceaușescu, z żoną. Pomimo ucieczki został on kilka godzin później aresztowany przez żołnierzy w Tirgoviste i przewieziony do koszar Buftea w Bukareszcie. Z kolei władzę w kraju przejął Front Ocalenia Narodowego, na czele którego stanął Ion Iliescu, dawny działacz komunistyczny, będący w opozycji do Ceaușescu, a tekę premiera objął Petre Roman.

Pomimo aresztowania dyktatora z powodu dezorientacji osamotnioną walkę w kraju prowadzili funkcjonariusze Securitate, zdobywając nawet przejściowo pałac prezydencki oraz próbując opanować siedzibę telewizji i lotnisko Otopeni. Do starć zbrojnych dochodziło w innych miastach rumuńskich na prowincji. Zorganizowany opór ze strony tajnej policji trwał do 25 grudnia, kiedy oddziały te zaatakowały bukaresztański

dworzec. Tego też dnia po kilkugodzinnym procesie został rozstrzelany Nicolae Ceaușescu razem z żoną. Coraz większe oddziały Securitate od tej pory poddawały się, a ogółem w dziesięciodniowych walkach w całym kraju zginęło około 1000 ludzi.

W następnych dniach ogłosiła swoje powstanie Partia Narodowo-Chłopska Chrześcijańsko-Demokratyczna, jako ugrupowanie centroprawicowe, opozycyjne wobec Frontu Ocalenia Narodowego, który 29 grudnia zdominowany przez członków partii komunistycznej ogłosił się tymczasowym parlamentem. Wywołało to ogólne protesty społeczne i reakcje ze strony różnych sił politycznych, które zaczęły się dopiero tworzyć. W styczniu 1990 r. w wyniku pogłębiających się napięć społecznych FON rozpoczął dialog z innymi siłami politycznymi. W okresie obrad rumuńskiego „okrągłego stołu” nasiliły się demonstracje społeczeństwa, które popierało żądania opozycji. W odpowiedzi na to rząd sprowadził z prowincji do Bukaresztu 5 tys. górników, aby utrzymać porządek; mimo tego doszło do kolejnych starć ulicznych w stolicy.

Sytuacja uległa nieco rozluźnieniu, kiedy w wyniku rozmów przy „okrągłym stole” zapadła decyzja o powołaniu Tymczasowej Rady Jedności Narodowej, do której weszli przedstawiciele partii, kultury i nauki oraz lokalnych władz wchodzących w skład FON. Naczelnym celem TRJN było doprowadzenie do wolnych wyborów, których termin wyznaczono na maj 1990 r. W tym samym czasie ukazał się dekret, który zezwalał na tworzenie się w państwie prywatnych przedsiębiorstw i zakładów usługowych, w których zatrudnienie nie będzie większe niż 20 osób. Mimo to w kraju dochodziło do coraz częstszych demonstracji, które przeciwstawiały się zdominowanemu przez komunistów Frontowi Ocalenia Narodowego. Domagano się również ustąpienia Iona Iliescu. Manifestanci byli często aresztowani i bici w komisariatach milicji. Owocem demonstracji była jedynie decyzja ministra obrony narodowej rozwiązują-

ca oddziały Securitate, co miało miejsce w końcu lutego 1990 r. Równocześnie zapowiadano tworzenie nowych sił bezpieczeństwa spośród oficerów i żołnierzy. Z drugiej zaś strony przyjęto dekret, który przewidywał kary więzienia dla osób zakłócających porządek publiczny, czyli manifestantów i opozycjonistów.

20 V 1990 r. odbyły się w Rumunii pierwsze wolne wybory do Zgromadzenia Narodowego, składającego się z Senatu i Izby Deputowanych oraz wybory prezydenckie. Zakończyły się one zdecydowanym zwycięstwem Frontu Ocalenia Narodowego, który wprowadził do parlamentu 355 deputowanych, a prezydentem wybrany został Ion Iliescu, kandydat tego ugrupowania. Z frakcji opozycyjnych Partia Liberalno-Narodowa uzyskała jedynie 38 mandatów, a Partia Narodowo-Chłopska Chrześcijańsko-Demokratyczna 13. Wybory te oznaczały przejęcie całej władzy w państwie przez postkomunistów, a misję nowego rządu złożono ponownie w ręce Petre Romana. W swoim ekspozé premier zapowiadał gruntowne reformy polityczne i gospodarcze, na które miały sięłożyć restrukturyzacja i reorganizacja przedsiębiorstw, odejście od centralnego planowania, systematyczne przechodzenie do gospodarki rynkowej. Hasła te okazały się jedynie mżonką, gdyż kraj był zupełnie nieprzygotowany do przeprowadzenia takich reform. W państwie brakowało człowieka, który mógłby pociągnąć kraj w kierunku takich reform, jak również władze były krępowane przez dawnych przedstawicieli partii komunistycznej, którzy blokowali reformy. W wielu miastach i miasteczkach rumuńskich powstawały jednak domy-pałace budowane na styl bizantyński ze strzelistymi wieżyczkami i dużymi łukami, które symbolizowały nadchodzące zmiany, ale elitę stanowiła dawna nomenklatura lub emigranci rumuńscy, głównie z RFN, którzy mogli sobie pozwolić na budowę wielkich posiadłości. To z kolei przyczyniało się do rozwarstwienia społeczeństwa oraz do powstania antagonizmów w mniejszych społecznościach

lokalnych. U źródeł powodzenia i sukcesów postkomunistów w pierwszych demokratycznych wyborach leżało przede wszystkim poparcie chłopów i biedoty wiejskiej, która przyzwyczaiła się do podobnej formy rządów. Poza tym dzięki inicjatywie FON rozwiązano w kraju kołchozy i zaczęto obdarowywać ziemią ludność wiejską, która uznała ten krok jako dobrodziejstwo. Postkomunistów popierali też robotnicy, głównie górnicy, którzy sami pomagali rządowi rozprawić się brutalnie z opozycją; bali się oni gruntownych reform gospodarczych i wprowadzenia ustroju kapitalistycznego.

Po wyborach parlamentarnych i prezydenckich postkomuniści zaczęli prowadzić decydującą walkę z opozycją, którą policja zaczęła rozpychać z głównych placów stolicy i innych miast rumuńskich. Na koszt rządu przywieziono do stolicy kilka tysięcy górników z Zagłębia Jiu, którzy odpowiednio poinstruowani demolowali lokale opozycji, a w mieście zapanował terror i stan oblężenia, 13 czerwca w ten sposób zabito spośród opozycji 6 osób. Batalia ta została przez rząd wygrana i jeszcze przez rok władze kontrolowały sytuację w państwie.

Do nowych zamieszek w społeczeństwie doszło we wrześniu 1991 r. Tym razem robotnicy i górnicy rozpoczęli masowe protesty przeciwko władzom żądając wypłaty zaległych premii i wynagrodzeń oraz podniesienia bezpieczeństwa pracy. W trakcie starć z policją zginęły 4 osoby, a 193 zostały ranne. Po tych zamieszkach premier Roman został zdymisjonowany, a na jego miejsce mianowano Teodora Stolojana. Krok ten przyczynił się do rozpadu władz rządowych, gdyż część postkomunistów opowiedziała się za prezydentem Iliescu, a mniejsza część za byłym premierem Romanu. Sytuacja ta doprowadziła do kolejnych przedterminowych wyborów parlamentarnych, które odbyły się we wrześniu 1992 r. Największą siłą parlamentarną okazał się Demokratyczny Front Ocalenia Narodowego będący pod wpływami Iliescu, który uzyskał 28% głosów.

Osobisty sukces odniósł również sam Iliescu, który w październikowych wyborach prezydenckich zwyciężył kandydata opozycyjnego bloku Konwencja Demokratyczna Emila Constantinescu.

W październiku 1993 r. Rumunia została przyjęta jako 32 państwo do Rady Europy z zastrzeżeniem jednak, że dokona niezbędnych zmian w dziedzinie podziału władzy, wolności prasy i ochrony mniejszości narodowych. W tym samym czasie bezrobocie osiągnęło jednak poziom 10% zawodowo czynnych obywateli kraju, a stopa inflacji wzrosła do 256%. Zmusiło to premiera Nicolae Vacaroiu do ponownego ustalenia górnych granic na ceny artykułów żywnościowych. Dzięki ustaleniom i rozmowom z Międzynarodowym Funduszem Walutowym przyznano Rumunii pierwsze kredyty w wysokości prawie pół miliarda dolarów. W zamian za nie rząd rumuński zobowiązał się w latach 1994-1995 do restrukturyzacji polityki pieniężnej i fiskalnej, dewaluacji lei oraz prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych. Do początku marca 1994 r. sprywatyzowano w państwie jedynie około 470 zakładów, głównie mniejszych, zatrudniających ogólnie 135 tys. osób. Program prywatyzacji przewidywał jednak sprywatyzowanie 6300 zakładów zatrudniających prawie 4 mln ludzi.

W polityce wewnętrznej główne kontrowersje toczą się wokół zagadnień prywatyzacyjnych, które zmniejszają relatywne dochody obywateli, gdyż średnia płaca w Rumunii wynosiła w 1995 r. 80-100 dolarów amerykańskich; ceny detaliczne są zaś podobne jak w innych krajach środkowoeuropejskich. Realne dochody zmalały o 15% w stosunku do 1989 r. Skazany w 1989 r. na 12 lat więzienia były szef tajnej policji Securitate Iulian Vlad zwolniony został w początku 1994 r. za dobre sprawowanie. Wywołało to kolejną falę wzburzenia i protestów opozycji, gdyż osoba ta była odpowiedzialna za masakrę ludności w Timisoarze. W 1994 r. doszło do kolejnej fali strajków powszechnych, w których uczestniczyło ogółem 2,5 mln robotników; domagali się oni ustąpienia

rządu Vacariou, zniesienia blokady płac robotniczych w zakładach państwowych oraz zahamowania wzrostu cen. Strajki górników w sierpniu 1994 r. po raz pierwszy uznano za legalne, co było wyrazem załamującej się polityki rządu względem społeczeństwa. Sytuacja ta odzwierciedliła się w kolejnych wyborach prezydenckich, jakie miały miejsce w Rumunii w listopadzie 1996 r.

Do walki o fotel prezydenta Rumunii w końcu 1996 r. przystąpiło 16 kandydatów, z których największe szanse miało od samego początku trzech: Ion Iliescu związany z rządzącą Partią Demokracji Socjalnej Rumunii; Emil Constantinescu – lider Konwencji Demokratycznej; Petre Roman – lider Unii Socjaldemokratycznej. W drugiej turze wyborów wyścig do fotela prezydenckiego zakończył się 10-punktowym zwycięstwem Constantinescu. Wraz z wyborami prezydenckimi miały miejsce wybory parlamentarne, z których zwycięsko wyszły również trzy ugrupowania: Konwencja Demokratyczna, w skład której wchodzi piętnaście partii opozycyjnych z najsilniejszą Narodową Partią Chłopską – Chrześcijańską Demokracją, Partia Demokracji Socjalnej Rumunii, sterowana przez postkomunistów; Unia Socjaldemokratyczna. Ugrupowania te uzyskały od 20 do 30% głosów wyborców i dlatego też władza musiała oprzeć się na koalicji rządowej, którą neutralizuje Constantinescu.

8. Węgry

Rozwój państwa węgierskiego po II wojnie światowej przypomina bardzo ściśle stosunki panujące w państwie polskim. Kraje te po 1956 r. znalazły się w podobnych uwarunkowaniach politycznych i gospodarczych. Także w latach osiemdziesiątych na Węgrzech wyraźnie widoczne były próby odchodzenia od dyktatorskiego socjalizmu do demokracji pluralistycznej. Zmiany takie zachodziły jednak, jak zresztą wszędzie,

bardzo powoli i były raczej inicjowane przez bardziej liberalnych polityków z Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej. Poszczególni przywódcy partyjni zakładali nawet, że w przypadku przeprowadzenia wolnych wyborów do parlamentu partia ta uzyska mniejszość głosów i wówczas przejdzie do opozycji.

Decydujące znaczenie dla przemian w historii Węgier miały jednak, poza epoką Gorbaczowa, narastające w drugiej połowie lat osiemdziesiątych trudności gospodarcze. Z jednej strony doszło do zmian personalnych w samej ekipie rządzącej, czego dowodem było odsunięcie od władzy w maju 1988 r. Janoša Kadara. Równocześnie uaktywniły się środowiska opozycyjne. Nowym I sekretarzem KC WSPR został Károly Grósz, premierem zaś Miklós Németh. Przywódcy ci zamierzali przeprowadzić radykalne reformy gospodarcze, którym towarzyszyć miała stopniowa liberalizacja systemu politycznego; myślano m.in. o wprowadzeniu systemu wielopartyjnego.

Już w styczniu 1989 r. węgierski parlament uchwalił prawo do wolnego organizowania się, zgromadzeń i stowarzyszeń. Podtrzymano również projekt ustawy sankcjonującej powstanie partii politycznych, co oznaczało wielki przełom w historii kraju. W miesiącu następnym na plenum KC WSPR zdecydowano się na podjęcie rozmów z opozycją na temat przyszłych wyborów parlamentarnych. W obliczu dokonujących się przemian w Polsce, również w tym kraju doszło w końcu marca 1989 r. do utworzenia „okrągłego stołu”, przy którym spotkało się osiem głównych ugrupowań opozycyjnych; ugrupowania te zamierzały wspólnie podjąć negocjacje z władzami. W skład najważniejszych ugrupowań opozycyjnych wchodziły w tym czasie – Węgierskie Forum Demokratyczne, Związek Młodych Demokratów, Niezależna Partia Drobnych Rolników, Związek Wolnych Demokratów, Węgierska Partia Socjaldemokratyczna. W kwietniu 1989 r. rozpoczęły się już negocjacje opozycji z rządem w sprawie powołania forum porozumienia politycznego. Zapowiedzią pozy-

tywnego ustosunkowania się władz do reform i opozycji było powołanie do Biura Politycznego odsuniętych wcześniej reformatorów partyjnych, na czele których stali Imre Pozsgay, Rezső Nyers, Miklós Németh.

Rozmowy „trójkątnego stołu” na Węgrzech toczyły się od czerwca do września 1989 r. między przedstawicielami WSPR, opozycją demokratyczną i instytucjami oraz ruchami społecznymi, które były pod kontrolą partii. W trakcie obrad i dyskusji reprezentacja WSPR potępiła wkroczenie wojsk Układu Warszawskiego do Czechosłowacji w 1968 r. Owoce rozmów były jednak podstawy do stworzenia zmian systemowych w postaci utworzenia różnych grup i partii politycznych oraz poszukiwanie drogi wyjścia z kryzysu społecznego i gospodarczego. W następstwie rozmów z opozycją w październiku 1989 r. na XIV Zjeździe WSPR partia uległa rozwiązaniu, a bardziej liberalni przedstawiciele partii utworzyli Węgierską Partię Socjalistyczną, która opowiadała się za gospodarką rynkową i demokracją wielopartyjną. Sytuacja ta z kolei umożliwiła dokonanie około 100 poprawek w konstytucji kraju. Z ustawy zasadniczej zniknął zapis o przewodniej roli partii komunistycznej, wprowadzano swobodę działalności i zrzeszania się, utworzono nowe instytucje i urzędy. Na prezydenta państwa Zgromadzenie Narodowe początkowo wybrało Mátyása Szűrösa, który dokonał aktu proklamacji Republiki Węgierskiej.

Wraz z wprowadzeniem zmian i reformami w państwie doszło również do pierwszych kontrowersji między ekipą rządzącą a opozycją. W celu rozwiania wszystkich wątpliwości postanowiono zapytać bezpośrednio społeczeństwo, co sądzi o niektórych posunięciach władz. W referendum, które miało miejsce 26 XI 1989 r. naród odpowiadał na następujące pytania: Czy wybory prezydenta powinny odbyć się po wyborach parlamentarnych?; Czy z zakładów pracy należy usunąć organizacje partyjne?; Czy Węgierska Socjalistyczna Partia Robotnicza powinna rozliczyć się ze swojego majątku?; Czy należy zlikwidować milicję robotniczą?

Na postawione pytania większość z 58% uczestniczących w głosowaniu odpowiedziała twierdząco, co zadecydowało o dalszych losach i biegu reform w państwie.

Pomimo rozmów elity rządzącej z opozycją i ugodowej postawy władz partyjnych w początkach 1990 r. Związek Wolnych Demokratów i Związek Młodych Demokratów przedstawiły dowody stwierdzające, że węgierska służba bezpieczeństwa w pierwszych miesiącach transformacji dokonywała podsłuchów u działaczy opozycji oraz przeglądała ich korespondencję, co przyczyniło się do wywołania afery politycznej, w którą byli zamieszani wszyscy wyżsi przedstawiciele władz i politycy; zyskała ona miano Dunagate, na podkreślenie podobnych zdarzeń jakie miały miejsce w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Doprowadziło to do upadku Węgierskiej Partii Socjalistycznej, degradacji jej szeregów i upadku wielu autorytetów. Mimo to w końcu stycznia 1990 r. Zgromadzenie Narodowe przyjęło ustawę o wolności sumienia i wyznania, przyznającą wszystkim Kościołom status instytucji autonomicznych, dającą wszystkim wyznaniom równe prawa. Dało to podstawę do porozumienia z Kościołem katolickim, unieważniając krzywdzący układ z 1950 r., który zawierał liczne ograniczenia dotyczące jego działalności w kraju przez konfiskatę majątków, rejestrowanie księży i zakonników.

W końcu lutego 1990 r. doszło również do złożenia wyjaśnień, które powstały w wyniku afery Dunagate; sprawą tą zajął się parlament. Kilka osób przyznało się przed parlamentem, że korzystało z raportów sporządzonych przez węgierskie służby bezpieczeństwa. Wśród osób tych znajdował się prezydent Mátyás Szűrös, premier Miklós Németh i Imre Pozsgay. Wraz z przesłuchiwaniami kolejnych świadków okazało się, że w listopadzie 1989 r. ówczesne kierownictwo WSPR przygotowywało się do puczu rządowego, który miałby się przeciwstawić demokratycznym przemianom w tym kraju. Afera ta przyspieszyła wybory do Zgromadzenia Narodowego, które odbyły się w marcu i kwietniu 1990 r.

Ostatecznie w wyniku wyborów zwycięstwo odniosło Węgierskie Forum Demokratyczne, które uzyskało 42% mandatów w 386-osobowym parlamencie. Na kolejnych miejscach uplasowały się: Związek Wolnych Demokratów, jako kolejne ugrupowanie opozycyjne – 24% głosów (92 mandaty); Niezależna Partia Drobnych Posiadaczy; Węgierska Partia Socjalistyczna uzyskała 9% głosów, czyli 33 mandaty. W wyniku wolnych wyborów Zgromadzenie Narodowe wybrało nowego prezydenta, którym został Arpad Göncz ze Związku Wolnych Demokratów. Ostatecznie Forum Demokratyczne zawarło sojusz wyborczy z chadekami i Niezależną Partią Drobnych Rolników. Nowym premierem rządu został w maju 1990 r. Jozef Antall, a przewodniczącym parlamentu György Szabád z Forum Demokratycznego. Proces odzyskiwania własnej suwerenności zakończył się wraz z wycofaniem ostatnich żołnierzy radzieckich z Węgier, co miało miejsce w czerwcu 1991 r.

Węgry rządzone przez Antalla okazały się najbardziej stabilnym politycznie krajem regionu środkowoeuropejskiego. W odróżnieniu od innych reformantów z Bloku Wschodniego był on raczej ewolucjonistą aniżeli rewolucjonistą. Na Węgrzech dość szybko zaczął inwestować zachodni kapitał, co zmieniło oblicze tego kraju. Poza Czechami i Słowenią do kraju tego napłynęły największe kwoty kapitałowe przypadające na jednego mieszkańca. Jeżeli na Węgrzech w 1990 r. zainwestowano 311 mln USD, to już w latach kolejnych koszty inwestycji wyniosły kolejno: 1991 – 1459, 1992 – 1471, 1993 – 2339 mln USD; inwestycje te nadal wzrastały. Początkowo Węgry utrzymywały dodatni bilans handlowy z krajami Europy Zachodniej i Wschodniej, ale bilans ten załamał się w 1993 r. pozostawiając kwotę ujemną w postaci 3,5 mld USD. Przez cały czas wzrastało też zadłużenie zagraniczne, które osiągnęło w 1994 r. 25 mld USD, a bezrobocie stabilizowało się na poziomie 12%; inflacja zaś została zredukowana do 20% rocznie.

Pomimo wielu elementów pozytywnych oraz komplementów, jakie padały pod adresem Węgier ze strony państw zachodnich najbardziej zde gustowane zachodzącymi reformami było samo społeczeństwo węgierskie, które w początkowym okresie doświadczyło spadku realnych dochodów. W 1993 r. doszło do kryzysu agrarnego na Węgrzech; rolnicy żądali kredytów z budżetu państwa oraz protestowali na rzecz zapewnienia im podstaw egzystencji. Kiedy negocjacje między rządem a rolnikami załamały się doszło do wielotysięcznych strajków chłopów w Budapeszcie. W czasie tych demonstracji w grudniu 1993 r. w Budapeszcie umarł Antall, od maja 1990 r. premier rządu węgierskiego i przewodniczący rządzącego Węgierskiego Forum Demokratycznego. Nowym premierem został wybrany przez parlament Peter Boross, były minister spraw wewnętrznych i wiceprzewodniczący Forum. Już w okresie jego premiershipu wszedł w życie w początku 1994 r. układ o stowarzyszeniu z Unią Europejską, który przewiduje stopniowe zniesienie ceł w ciągu 9 lat.

W kwietniu 1994 r. rząd powrócił do sprawy chłopskiej. Parlament w tym okresie zaaprobował projekt ustawy o gruntach, według której osoby prywatne będące obywatelami Węgier mogły nabyć maksymalnie 300 ha gruntów rolnych, obcokrajowcy zaś z wyjątkiem wspólnych przedsiębiorstw i spółek zagranicznych z siedzibą na Węgrzech takiego prawa zostali pozbawieni.

W maju 1994 r. doszło do drugich wyborów parlamentarnych na Węgrzech od 1989 r. Frekwencja wyborcza w pierwszej turze osiągnęła 69% ogółu społeczeństwa. Absolutną większość w wyborach tych zdobyła opozycyjna Węgierska Partia Socjalistyczna, czyli postkomuniści; wywołało to szok w wielu krajach nie tylko europejskich nie znających realiów węgierskich; było to następstwem powrotu Europy Środkowo-Wschodniej do tendencji lewicowych, które uaktywniły się początkowo na Litwie, a później przeszły przez większość krajów postkomunistycz-

nych. Postkomuniści na Węgrzech uzyskali 209 mandatów na 386 możliwych. W ramach nowych podziałów parlament wybrał nowego premiera, którym został Gyula Horn. W jego gabinecie koalicyjnym znaleźli się przedstawiciele Węgierskiej Partii Socjalistycznej i Związku Wolnych Demokratów, którzy byli wcześniej zdecydowanymi antykomunistami. W swym exposé Horn zapowiedział cięcia oszczędnościowe w budżecie oraz opowiedział się za kontynuacją reform prowadzonych na rzecz gospodarki rynkowej.

W 1996 r. koalicja rządowa posiadała zdecydowaną większość w parlamencie, gdyż zasiadało w nim 278 posłów. Do wiosny 1996 r. najsilniejszym ugrupowaniem opozycyjnym w parlamencie było Węgierskie Forum Demokratyczne, ale kiedy doszło do jego rozpadu, takiej siły opozycyjnej brak; z ugrupowania tego wyodrębniło się Węgierskie Forum Demokratyczne Sandora Lezsaka z 21 posłami i Węgierska Demokratyczna Partia Ludowa Ivana Szabo z 15 mandatami. Wskutek sprzeczności Forum utraciło swój prymat w opozycji na rzecz Niezależnej Partii Drobnych Rolników Jozsefa Torgyana. W krajach Grupy Wyszehradzkiej Węgry przodują w prywatyzacji gospodarki, której sektor prywatny wytwarza 70% produktu narodowego brutto. Zmniejsza się również deficyt płatniczy, który w pierwszej połowie 1996 r. wyniósł 748 mln USD, podczas gdy przed rokiem wynosił jeszcze 1778 mln USD. Poprawę finansów państwa uzyskano na skutek niższej spłaty odsetek od zadłużenia zagranicznego oraz z wpływów podatku obrotowego. Węgry jako pierwsze objęły prywatyzacją sektor energetyczny, sieć hotelową, metalurgię i kopalnie; do końca 1996 r. zamierzało się sprywatyzować sektor bankowy. Ogółem zaś od 1989 r. do połowy 1996 r. zmierzają nad Dunaj inwestycje zagraniczne o łącznej wartości 14 mld USD. Aby lepiej przygotować się do wejścia w skład państw Unii Europejskiej rząd postanowił dofinansowywać rolnictwo, podobnie jak to czyni w budownictwie.

W maju 1996 r. Węgry przystąpiły do klubu najbardziej rozwiniętych gospodarczo państw świata, stając się pełnoprawnym członkiem OECD. Największe problemy do rozwiązania związane są ze sprawami mniejszości węgierskich zamieszkujących współcześnie Słowację i Rumunię.

9. Związek Radziecki

Rozpad państw Bloku Wschodniego zależny był w głównej mierze od reakcji oraz przemian wewnętrznych zachodzących w państwie radzieckim. W 1977 r. do konstytucji państwa radzieckiego dołączono zapis mówiący o istnieniu „narodu radzieckiego”, co miało oznaczać, że wszyscy obywatele zamieszkujący kraj są jednym narodem. Jednakże już w latach osiemdziesiątych pojawiły się na całym terytorium Związku Radzieckiego poważne konflikty narodowościowe. Wraz z dojściem do władzy Michaiła Gorbaczowa w 1985 r. rozpoczęła się próba unowocześnienia anachronicznego imperium. Próbie tej towarzyszyło złagodzenie kursu w polityce zagranicznej, co zdecydowało o stopniowym odrywaniu się europejskich państw satelickich w 1989 r. W następstwie tej sytuacji doszło do pojawienia się ruchów odśrodkowych w samym ZSRR.

W 1989 r. Gorbaczow zaczął mówić o błędach i deformacjach w polityce narodowościowej. Centralną kwestią tej problematyki było wprowadzenie języka narodowego w poszczególnych republikach, jako urzędowego poza językiem rosyjskim. Uchwała Rady Najwyższej ZSRR z kwietnia 1990 r. uregulowała tę kwestię na korzyść poszczególnych narodowości. Podważeniem istnienia i mocarstwowości imperium stały się postulaty i deklaracje suwerenności poszczególnych republik. Najwyraźniej proces ten ujawnił się w republikach nadbałtyckich, które utraciły niepodległość w 1940 r., ale w świadomości obywateli kwestia niepodległościowa tkwiła w dalszym ciągu.

W czerwcu 1988 r. Rada Najwyższa Estońskiej SRR postanowiła przywrócić historyczną flagę narodową, co przyczyniło się do coraz bardziej ostrych żądań płynących pod adresem Moskwy. W maju 1989 r. Rada Najwyższa Litewskiej SRR uchwaliła deklarację o suwerenności państwowej Litwy. W lipcu tego roku taką samą uchwałę podjęła Łotewska SRR. Za republikami nadbałtyckimi podobne deklaracje uchwaliły Rosja w czerwcu 1990 r., Ukraina, w czerwcu 1990 r., Białoruś w lipcu 1990 r., a także Mołdawia w lipcu 1990 r.

Kolejną przesłanką likwidacji ZSRR były proklamacje niepodległościowe poszczególnych państw. Od marca do maja 1990 r. uczyniły to republiki nadbałtyckie, które były symptomem nadchodzących zmian. Gorbaczow potępił decyzje Litwy, Łotwy i Estonii uważając je za bezprawne i nieważne. Wkrótce jednak podobne ustawy proklamowały inne republiki słowiańskie i republika mołdawska. W kolejności dalszej były zaś Uzbekistan, Turkmenistan, Tadżykistan, Azerbejdżan, Kazachstan i Kirgistan. Armenia swój dokument określała wprost jako deklaracja o niepodległości, a uczyniła to w sierpniu 1990 r. Gruzja dochodziła do pełnej niepodległości poprzez wypowiedzenie umowy o utworzeniu ZSRR i dokonanie zmiany w nazwie państwa na Republika Gruzji. Tak więc drogi wychodzenia ze Związku Radzieckiego były różne.

Widząc rozpadanie się państwa Gorbaczow zaproponował w tej sytuacji referendum na temat odnowienia państwowości federacyjnej i równoprawności suwerennych republik. Mimo nacisków i propagandy ze strony Moskwy aż 6 republik nie zorganizowało 17 III 1991 r. referendum na wzór związkowy. Republiki nadbałtyckie przeprowadziły to referendum w różnych terminach, przedstawiając pytanie do obywateli w sprawie niepodległości państwa. Gruzja połączyła referendum z tradycjami historycznymi nawiązując do niepodległości państwowej z lat 1918-1921. Armenia głosowała znacznie później za wystąpieniem ze związku, a Mołdawia w ogóle nie wzięła udziału w referendum. Pozostałe państwa

opowiedziały się za poparciem idei Gorbaczowa i modernizacją związku.

Oslabienie roli centrum i nasilenie tendencji niepodległościowych było tłem podjętego w Moskwie w dniach 19-21 VIII 1991r. puczu rządowego o konsekwencji konserwatywnego i antygorbaczewskiego zachowania trwałości państwa radzieckiego. Pucz ten jednak nie przejął pełni władzy, gdyż na jego stronę przeszły tylko nieliczne siły społeczne oraz niewielka część armii. Poszczególne republiki przyjęły postawę wyczekującą. W konsekwencji okazała się ona fatalna w skutkach, gdyż osłabiła pozycję centrum i wywołała kolejne deklaracje niepodległościowe. Deklaracji niepodległościowej nie ogłosiła jedynie Rosja, która usamodzielniała się w dniach puczu. Kluczową rolę w dniach puczu odegrał Borys Jelcyn, który rozpoczął destrukcję struktur centrum związkowego. Po uwolnieniu Gorbaczowa spod dominacji puczystów zaczął on tworzyć „federację jedenastki”, gdyż kraje nadbałtyckie uzyskały akceptację Rady Federacyjnej i stały się członkami ONZ, Gruzja zaś uwikłana już była w wojnę domową.

Proces tworzenia Związku Suwerennych Państw okazał się trudny i ogólnie zakończył się niepowodzeniem. W tej sytuacji przystąpiono do tworzenia układu o wspólnocie gospodarczej, ale nie wszystkie państwa chciały go podpisać. Przed tworzeniem federacji wzbraniała się np. Ukraina. W zaistniałych warunkach inicjatywę przejął Jelcyn. Wraz z prezydentem Ukrainy – Leonidem Krawczukiem i przewodniczącym Rady Najwyższej Białorusi Stanisławem Szuszkiewiczem podpisali oni w Puszczy Białowieskiej pod Brześciem 8 XII 1991 r. umowę o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw, zwanej w skrócie WNP; jednocześnie zaś mówiono o zakończeniu istnienia ZSRR. W ramach WNP Rosja zaczęła odgrywać poważną rolę m.in. w konfliktach Gruzja – Abchazja czy Armenia – Azerbejdżan. Epilogiem istnienia państwa ZSRR stał się zjazd w Ałma-Acie 21 XII 1991 r., gdzie przywódcy 11 republik poza Łotwą,

Litwą, Estonią i Gruzją podpisali protokół o utworzeniu WNP. Korzystając ze wspólnego układu republiki jądrowe ZSRR – Rosja, Ukraina, Kazachstan i Białoruś podpisały układ o gwarantowaniu bezpieczeństwa uczestnikom WNP. W tej sytuacji Gorbaczow 25 XII 1991r. przekazał dekretem prezydentowi Rosji B. Jelcynowi funkcję głównodowodzącego siłami zbrojnymi i kody do użycia broni jądrowej.

WNP miała być rodzajem sojuszu politycznego, była jednak i jest to federacja pełna kontrastów, w dodatku nie przygotowana w końcu 1991 r. do istnienia. W początku 1992 r. powołano jedynie Radę Szefów Państw i Radę Szefów Rządów. Pojawiły się ostre konflikty dotyczące podziału floty czarnomorskiej między Rosję, Ukrainę i Azerbejdżan, co WNP chciała kontrolować. Na kolejnych szczytach WNP najwięcej sporów wywoływały sprawy wojskowe i gospodarcze. W krajach powstałych na bazie Związku Radzieckiego narastały trudności we wzajemnych płatnościach, spadała produkcja przemysłowa, narastały inflacja i bezrobocie. Na przykład Ukraina bardzo poważnie odczuła zahamowanie dostaw rosyjskiej ropy naftowej, czemu chciała przeciwdziałać ze względu na brak własnych zasobów finansowych aktywnym uczestnictwem na kolejnych posiedzeniach WNP.

W toku dyskusji nad statutem WNP ujawniły się trudności w interpretowaniu jego struktur. Kazachstan zmierzał do powołania dobrze zinstytucjonalizowanej konfederacji, Ukraina zaś widziała WNP w roli „pokojowego demontażu ZSRR”. W miarę zaostrzania się w Rosji od wiosny 1993 r. konfliktu między prezydentem a parlamentem, WNP zaczęła coraz bardziej intensywnie popierać Jelcyna, co przyniosło mu również sukces w postaci szturm na parlament w październiku 1993 r.

Jelcyn, jako przywódca największego i najsilniejszego kraju w WNP stanął w obronie suwerenności i władzy w republikach muzułmańskich. Przede wszystkim opowiedział się za obroną Tadżykistanu przed interwe-

ncją mudżahedinów afgańskich. Wspólne porozumienie o obronie granic WNP podpisał Jelcyn z przewodniczącymi parlamentów Kirgistanu, Kazachstanu, Uzbekistanu i Tadżykistanu. We wrześniu 1993 r. 9 członków WNP podpisało w Moskwie traktat o unii gospodarczej. Ze względu na toczącą się wojnę domową i głód w kraju w grudniu 1993 r. do Wspólnoty przystąpiła też Gruzja.

Poszczególne kraje wchodzące w skład WNP popierały przez cały czas rządy Jelcyna, który odgrywał pierwszoplanową rolę po rozpadzie Związku Radzieckiego, którego był inicjatorem. Rosja także ogłosiła się głównym następcą Związku Radzieckiego. Przejęła po nim jego zobowiązania i prawa, co czyni ją, jako państwo z bronią jądrową, kolejnym mocarstwem świata w końcu XX w.

Polityka wewnętrzna Rosji w 1993 r. cechowała się walką o władzę między grupą rządzących reformatorów, skupionych wokół prezydenta oraz przeciwnikami reform skupionymi wokół parlamentu, który został wybrany nie w pełni demokratycznie. Dawni komuniści, stanowiący 2/3 deputowanych do Dumy Państwowej, blokowali wszelkie inicjatywy reformatorskie; odrzucali przede wszystkim kroki zmierzające do prywatyzacji. Walka o władzę uległa zaostreniu we wrześniu 1993 r., kiedy prezydent uczynił Jegora Gajdara, zwolennika radykalnych reform, pierwszym wicepremierem i ministrem gospodarki. W związku z opozycją w postaci parlamentu prezydent rozwiązał dekretem obie izby parlamentu oraz wyznaczył nowe wybory do władz ustawodawczych. Z kolei Rada Najwyższa krok ten oceniła jako „klasyczny zamach stanu” i powołała Aleksandra Ruckoja na stanowisko tymczasowego prezydenta republiki. Opozycyjni deputowani zabarykadowali się w moskiewskiej siedzibie parlamentu, skąd wzywali do stawiania oporu przeciwko władzy prezydenta Jelcyna. Przywódcami parlamentarzystów byli Rusłan Chasbułatow, Aleksander Ruckoj i emerytowany generał broni Albert Makaszow.

Wyrażone poparcie dla Jelcyna przez rząd i siły zbrojne przyczyniło się do zdobycia parlamentu siłą w dniach 3-4 X 1993 r. Z pomocą parlamentowi przysłała 10-tysięczna demonstracja obywateli rosyjskich, z których kilkadziesiąt przedarło się do siedziby władz ustawodawczych, a część przejściowo zajęła centrum telewizyjne „Ostankino”. W wyniku kilkugodzinnych walk zginęły 62 osoby w centrum telewizyjnym i 148 osób w trakcie walk o parlament. Według oficjalnych danych aresztowano 834 osoby. Owocem zajść w Moskwie był również tymczasowy dekret prezydenta zabraniający działalności wszystkich ugrupowań komunistycznych w kraju.

W wyniku przeprowadzonych wyborów parlamentarnych w grudniu 1993 r. najsilniejszą frakcją w rosyjskim parlamencie okazał się blok Wybór Rosji kierowany przez Jegora Gajdara, opowiadający się za radykalnym i szybkim prywatyzowaniem kraju. Drugim ugrupowaniem była założona w 1991 r. ultranacjonalistyczna Partia Liberalno-Demokratyczna kierowana przez Władimira Żyrinowskiego; na dalszym miejscu uplasowało się ugrupowanie opowiadające się za umiarkowanymi reformami: blok Jawliński-Bołdyriew-Łukin i Rosyjski Ruch na rzecz Reform Demokratycznych Anatolija Sobczaka. Poważną siłą w parlamencie rosyjskim od grudnia 1993 r. jest Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej, która wraz ze zbliżoną do niej Partią Rolniczą, ma 112 mandatów na 443 możliwych. W związku z konfliktami regionalnymi nie wszyscy deputowani zasiedli w Radzie Federacji.

Wraz z przeprowadzeniem wyborów parlamentarnych w formie referendum przyjęta została nowa konstytucja, która zagwarantowała prawa człowieka i prawa obywatelskie, system wielopartyjny, ochronę własności prywatnej, gwarancję prawa do prywatnego posiadania ziemi. Prezydent zaś wybierany co 4 lata w wyborach bezpośrednich uzyskał takie uprawnienia, że czynią go one w znacznym stopniu niezależnym od układu sił w parlamencie.

W związku z walkami frakcyjnymi na Kremlu odroczone zostały główne aspekty prywatyzacyjne. W końcu 1993 r. wprowadzono wolnorynkowe ceny chleba i zniesiono dotacje na zboża. W myśl ustawy osoby mało zarabiające i rodziny z dziećmi miały otrzymywać dodatki specjalne dla wyrównania podwyżek cen. Pomimo restrukturyzacji trwającej w rolnictwie rząd rosyjski w początku 1994 r. postanowił przydzielić dotacje dla rolnictwa państwowego, co wywołało sprzeciw rolników indywidualnych i tych, którym oddano ziemię. W celu ochrony krajowych producentów rząd podwyższył cła wwozowe na żywność, samochody i sprzęt elektryczny.

Wraz z podjętymi rozmowami z Międzynarodowym Funduszem Walutowym Rosja zaczęła otrzymywać w 1994 r. kolejne dotacje i kredyty na restrukturyzację gospodarki. Po 18-miesięcznych negocjacjach Rosja podpisała w trakcie szczytu Unii Europejskiej na wyspie Korfu układ o współpracy i partnerstwie z UE; celem układu było ułatwienie dostępu rosyjskich towarów do europejskiego wspólnego rynku oraz stworzenie warunków w Rosji dla zachodnich inwestycji. W ten sposób kraj ten otrzymał status najwyższego uprzywilejowania.

Dekret o reformie rolnej z 27 X 1993 r. stworzył w Rosji podstawy prawne do dekollektywizacji rolnictwa. Opierając się na nim każdy członek spółdzielni rolniczej otrzymać może część zagospodarowanych gruntów, oddzielając tym samym siebie od kolektywu. Ziemię jednak nabywać można wyłącznie w celach rolniczych; nie mogą nabywać jej cudzoziemcy, którzy mogą ją jedynie dzierżawić. Wraz z początkiem 1994 r. zniesione zostały obowiązkowe dostawy produktów rolnych na rzecz państwa.

W polityce zagranicznej Rosja konsekwentnie przeciwstawia się włączeniu państw Europy Środkowo-Wschodniej w poczet członków Sojuszu Północnoatlantyckiego. W doktrynie obronnej przedstawionej w listopadzie 1993 r. Rosja odstąpiła od jednostronnej rezygnacji z pier-

wszego ataku atomowego; w dalszym ciągu stawia zatem na atomowe odstraszenie z zastrzeżeniem użycia broni tej jako pierwsza. W związku z przyjęciem doktryny stan liczebny armii rosyjskiej został zmniejszony do 2,1 mln żołnierzy. Na terytorium państw WNP Rosja deklaruje wydzierżawienie około 30 baz wojskowych, które miałyby gwarantować bezpieczeństwo Federacji Rosyjskiej i innych państw skupionych w WNP. Po namowach Rosja także jako 21 państwo przyjęła propozycję NATO przystąpienia do programu „Partnerstwo dla Pokoju”.

Najważniejszym punktem rosyjskiej sceny politycznej w 1996 r. były wybory prezydenckie. Do wyborów tych przystąpiło kilkunastu kandydatów. Przez długi okres czasu dotychczasowy prezydent Jelcyn nie mógł uzyskać szerszej akceptacji społeczeństwa, gdyż w sondażach przedwyborczych zajmował odległe pozycje. Jego notowania zaczęły rosnąć w 1996 r. Do drugiej tury wyborów przeszedł lider komunistów rosyjskich Giennadij Ziuganow oraz dotychczasowy prezydent Federacji Rosyjskiej, schorowany Jelcyn. Dzięki zawartemu sojuszowi z gen. Aleksandrem Lebiediem, trzecim kandydatem do fotela prezydenckiego, szanse Jelcyna poważnie wzrosły, a generałowi początkowo oddano do dyspozycji utworzone stanowisko sekretarza Rady Bezpieczeństwa. Ostatecznie dość znaczną liczbą głosów Borys Jelcyn wyszedł zwycięsko z wyborów, a następnie rozstał się również z gen. Lebiediem, który doprowadził jeszcze w okresie swojej służby w armii do pokojowych rozwiązań w Naddniestrzu, a jako sekretarz Rady Bezpieczeństwa zakończył wojnę w Czeczenii. Po wygranych wyborach Jelcyn udał się do szpitala na operację serca, która powiodła się i po odbytej rekonwalescencji w końcu 1996 r. powrócił do czynnej pracy na Kremlu.

Zarówno administracja prezydencka na Kremlu, jak również rząd i parlament rosyjski w dalszym ciągu blokują wejście nowych państw Europy Środkowo-Wschodniej do NATO. W pewnym stopniu odpowiedzią na coraz liczniejsze wypowiedzi polityków zachodnioeuro-

pejskich o powiększeniu sojuszu o nowych członków jest akt rosyjskiego parlamentu wyrażający zgodę na unię Rosji z Białorusią, dotychczas bojkotowany przez deputowanych na Kremlu. Statut unii rosyjsko-białoruskiej podpisano ostatecznie w Moskwie 23 maja 1996 r., co otwiera nowe powiązania bilateralne. Obaj prezydenci republik – Borys Jelcyn i Aleksander Łukaszenko wyrazili chęć coraz większej integracji obu krajów.

W polityce zagranicznej Rosja uzyskała też istotne porozumienie z Chinami oraz poprawę kontaktów politycznych i ekonomicznych między tym krajem a byłymi republikami azjatyckimi byłego Związku Radzieckiego. Jest to porozumienie dwóch największych państw azjatyckich.

* * *

Dokonujące się przemiany w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 r. poza ewolucją systemową przyniosły również poważne zmiany terytorialne i administracyjne; zmienił się przede wszystkim podział i mapa polityczna Europy. W wyniku transformacji ustrojowej jedno państwo socjalistyczne zostało wchłonięte przez swego bogatszego sąsiada, owocem czego było powstanie państwa niemieckiego. Czechosłowacja, Jugosławia i Związek Radziecki z kolei rozpadły się na mniejsze jednostki polityczne, przy czym zmieniły się również ich nazwy poza terytoriami wchodzącymi w skład Trzeciej Jugosławii. Swą osobowość państwową i terytorialną zachowały Albania, Rumunia, Węgry, Bułgaria i Polska. Najbardziej jednorodnie etnicznie państwa w byłym Bloku Wschodnim, które przeżywają obecnie kolejny etap przeobrażeń i mają najmniej problemów z mniejszościami narodowymi, to Węgry i Polska. Z państw, które powstały w wyniku podziałów po 1989 r. najbardziej jednorodnie etnicznie są Czechy, Słowenia i Armenia. Pozostałe chcąc dotrzeć do najbogatszych krajów europejskich muszą najpierw uregulować prawnie sytuację mniejszości narodowych.

III. WYBRANE ZAGADNIENIA Z ZAKRESU TRANSFORMACJI USTROJOWEJ

W okresie transformacji ustrojowej krajów Europy Środkowo-Wschodniej niektóre zagadnienia zyskały zupełnie nowe oblicze, inne z kolei zatarły się lub narodziły, gdyż nie były uaktywniane wcześniej. Prace badawcze nad tymi zagadnieniami muszą być zatem podejmowane ponownie. Sens straciły takie istotne organizacje, jak Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej i Układ Warszawski. Stały się one właściwie zbędne, ale bardzo szybko zauważono, że potrzebne są takie instytucje koordynujące posunięcia gospodarcze i wojskowe. Na mapie Europy Środkowej i Wschodniej wytworzyła się swego rodzaju próżnia, którą trzeba było wypełnić. Na drodze do pełnej ewolucji z instytucjami państw zachodnich stawały coraz częściej nowe przepisy i zarządzenia. Nowego wydźwięku nabrały też terminy, takie jak: uchodźstwo, migracja i emigracja.

1. Uchodźstwo, migracja i emigracja w okresie transformacji

Uchodźcy kierują się na stały lub czasowy pobyt poza granicami własnego kraju, co najczęściej spowodowane jest przyczynami ekonomicznymi, politycznymi i religijnymi; uchodźca to osoba, która z obiektywnych lub subiektywnych przyczyn musiała opuścić własny kraj lub została usunięta z niego siłą. Pierwszych uchodźców wyodrębnić można już w epoce antycznej, ale dopiero w czasach nowożytnych termin ten uzyskał osobowość prawną.

Opiekę nad uchodźcami zaczęto jednakże sprawować dopiero po okresie I wojny światowej, kiedy w Europie pojawiło się tysiące tułaczy nie mogących odnaleźć miejsca na starym kontynencie. Szczególnie dużo

osób szukających schronienia w Europie pojawiło się z terytorium byłej Rosji, która objęta była rewolucją bolszewicką. Wraz z nią toczyły się w tym kraju wojny i konflikty narodowościowe. Szczególnie napięta sytuacja narodowościowa panowała na Zakaukaziu, gdzie doszło do kolejnej konfrontacji azerbejdżańsko-ormiańskiej. W jej wyniku tysiące Ormian tułało się po całej niemal Europie. Spowodowało to reakcję Ligi Narodów, która wyasygnowała pewne kwoty pieniężne na rzecz tych osób. Od tej chwili problem ten coraz częściej powracał na obrady sejmowe poszczególnych państw.

Do poważnego zaostrzenia problemów uchodźstwa doszło również w okresie II wojny światowej, jak i po jej zakończeniu. Byli to przede wszystkim uchodźcy wojenni, którzy uciekali przed kolejnymi inwazjami wojsk niemieckich; w końcu wojny zaś ludzie uciekali przed Armią Czerwoną, która objęła swoją hegemonią państwa Środkowej Europy.

W latach osiemdziesiątych i po 1989 r. największe rzesze uchodźców pojawiły się w objętej wojną domową Jugosławii oraz w Związku Radzieckim. Wraz z rozprzestrzenianiem się konfliktu jugosłowiańskiego obywatele tego państwa uciekali na skutek zniszczeń wojennych oraz czystek etnicznych dokonywanych przez poszczególne armie. Wojna przyniosła ze sobą tragedię kilkudziesięciu tysięcy zgwałconych kobiet oraz rodzin, które utraciły najbliższych. Uchodźcy jugosłowiańscy w większości wędrowali po terytorium byłego państwa jugosłowiańskiego, ale od początku rozpadu Federacji rozpoczął się również pęd do masowych wyjazdów za granicę. Dużym wzięciem cieszyły się szczególnie wyjazdy do Niemiec, Francji i państw skandynawskich. Poza tym jednak poszczególne grupy ludności muzułmańskiej kierowały się na Bliski Wschód oraz do państw śródwoeuropejskich.

Poważnym przetasowaniem uległy również stosunki społeczne i etniczne na obszarze byłego Związku Radzieckiego. Ludność uciekała nie

tylko z terenów objętych walkami etnicznymi, jakie wybuchły głównie w Naddniestrzu, Zakaukaziu oraz w azjatyckich republikach związkowych. Coraz częstsze stawały się wyjazdy ludności rosyjskiej z byłych republik nadbałtyckich, gdzie parlamenty tych krajów czyniły ludność obcą etnicznie ludnością drugiej kategorii, pozbawiając ją nawet prawa do głosowania i udziału w życiu publicznym.

Exodus ludności muzułmańskiej zaznaczył się w końcu lat osiemdziesiątych również w Bułgarii, gdzie liczne grupy wyznające islam chciały przedostać się do Turcji. Podobne ucieczki dotyczyły ludności węgierskiej z Siedmiogrodu, który należy obecnie do Rumunii. W latach dziewięćdziesiątych tendencje te były większe z racji pogłębiających się trudności gospodarczych w krajach zamieszkiwanych przez ludność węgierską i muzułmańską.

Migracja lub ruch migracyjny (wędrownikowy) oznacza przesunięcie przestrzenne prowadzące do zmiany miejsca pobytu (zamieszkania) osób, które przenoszą się z miejsca pochodzenia lub miejsca wyjazdu do miejsca przeznaczenia lub miejsca przyjazdu. Z punktu widzenia czasu migracje dzieli się na stałe i czasowe, a z punktu widzenia terytorium na zagraniczne (kiedy następuje przekroczenie granicy państwa) i wewnętrzne (kiedy występują przemieszczenia ludności pomiędzy miejscowościami wewnątrz kraju). Najczęściej określa się jednak migrację jako wynik przenoszenia się i przesiedlenia ludności w obrębie danego państwa.

W przypadku krajów Europy Środkowo-Wschodniej najczęściej po 1989 r. zaczęła występować migracja ze wsi do miast. W państwach socjalistycznych wysoko rozwinięte były różne grupy kolektywnego gospodarowania, jak: spółdzielnie produkcyjne, parki maszynowe, kołchozy. Kiedy tę część Europy objęła fala przemian najczęściej pierwsze oznaki ubóstwa obserwowano u rolników, a przede wszystkim u pracowników państwowych w rolnictwie. Aby zlikwidować finansowanie spół-

dzielni produkcyjnych poszczególne rządy najczęściej i najprędzej decydowały się na ich zamykanie, co powodowało duże bezrobocie w tych sektorach oraz bezrobocie na wsi. Pracownicy ci z kolei nie mieli innego zatrudnienia w niewielkich, tworzonych często specjalnie dla nich miejscowościach. Ludność ta stanęła przed alternatywą ubóstwa i braku pracy, dojazdów do większych miejscowości i dużych miast, gdzie można było znaleźć pracę lub przeniesienia się do skupisk miejskich, w których szybciej można było miejsce zarobkowania znaleźć i otrzymać bardziej płatne zajęcie.

Migrację wewnętrzną przeżywały wszystkie niemal państwa wysoko rozwinięte. Ostatnio została ona ograniczona ze względu na wysokie dotacje na rolnictwo, aby nie następował odpływ ludzi ze wsi do miast. W niektórych krajach, jak np. w Grecji zjawisko to przybrało charakter katastrofalny, gdyż nastąpiło zjawisko niekontrolowanego przemieszczania się ludności ze wsi oraz wysp greckich do ciągle rozbudowującej się aglomeracji miejskiej stolicy kraju. Według greckich statystyk ludność stolicy liczy 3,6 mln mieszkańców, a według nieoficjalnych statystyk aglomeracja Aten skupia 5 – 5,5 mln ludzi, przy czym ludność całego kraju liczy 10 mln. Jest to sytuacja o tyle patowa, że połowa mieszkańców kraju żyje w jednym mieście, które dusi się od nadmiaru ludzi, a rolnictwo greckie wykorzystuje z braku rąk do pracy coraz częściej emigrantów.

Na razie podobna sytuacja nie grozi państwom środkowej i wschodniej Europy, gdyż panuje w mniejszych miejscowościach zjawisko bezrobocia ukrytego, tzn. osób nie pobierających zasiłków dla bezrobotnych, a utrzymujących się z rodzinnej produkcji rolnej.

Emigracja oznacza wyjazd, opuszczenie kraju ojczystego celem osiedlenia się (imigracja) w innym. Emigracja (imigracja) może być na stałe lub czasowa, okresowa lub sezonowa, polityczna, ekonomiczna itp. Emigracja czasowa zarobkowa, to wyjazd do pracy za granicę, zazwyczaj

do przemysłu lub usług, często pracowników wykwalifikowanych; stanowi też przedmiot międzynarodowych umów bilateralnych. Emigracja sezonowa zarobkowa, zwykle do pracy w rolnictwie, zazwyczaj na okres kilku miesięcy znana była już w XIX w. Emigracja wraz z imigracją są przedmiotem konwencji międzynarodowych oraz współpracy organizacji międzynarodowych i pozarządowych.

W przypadku krajów, w których dokonuje się transformacja, emigracja ma charakter ekonomiczny, chociaż w całym okresie po zakończeniu II wojny światowej obserwowano zarówno polityczne, jak i ekonomiczne tło emigracji. Zjawisko to również uaktywniło się w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Już w latach osiemdziesiątych nastąpił duży odpływ emigrantów z ziem polskich. Było to spowodowane ogłoszeniem stanu wojennego oraz trudnościami ekonomicznymi i kryzysem gospodarczym. Emigracja ta miała charakter stały lub czasowy. Wyjeżdżali również i inni emigranci z Bloku Wschodniego. Początkowo była to o tyle sprawa problematyczna, gdyż władze poszczególnych państw utrudniały wydawanie paszportów; cały proces ich wydawania był zresztą bardzo skomplikowany, dlatego też powodowało to, że niewielu obywateli posiadało dokumenty umożliwiające przekroczenie granicy. Po każdorazowym zresztą powrocie, obywatele musieli zwracać paszporty w odpowiednich wydziałach paszportowych. W ten sposób władze mogły uniemożliwić wydanie w każdym czasie paszportu. Poza tym brakowało uregulowań prawnych państw socjalistycznych z innymi krajami o bezwizowym ruchu tranzytowym. Chcąc wyjechać poza granicę Krajów Demokracji Ludowej trzeba było się ubiegać w ambasadzie danego państwa o wizę umożliwiającą wjazd na terytorium tego państwa oraz w związku z tym wizy tranzytowe poszczególnych krajów, przez które trzeba było przejechać. Sytuacja ta była niezwykle skomplikowana, trwała niekiedy miesiącami, co ewidentnie zniechęcało chcących wyjechać poza granicę własnego państwa.

W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych najmniejsze problemy z uzyskaniem wizy docelowej czyniły ambasady tureckie rozmieszczone w stolicach poszczególnych państw socjalistycznych. Wiązało się to z rozwojem gospodarczym tego kraju, przede wszystkim dofinansowany został przemysł kosmetyczny i tekstylny, co umożliwiło produkcję na wielką skalę wyrobów z dżinsu, swetrów z poliestru oraz wyrobów bawełnianych. Często na miejscu wyrabiano też podrobione kosmetyki francuskie, które były znacznie tańsze od oryginalnych. W związku z tym, iż ceny na towary tureckie kształtowały się w granicach jednego lub kilku dolarów amerykańskich, mogły one być konkurencyjne również w krajach socjalistycznych, mimo że dochód na 1 mieszkańca w krajach tych w przeliczeniu na dolary był niewielki. Wytwarzane w dziesiątkach tysięcy sztuk egzemplarze danego produktu nie mogły być rozprowadzone w kraju, w którym zresztą ubiór taki może być noszony jedynie przez niektórych mężczyzn. Jediną szansą sprzedaży towarów były kraje socjalistyczne, gdzie był chłonny rynek, nawet na mało konkurencyjne i wadliwe produkty pochodzenia tureckiego. Szczególnie dużo osób odwiedzało głównie europejską część Turcji z krajów byłej Jugosławii, Węgier, Bułgarii i szczególnie Polski. W końcu lat osiemdziesiątych wraz z rozwojem ruchu turystycznego na linii państwa socjalistyczne – Turcja, władze tureckie zaczęły ograniczać ruch wizowy; każda osoba mogła wyjechać do Turcji ponownie po okresie trzech miesięcy od ostatniego pobytu w tym kraju.

Wraz z przemianami zachodzącymi w Europie Środkowo-Wschodniej zmiany dotyczyły również ruchu wizowego. Wraz z otwieraniem się poszczególnych krajów zachodnich na emigrantów z Europy Środkowej i Wschodniej rozpoczęła się kolejna faza emigracji. W tym okresie emigracja dotknęła szczególnie kraje byłej Jugosławii, kraje byłego Związku Radzieckiego, Polskę, Albanie, Rumunię i Bułgarię. Mieszkańcy byłego NRD rozpoczęli migrację wewnętrzną po zjednoczeniu obu państw nie-

mieckich w kierunku landów zachodnich. Najmniej podatni na emigrację okazali się być Węgrzy oraz mieszkańcy byłej Czechosłowacji. Ze Słowacji jedynie przemieszcza się sporo osób w poszukiwaniu pracy w przemyśle czeskim. Sytuacja ta spowodowana jest warunkami panującymi wewnątrz kraju, przeżywaniem kryzysów gospodarczych w poszczególnych państwach oraz skalą i masowością bezrobocia. W dużym stopniu uzewnętrzniają się procesy emigracji czasowej, chęć dorobienia się twardej waluty w celu jej zainwestowania po powrocie w rodzinnym kraju.

2. Uchodźcy w Polsce

Pojawienie się uchodźców w krajach Europy Środkowej i Wschodniej było wynikiem zachodzących przemian demokratycznych po 1989 r. Do okresu Jesieni Ludów służby graniczne i celne poszczególnych państw nie wpuszczały w obręb swego terytorium osób, które nie miały ważnych wiz tranzytowych lub czasowego pobytu. W ten sposób problem ten został ograniczony do minimum. Jednym z nielicznych przykładów przyjmowania na terytorium Bloku Wschodniego uchodźców politycznych po II wojnie światowej była kwestia komunistycznej partyzantki z Grecji. W latach 1946-1949 trwała w Helladzie wojna domowa między partyzantką komunistyczną a siłami prorządowymi. W wyniku wstrzymania pomocy wojskowej przez Jugosławię po 1948 r., jak również pomocy amerykańskiej dla rządu greckiego komuniści greccy zostali zmuszeni ostatecznie do wycofania się w góry. Aby nie dostać się w ręce sił prorządowych i nie trafić do greckiego więzienia, partyzanci ci woleli trafić do państw Demokracji Ludowej, które udzielały im schronienia. Ostatecznie do krajów Europy Środkowo-Wschodniej trafiło około 53,5 tys. uchodźców greckich i macedońskich, których część żyje w tych państwach do tej pory. Osiedlano ich całymi grupami, tak jak przybywali

transportami z Grecji, głównie w miastach, gdzie tworzyli oni lokalne skupiska. Spośród ośrodków tych wyróżnić można: w Bułgarii – Pazardżik, Pernik, Płowdiw i Warnę; w Czechosłowacji – Jeseník, Brno, Krnow, Ostrawę i Jablonec; w NRD – Drezno i Radebeul; w Polsce – Krościenko k. Ustrzyk Dolnych, Police, Wrocław i Zgorzelec; w Rumunii – Baroszany, Bukareszt, Hunedoara, Kluż (Cluj) i Ploeszti; na Węgrzech – Belojanni i Budapeszt; w Jugosławii – Bulkes, Debar Banja i Skopje; w ZSRR – Buchara, Czirczik i Taszkient.

Z podobnymi problemami, jak adaptacja i utrzymanie uchodźców greckich i macedońskich kraje Bloku Wschodniego po 1949 r. nie stykały się przez okres czterdziestu lat. Z natury rzeczy po II wojnie światowej całe fale uchodźców z Europy Środkowo-Wschodniej przekraczały granicę z państwami zachodnimi, gdzie prosili oni o azyl. Pomimo tego na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych zjawisko uchodźstwa było i jest nadal mało znane, mimo iż Polska przyjmowała sama uchodźców żydowskich w średniowieczu, religijnych w czasach nowożytnych i antyrewolucyjnych w okresie międzywojennym. Przed 1989 r. również żadne państwo z Bloku Wschodniego nie przystąpiło do Konwencji Genewskiej, chroniącej prawa uchodźców.

Pierwsze fale uchodźców dotarły do Polski na przełomie 1989 i 1990 r. Pochodziły one początkowo z krajów Trzeciego Świata lub państw objętych wojną, jak: Etiopia, Irak, Syria i Liban. Dla osób tych Polska miała być punktem tranzytowym i umożliwić im dotarcie do bardziej bogatych demokracji zachodnioeuropejskich. Wraz z pojawieniem się problemu uchodźców w Polsce Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców (UNHCR) przysłał z Genewy kilka misji, które miały zbadać zasadność ich wniosków o nadanie statusu uchodźcy. Po otrzymaniu takiego statusu uchodźcy oczekiwali na przesiedlenie ich na zachód Europy.

Przełomowym momentem w sprawach kształtowania się problemu uchodźstwa było podpisanie przez Polskę we wrześniu 1991 r. Konwencji Genewskiej z 1951 r., dotyczącej statusu uchodźców. Wraz z jej ratyfikowaniem Polska przyjęła na siebie obowiązek udzielania schronienia wszystkim, którzy w obawie przed prześladowaniem opuścili swój kraj. Realizacja tego prawa winna być niezależna od narodowości czy rasy prześladowanego, niezależna również od politycznych interesów przyjmującego go państwa.

Jeszcze w 1991 r. utworzono przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Biuro Pełnomocnika ds. Uchodźców, które w czerwcu 1996 r. przejęło od UNHCR obowiązki podejmowania decyzji w sprawach o nadanie statusu uchodźcy. Następnie Biuro Pełnomocnika przekształciło się w Biuro ds. Migracji i Uchodźstwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

W 1992 r. rząd RP zdecydował o przyjęciu grupy 1500 dzieci z objętej wojną domową Bośni, które przybyły do Polski jesienią tego roku. Grupa ta miała przebywać w Polsce do marca 1993 r., ale wzmagający się konflikt zbrojny na terytorium byłej Jugosławii przybrał na sile i spowodował przedłużenie ich pobytu. Uchodźcy z Bośni trafili również do Polski w wyniku rządowego programu ewakuacji medycznej wspieranego przez Fundację Equilibre. Większość uchodźców z Bośni trafiło do ośrodków prowadzonych głównie przez Polski Czerwony Krzyż; z gościny skorzystało kilka tysięcy osób. Tylko w samym 1992 r. PCK udzielił pomocy 6 tys. osób z byłej Jugosławii. Część Bośniaków, którzy znaleźli czasowe schronienie w Polsce przejeżdżało jedynie tranzytem, aby dołączyć do swoich rodzin lub tworzących się skupisk bośniackich w Europie Zachodniej i Skandynawii. Część z tych osób pozostała w Polsce dłużej i otrzymała status uchodźcy. Mimo zakończenia wojny domowej w byłej Jugosławii niektórzy Bośniacy pozostają w Polsce do dzisiaj, jak np. grupa w okolicach Bielska-Białej.

W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych corocznie kilkaset osób ubiegało się w Polsce o status uchodźcy. Do połowy 1995 r. przeważały osoby z byłego Związku Radzieckiego, czyli krajów objętych destabilizacją ekonomiczną i polityczną, przede wszystkim z Zakaukazia. Największą grupę, która ubiegała się o status uchodźcy stanowili Ormianie. Jednakże zdecydowana większość obywateli krajów byłego ZSRR nie otrzymuje w Polsce statusu uchodźcy. Władze kraju uznają, iż najczęstszym powodem wyjazdu z kraju są względy ekonomiczne, a nie obawa przed prześladowaniem. Mimo to coraz więcej obywateli Wspólnoty Niepodległych Państw próbuje dotrzeć do Europy Zachodniej poprzez Polskę. Dla niektórych z nich kraj ten jest również miejscem docelowym, w którym chcieliby na nowo ułożyć sobie życie.

Od połowy 1995 r. znacznie wzrasta liczba podań o status uchodźcy od osób pochodzących z krajów Trzeciego Świata. Poza przedstawicielami Libanu, Syrii, Iranu, Iraku i Etiopii status uchodźcy uzyskało kilku studentów z Rwandy w związku z krwawą wojną domową, jaka wybuchła tam w 1994 r. Obecnie o status uchodźcy występują często osoby z Afganistanu, Bangladeszu, Indii, Sri Lanki, Iraku i Somalii. Wiele z nich usiłowało nielegalnie przedostać się do Niemiec, ale na podstawie umowy o readmisji między Polską i Niemcami zostało przekazanych polskiej stronie. W 1995 r. status taki otrzymało 55 osób z Somalii i 18 z Afganistanu. Zdarza się też, iż często osoby decydujące się na uchodźstwo przybywają do Polski jako kraju, o którym wcześniej nic nie słyszały i nie wiedziały. Przykładem tego jest pewna grupa osób z Liberii, która przybyła nad Wisłę w 1996 r.

W dobie obecnej, po podpisaniu przez Polskę Konwencji Genewskiej oraz przy wsparciu UNHCR funkcjonuje w kraju sieć organizacji pozarządowych zajmujących się niesieniem pomocy uchodźcom. Okres wyczekiwania na uzyskanie statusu uchodźcy trwa jednak od 6 do 12

miesiący, a w niektórych przypadkach również i 24 miesiące. W okresie tym oczekujący przebywa w specjalnym ośrodku, gdzie otrzymuje pomoc, czyli wyżywienie i zakwaterowanie. W Polsce wnioskujący o nadanie statusu uchodźcy mogą do wydania pierwszej decyzji przebywać w ośrodkach dla uchodźców w Dębaku i Smoszewie w pobliżu Warszawy oraz w Lublinie. Łącznie znajduje się w nich przeciętnie od 200 do 300 osób. Liczba cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy w RP ciągle rośnie. W latach 1993-1994 wpłynęło ogółem ponad 1100 wniosków, w 1995 r. już 841 takich wniosków; ponad 800 podań złożono tylko w pierwszej połowie 1996 r. Z kolei status uchodźcy w RP nadano w 1993 r. 58 osobom, w 1994 r. 328, a w 1995 r. 106 osobom.

3. Współczesna emigracja z ziem polskich

Na obraz współczesnej polskiej emigracji złożyło się dziedzictwo historyczne polskich emigracji oraz exodus ludności polskiej w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, który wywarł poważny wpływ na przemiany w obrazie Polonii świata. W rozwoju dziejowym wyróżnić można następujące etapy polskich emigracji:

- uchodźstwo polityczne XVIII i XIX w., czyli ucieczki osób biorących udział w powstaniach narodowych oraz akcjach wspierających polskie idee narodowe: zwolennicy króla Stanisława Leszczyńskiego, konfederaci barscy, elity intelektualne w czasie dokonywania zabórów, powstańcy kościuszkowscy, listopadowi, krakowscy, styczniowi
- emigracja zarobkowa w II połowie XIX i początku XX w., która dokonywała się w obrębie państw rozbiorowych oraz emigracja zamorska
- wychodźstwo ekonomiczne okresu międzywojennego, zarówno europejskie, jak i zamorskie

- uchodźstwo okresu II wojny światowej i powojenne, czyli emigranci powrześniowi 1939 r., okresu wojny oraz ci, którzy nie mogli pogodzić się z ustrojem kraju po wojnie
- emigracja lat stanu wojennego i jej następstwa.

Największym problemem współczesnej zbiorowości polonijnej świata jest określenie jej aktualnego stanu. Część emigrantów przemieszcza się nieustannie, część wyjeżdża do kraju ojczystego, a inni deklarują chęć powrotu po kilku latach. Według oficjalnych statystyk osiedleńczych różnych państw zbiorowość polonijną można ocenić na 12 mln osób. Jeżeli natomiast przyjąć szacunki aktywnych działaczy polonijnych, to liczba jej wzrasta do 24 mln. Nie ma pod tym względem jedności. Oficjalne źródła amerykańskie podają np., że na terytorium USA mieszka 5,6 mln Polaków, sami Polacy zaś twierdzą, że wraz z osobami tworzącymi emigrację historyczną tworzą zbiorowość 12-milionową. Podobna sytuacja jest na terytorium byłego Związku Radzieckiego, gdzie władze lokalne oceniają skupiska polskie na 1,2 mln, sami zaś działacze polonijni nawet na 7 mln osób.

Za osoby tworzące Polonię można uważać ludzi stale zamieszkujących poza granicami Polski, które bez względu na kraj urodzenia, status społeczny, znajomość języka rodzimego zachowują świadomość polskiego pochodzenia, interesują się polską kulturą oraz wykazują zrozumienie dla polskich interesów narodowych. Napływ polskich emigrantów do wielu krajów europejskich i zamorskich w ostatnich latach spowodował odrodzenie się licznych polskich potomków osiadłych w różnych częściach świata. Proces taki nastąpił przede wszystkim w Ameryce Środkowej oraz w Australii i na sąsiadujących z nią wyspach tworzących Oceanię. Proces repolonizacji dokonuje się obecnie w krajach byłego Związku Radzieckiego, gdzie Polacy żyją od ponad 200 lat i gdzie zostali poddani brutalnym aktom rasyfikacyjnym, dlatego też często osoby pol-

skiego pochodzenia nie znają rodzimego języka oraz nie wiedzą skąd dokładnie się wywodzą. Budzącej się w tych krajach polskiej świadomości narodowej towarzyszy często możliwość przeniesienia się do Polski, gdyż w wielu tych krajach jest ona przedstawiana jako „Mała Ameryka”.

Kierując się danymi szacunkowymi jak i urzędowymi można przyjąć, że poza granicami Polski żyje obecnie od 16 do 18 mln ludności pochodzenia polskiego. Najliczniejszą grupę stanowią zbiorowości polonijne Ameryki Północnej i Europy, których wielkość szacuje się na około 8 mln; w Ameryce Południowej i Środkowej żyje około 1 mln Polonusów; na kontynencie australijskim oraz Oceanii około 300 tys.; w Afryce i Azji około 20 tys. Obecnie nie ma państwa na świecie, w którym nie mieszkałoby Polacy, stanowiąc często jednak jedynie kilka, kilkanaście osób.

Współczesną polską emigrację lat stanu wojennego stanowią ludzie młodzi, których górna granica wieku nie przekroczyła 30-35 lat życia. Większość polskich emigrantów legitymuje się co najmniej średnim wykształceniem. Osoby z wykształceniem zawodowym i podstawowym są w mniejszości; z natury są oni dobrymi rzemieślnikami i fachowcami w swoich zawodach. Wykształcenie również spowodowało na emigracji pęd do tworzenia aktywnych grup kulturalnych, społecznych i politycznych. W 1981 r. z kraju wyjechała część działaczy „Solidarności”, którzy rozumieli ideę współdziałania z polskim podziemiem. Pod względem organizacji życia społecznego Polonia wyróżnia się dużym stopniem zorganizowania, którego symptomem są liczne stowarzyszenia i organizacje. Na ich czele stoi Rada Koordynacyjna Polonii Wolnego Świata skupiona w kanadyjskim Toronto. Prezydium Rady tworzy pięciu prezesów krajowych ze Stanów Zjednoczonych Ameryki, Francji, Kanady, Australii i Wielkiej Brytanii.

Kształt życia polonijnego w dużej mierze ograniczony jest przez rodzime środowisko kraju osiedlenia, uwarunkowania polityczne a często

i religijne oraz zależy od roli przywódców związkowych. W wielu przypadkach z kolei są to ludzie o stałych dochodach lub po prostu w wieku emerytalnym. Prowadzą organizacje polonijne w określony sposób, często w konfrontacji z młodymi ludźmi z najnowszej polskiej emigracji. Coraz większą inicjatywą promocyjną w działalności Polonii jest tworzenie własnych ośrodków telewizyjnych, radiowych, a szczególnie prasowych. Niemal każda większa zbiorowość polonijna świata tworzy i opłaca własną gazetę, w skład której wchodzi informacje o kraju osiedlenia, Polsce i samej emigracji; w ten sposób każdy może się dowiedzieć co dzieje się wewnątrz grupy.

Kwestią sporną jest z kolei szkolnictwo polonijne. Przedstawiciele polskich pedagogów znajdujących się na emigracji lansują tezę tworzenia szkół z polskim językiem wykładowym, wspomaganych o język osiedlenia się Polaków. Przeciwnicy takiej tezy twierdzą, że nie wpływa to pozytywnie na wdrożenie się młodego pokolenia w życie państwa obcego kulturowo, politycznie, ekonomicznie i niekiedy religijnie. W związku z tym wpływa to na dezintegrację grupy młodego pokolenia, które często bez ukończenia szkoły znalazło się na emigracji. W ostatnich latach zaistniał jeszcze jeden czynnik, a mianowicie emigranci polscy przebywający w mniej rozwiniętych krajach kapitalistycznych, jak: Grecja, Hiszpania czy Portugalia nie chcą uczyć się języka narodowego tych krajów, gdyż twierdzą, że nie będzie on w przyszłości im przydatny. Myślą bowiem o dalszej emigracji lub powrocie do kraju po przywróceniu tam stabilizacji.

W ostatnich latach również po raz pierwszy rząd polski zainteresował się zbiorowościami polonijnymi świata. Po latach, kiedy temat ten był swoistym tabu podejmowane są działania na rzecz ożywienia kontaktów polsko-polonijnych. Powstają odpowiednie komórki na rzecz nawiązania kontaktów z Poloniami świata przy polskim MSZ, polskich ambasadach, konsulatach i wyspecjalizowanych organizacjach. W krajach wysoko roz-

winiętych rząd polski tworzy ostatnio tzw. polskie lobby grupujące obywateli polskiego pochodzenia, którego zadaniem jest przekazywanie wiadomości o przemianach dokonujących się w Polsce oraz pozyskanie z ich strony kapitału na promowanie inwestycji w kraju ojczystym. Idea ta spotkała się z przychylnym przyjęciem ze strony działaczy polonijnych. W związku z tym od 1995 r. odbywają się Światowe Konferencje Gospodarcze Polonii, organizowane zawsze w czerwcu i zawsze w Warszawie. Organizuje się je z inicjatywy i w oparciu o strukturę prawno-organizacyjną Fundacji Polonia. W trzech pierwszych spotkaniach tego typu w latach 1995-1997 uczestniczyło w nich łącznie około dwóch tysięcy osób reprezentujących w połowie mały i średni biznes polonijny, w pozostałej – przedsiębiorców krajowych. Za każdym razem nowi uczestnicy, przybywający z 25-30 krajów stanowili 50% obecnych. Utworzony przy okazji bank adresowy wykorzystany został przy wysyłce zaproszeń na organizowane imprezy. W kolejnych konferencjach brali udział przedstawiciele polskiego rządu, organów administracji centralnej i terenowej. W pierwszych dwóch spotkaniach honorowe przewodnictwo obejmował marszałek senatu, a trzeciego spotkania prezydent RP – Aleksander Kwaśniewski, który podkreślił szczególną rolę i znaczenie przedsiębiorców polonijnych dla polskiej gospodarki w dobie jej transformacji. Program każdej konferencji obok tematów szerokich, przekrojowych, poświęconych aktualnym zagadnieniom polskiej gospodarki, przewiduje szersze potraktowanie jednej dziedziny. W trakcie obrad pierwszej z nich była nią problematyka prywatyzacji i restrukturyzacji małych i średnich przedsiębiorstw; w drugiej – miejsce Polski w europejskim systemie transportowym, m.in. budowa autostrad; trzecia w 1997 r. odbywała się pod hasłem *Gospodarcze kręgi Polonii w procesie integracji Polski z Europą i Światem*, w trakcie której wyeksponowano problematykę ochrony środowiska i korzyści wynikające z przedsięwzięć proekologicznych. Ponadto w dobie

transformacji pojawiły się dalsze próby konsolidacji skupisk polonijnych na obczyźnie z krajem poprzez organizowanie igrzysk polonijnych odbywających się w okresie letnim. Na igrzyska takie wysyłani są do kraju również przedstawiciele młodszego i starszego pokolenia Polaków, co służyć ma niekiedy lepszemu poznaniu ojczyzny swoich przodków.

Kwestie emigracyjne skupiają się często wokół zagadnień oświatowych i duszpasterskich. Przeważająca grupa polskich emigrantów jest tak samo jak w kraju katolikami. W celu niesienia im pomocy duchowej i religijnej powstała specjalna komórka przy Sekretariacie Episkopatu Polski, przyjmująca wszelkie problemy Polonii związane z utrudnieniami w dostępie do religii. W ostatnim czasie powołano do życia Radę ds. Polonii będącą jednocześnie ciałem doradczym Konferencji Episkopatu Polski, na czele której stanął metropolita przemyski abp Józef Michalik. Rada ta jednakże nie dysponuje materiałami archiwalnymi dotyczącymi spraw Polonii, które w gruncie rzeczy przechowywane są w Rzymie, który to ośrodek pełni od czasów II wojny światowej funkcję centrali duszparsterstwa emigracyjnego. Obecnie odpowiedzialnym za funkcjonowanie ośrodka rzymskiego i zarazem naczelnym duszpasterzem polonijnym jest ks. abp Szczepan Wesoly, któremu podlegają duszpasterze polonijni na całym świecie. Jeszcze w okresie międzywojennym został powołany do tego celu zakon pod nazwą Towarzystwo Chrystusowe dla Polonii Zagranicznej, którego główna siedziba mieści się w Poznaniu. Od tego czasu nieustannie co rok kapłani opuszczający mury zakonne wysyłani są do różnych placówek polonijnych świata. Poza zakonem tym na misje wśród Polonii wyjeżdżają również inni kapłani świeccy i zakonni. Poza pracami duszpasterskimi księża polscy organizują również przy parafiach liczne przedsięwzięcia społeczno-kulturalne.

Niestety w wielu przypadkach zbiorowości polonijne są w danych krajach społecznościami skłóconymi i podzielonymi, co utrudnia podej-

owanie skoordynowanych działań. Na emigracji ludzie dbają szczególnie o zabezpieczenie własnych dóbr konsumpcyjnych; a na dalszy plan schodzą zagadnienia kulturalne, społeczne, religijne czy więź z krajem. Kwestie te odradzają się przede wszystkim po kilku, kilkunastu latach, a często nawet w ostatnich latach życia, kiedy będąc na emeryturze wyczuwa się tęsknotę za krajem rodzinnym.

4. Mniejszości narodowe w Polsce

Mniejszość narodową stanowi pewna grupa ludzi, obywateli danego państwa, która wyróżnia się od pozostałych mieszkańców dominujących w tym kraju swą świadomością narodową. W związku z tym zachowuje ona swój własny język, kulturę, przywiązanie narodowe oraz religię. Według różnych szacunków żyje obecnie na terytorium państwa polskiego od 1 do 2 mln obywateli, których zaliczyć można do mniejszości narodowych.*

Po 1989 r. zmienił się status prawny zamieszkujących Polskę mniejszości narodowych. Do tego okresu władze PRL okazywały wyrozumiałość niektórym grupom narodowościowym zamieszkałym w Polsce. Wskazywano przy kwestii tej również, że państwo polskie jest jednolite narodowościowo. Wraz z zainteresowaniem władze polskie finansowały również działalność niektórych grup społecznych skupionych wokół mniejszości narodowych. W okresie transformacji niemal wszystkie dotacje na rzecz mniejszości narodowych uległy przeobrażeniom; tylko niektóre inicjatywy pewnych grup społecznych mogą liczyć na akceptację rządu; w tym celu należy składać odpowiednie wnioski na granty ministerialne. Pełne i równe prawa wszystkich obywateli zamieszkujących

* Podano wielkości szacunkowe; dane statystyczne podano na stronie 160 niniejszego opracowania.

Rzeczpospolitą zapewnia mniejszościom narodowym Konstytucja RP. Mniejszości narodowe w Polsce mogą się swobodnie zrzeszać, co gwarantuje ustawa z kwietnia 1989 r. W związku z tym istnieje obecnie około 100 organizacji i stowarzyszeń założonych przez mniejszości narodowe zamieszkujące ziemie polskie. Przywiązują one dużą uwagę do oświaty mniejszościowej i działalności wydawniczej. Powstają całe redakcje czasopism mniejszościowych oraz szkoły, gdzie językiem nadobowiązkowym jest język używany przez daną mniejszość.

Obecnie Polskę zamieszkuje kilkadziesiąt mniejszości narodowych, z których kilkanaście wyróżnia się pod względem liczebności, zorganizowania i aktywności społecznej.

Liczną grupę społeczną stanowią Białorusini, których szacuje się na 300-600 tys. osób. Grupują się oni w kilku ośrodkach społeczno-kulturalnych, głównie w północno-wschodniej Polsce. Białorusini wydają tygodnik „Niva”, miesięcznik „Czasopis” i czasopismo naukowe „Białoruskie Zeszyty Historyczne”. Do kilkadziesiątu szkół podstawowych wprowadzono język białoruski jako nadobowiązkowy.

Równie liczebna na ziemiach polskich jest mniejszość niemiecka, szacowana na 200-800 tys. osób. Największe skupiska niemieckie znajdują się na Górnym i Dolnym Śląsku, Pomorzu Zachodnim i Wschodnim, Mazurach i Śląsku Opolskim. Trudności z określeniem mniejszości niemieckiej powstają na skutek określenia narodowości ludności rodzimej, jak: Ślązacy, Kaszubi, Słowińcy, Warmiacy, Mazurzy. W okresie zaborów identyfikowano ludność tę z ludnością pruską, do której ta jednak nie chciała się przyznać. Spora grupa tej mniejszości zaliczając się do ludności rodzimej chce przedostać się do bardziej rozwiniętych gospodarczo Niemiec, dlatego też identyfikuje się ze społecznością niemiecką żyjącą w Polsce. Społeczność niemiecka grupuje się obecnie przy około 60 stowarzyszeniach. Poszczególne stowarzyszenia łączy zaś Związek Niemiec

kich Stowarzyszeń Społeczno-Kulturalnych w Polsce, którego siedziba powstała w Opolu. Stowarzyszeniem młodzieży niemieckiej kieruje z Wrocławia Związek Młodzieży Mniejszości Niemieckiej. Mniejszość niemiecka posiada w kraju przewagę nad innymi społecznościami w postaci swoich reprezentantów w parlamencie RP; mniejszości tej nie obowiązuje próg procentowy, dlatego też w latach 1993-1997 trzech posłów na Sejm RP grupowało się w Niemieckim Kole Poselskim; poza tym jeden przedstawiciel tej społeczności uczestniczył w obradach Senatu. Mniejszość niemiecka prowadzi również ożywioną działalność oświatową i wydawniczą.

Mniejszość ukraińską należy wiązać głównie z ziemiami Polski południowo-wschodniej; liczebność jej oblicza się na 200-500 tys. osób. Po II wojnie światowej w ramach akcji „Wisła” zostali oni przeniesieni z pewnymi zastrzeżeniami na tzw. Ziemie Odzyskane. Największą obecnie organizacją ukraińską jest Związek Ukraińców w Polsce, który w 1990 r. wykształcił się na bazie Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego. Największym ośrodkiem miejskim przypominającym siedliska ukraińskie jest Biały Bór na Pomorzu Zachodnim oraz jego najbliższe otoczenie. Mniejszość ta prowadzi również aktywną działalność wydawniczą, gdyż rozpowszechniany jest wśród tej społeczności tygodnik „Nasze Słowo”, dwutygodnik „Homin”, miesięcznik „Błahowist”, dwumiesięcznik „Nad Bohum i Narwoju” oraz kwartalnik „Peremyski Dzwony”.

Mniejszości kilkunastotysięczne stanowią w Polsce Cyganie, Litwini, Łemkowie, Ormianie, Rosjanie, Słowacy oraz Żydzi. Skupiska polskich Romów (Cyganów) odnaleźć można na terenie całego kraju; łącznie liczą one około 15 tys. członków. Wśród Cyganów polskich można wyróżnić dwie grupy tej społeczności, które różnią się między sobą. Ludność ta zaczęła docierać na ziemię polskie od XV w. i z biegiem czasu uzyskali oni status polskich Cyganów Nizinnych i Cyganów Wyżynnych. W XIX w., kiedy narodziło się państwo rumuńskie rozpoczęła się kolejna faza migra-

cji cygańskiej na ziemi polskie; wówczas przybyli nad Wisłę Cyganie zwani Lovari i Kelderasha. Grupy te zatem różnią się kulturą, stopniem asymilacji ze społeczeństwem polskim oraz pod pewnym względem dialektem języka. Od 1963 r. powstało kilka stowarzyszeń i organizacji cygańskich, z których największą działalność prowadzi stowarzyszenie w Białymstoku, które kolportuje miesięcznik „Rrom p-o Drom”.

Litwini gromadzą się głównie w regionach północno-wschodniej Polski; głównie w gminach Puńsk, Sejny i Szypliszki; jest ich około 20 tys. Duże skupiska ludności litewskiej spotkać można również w większych miastach polskich. Od 1992 r. istnieje Stowarzyszenie Litwinów w Polsce, które wyodrębniło się z Litewskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego z siedzibą w Sejnach. Społeczność litewska już od początku lat sześćdziesiątych rozpoczęła działalność wydawniczą. Obecnie ukazują się dwutygodnik „Auśra” (Zorza), kwartalnik „Lituanica”. Rozwija się oświata litewska oraz amatorski ruch artystyczny.

Przedstawicielami południowo-wschodniej Polski są Łemkowie. W ramach akcji „Wisła” zostali oni również przymusowo na Ziemi Północne i Zachodnie. Po 1989 r. Łemkowie zaczęli grupować się w stowarzyszeniu Zjednoczenie Łemków z siedzibą w Gorlicach oraz w Stowarzyszeniu Łemków z siedzibą w Legnicy. Pierwsi wywodzą swój rodowód od ludności ukraińskiej; drudzy z kolei wyodrębniają własny naród. Społeczność ta zajmuje się głównie kultywowaniem tradycji narodowej i kulturalnej, a także ochroną zabytków łemkowskich. W Krynicy rozpoczęła działalność redakcja kwartalnika łemkowskiego „Besida”.

Po całej Polsce rozproszeni są Ormianie. Początkowo zorganizowali się w Kołach Zainteresowań Kulturą Ormian, a w 1990 r. stowarzyszenie krakowskie powołało Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne. Działalność wydawnicza polega na utrwalaniu kultury ormiańskiej w Polsce; od 1993 r. regularnie ukazuje się „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”. Społeczność ta liczy 15 tys. osób.

Ludność rosyjska dzieli się na dwie grupy i ma wyraz historyczny; ogółem żyje ich około 15 tys. osób. Starszą grupę stanowią starowiercy, którzy są potomkami uchodźców rosyjskich z czasów nowożytnych, a ich głównym siedliskiem są Mazury oraz Suwalszczyzna. Drugą grupę stanowią Rosjanie przybyli na ziemie polskie w XIX i XX w. W 1992 r. powołano w Białymstoku stowarzyszenie „Russkij Klub”. Powstające po II wojnie światowej Domy Radzieckiej Nauki i Kultury przekształcono w okresie transformacji na Rosyjskie Ośrodki Informacji i Kultury.

Słowacy, których ocenia się na kilkanaście tysięcy zamieszkują Polskę południową, chociaż liczne ich grupy spotkać można na terenie całej Polski. W społeczności tej wyróżnia się sporą liczbę małżeństw mieszanych, gdzie jedno z małżonków pochodzi ze społeczności polskiej.

Społeczność żydowska, licząca około 10 tys. osób zamieszkuje głównie w ośrodkach miejskich; rozwinęła ona po II wojnie światowej szeroką aktywność społeczno-kulturalną. Obecnie nie ma ludność żydowska w Polsce własnych szkół, ale prowadzi aktywną działalność wydawniczą. Wyznanie mojżeszowe jest religią tylko części tej społeczności, którą stanowią twórcy, intelektualisci, politycy, poeci, literaci i aktorzy. Mimo to istnieje jeszcze w Polsce 21 synagog, chociaż większość tej zbiorowości jest bezwyznaniowa.

Przedstawicielami kilkutyśiecznych mniejszości narodowych są Czesi – około 2,5 tys.; Grecy – około 4,5 tys.; Macedończycy – około 1 tys.; Tatarzy – około 4 tys. Czesi zamieszkują tereny przygraniczne Polski południowej. Początkowo tworzyli oni ze Słowakami Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Czechów i Słowaków w Polsce z siedzibą w Krakowie, ale po 1989 r. dochodziło do ogólnych animozji i nastąpił rozpad tego stowarzyszenia. Grecy i Macedończycy przybyli na ziemie polskie po II wojnie światowej. Początkowo było ich kilkanaście tysięcy, ale z chwilą, kiedy pojawiła się możliwość emigracji na Półwysep Grecki

spora część udała się do Hellady. Grecy zorganizowani są przy Towarzystwie Greków w Polsce z siedzibą we Wrocławiu. Kiedy doszło do poważnych konfliktów między narodowościami w 1989 r. ludność słowiańskiego pochodzenia utworzyła Stowarzyszenie Macedończyków w Polsce z siedzibą w Trójmieście.

Tatarzy stanowią nie tylko mniejszość narodową, ale również i mniejszość religijną, są wyznawcami islamu. Ich działalność skupia się wokół sześciu gmin wyznaniowych w Bohonikach, Kruszynianach, Białymstoku, Gdańsku, Gorzowie Wielkopolskim i Warszawie. W 1992 r. powstał Związek Tatarów Polskich. W okresie tym rozpoczęło działalność kilka wydawnictw naukowych poświęconych obecności Tatarów w Polsce, m.in. „Rocznik Tatarów Polskich”, „Rocznik Muzułmański”.

Do grup kilkudziesięciosobowych i kilkusetosobowych należą mniejszości Karaimów, Węgrów, a także przedstawiciele narodów afrykańskich, azjatyckich, bliskowschodnich, a ostatnio państw europejskich, które również przeżywają proces transformacji ustrojowej. Najciekawszą z tych grup jest społeczność karaimska, zarówno jako grupa kulturalna, jak i wyznaniowa, skupiająca 200 osób. Są oni rozproszeni po całym kraju. We Wrocławiu znajduje się jedyna świątynia Karaimów. Najaktywniej zaś cementuje tę społeczność Karaimski Związek Religijny, założony jeszcze w latach siedemdziesiątych. W ostatnim czasie docierają do Polski coraz częściej przedstawiciele narodów Azji i Afryki. Wśród nich znajdują się m.in. Wietnamczycy. Legalnie mieszka ich w Polsce około 5 tys., ale prawdziwych wielkości nikt nie potrafi określić. Zdaniem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji jest ich co najmniej 20 tys. Pierwsi Wietnamczycy trafili do Polski już w latach pięćdziesiątych. Byli to głównie uchodźcy polityczni. Później szlak zaczęła przecierać zdolna młodzież, która podejmowała w Polsce studia. W ostatnich latach dotarła do Europy Środkowo-Wschodniej kolejna fala Wietnamczyków. Kilka-

dziesiąt tysięcy ich przedstawicieli tworzyło tzw. tanią siłę roboczą w przedsiębiorstwach krajów socjalistycznych. W ten sposób do NRD trafiło 60 tys. tej społeczności. Z czasem zadomowili się i stali się źródłem problemów miejscowych władz. Obecnie władze niemieckie starają się ich pozbyć, ale wydaleni Wietnamczycy na ogół nie wracają do kraju, ale zatrzymują się m.in. w Polsce. Do tych przedstawicieli dołączają również emigranci z tego kraju, którzy stanowią często ich rodziny. W 1996 r. do Polski legalnie przyjechało około 6 tys. Wietnamczyków, a jako motyw przyjazdu podawali oni cel handlowy, odwiedziny znajomych i krewnych oraz turystykę. Nie zdarza się, aby Wietnamczycy występowali o status uchodźcy, jednakże najczęstszym źródłem ich utrzymania są polskie bazy. Jak dotychczas głównym celem pobytu gości z Azji jest chęć zrobienia w Polsce dużego kapitału, a gości z Afryki pociąga chęć przedostania się na zachód kontynentu do bogatszych demokracji europejskich.

5. Kwestie narodowe Europy Środkowo-Wschodniej

W okresie transformacji systemowej uaktywniły się przede wszystkim kwestie narodowe w państwach Bloku Wschodniego. Sprawy mniejszości narodowych nie zostały jeszcze załatwione po zakończeniu I wojny światowej i odżywały co pewien czas, a impuls do ich odrodzenia dały lata II wojny światowej oraz dokonujące się przeobrażenia w państwach socjalistycznych po 1989 r.

Obecnie wyróżnić można w Europie Środkowej i Wschodniej kilka ognisk zapalnych związanych z mniejszościami narodowymi. Wokół nich skupia się konflikt albańsko-grecki o przynależność terytorialną południowej Albanii zwanej przez samych Greków północnym Epirosem, czyli grecką prowincją, gdzie żyje według szacunków albańskich 60 tys. Greków, a według szacunków greckich 400 tys. społeczności helleńskiej. Sprawa nie

została definitywnie załagodzona i uniemożliwia pełną normalizację stosunków albańsko-greckich.

W Bułgarii poważnym problemem w latach osiemdziesiątych stała się sprawa ludności bułgarskiej i tureckiej wyznania muzułmańskiego. Nie zawsze byli to i są potomkowie ludności tureckiej; zazwyczaj jest to ludność bułgarska, serbska i grecka, która w czasach nowożytnych w okresie panowania tureckiego przeszła na islam i związała się z tą religią. W państwie tym ludność muzułmańska stanowi 10% populacji. Po 1989 r. umożliwiono tej ludności prawne zrzeszanie się, tworzenie organizacji i partii, które mają swoich przedstawicieli w parlamencie. Na terytorium tego państwa zamieszkuje też mniejszość macedońska. Wraz z rozpadem Jugosławii i powstaniem republiki ze stolicą w Skopje zachodzi obawa, iż władze tego kraju zaczną upominać się o swe historyczne terytoria, które dawniej rozciągały się na terenie Bułgarii, Grecji i Jugosławii.

Napięte stosunki dyplomatyczne panowały wokół sprawy słowackich Węgrów, którzy rozmieszczeni są na obszarach przygranicznych państwa słowackiego i stanowią 11% społeczeństwa kraju. W obawie o chęć oderwania terenów przygranicznych od Słowacji, władze tego kraju postawiły w początku lat dziewięćdziesiątych na ostry kurs względem tej ludności. Owocem tego były protesty strony węgierskiej i zawieszenie misji dyplomatycznej. W ostatnim czasie doszło do spadku napięcia wokół spraw mniejszości węgierskiej, a parlament słowacki uchwalił prawo zrzeszania się jej, utrzymania węgierskich nazwisk oraz podwójnych nazw ulic i miejscowości, gdzie żyje mniejszość węgierska.

W latach osiemdziesiątych rozpoczął się konflikt dyplomatyczny na linii Bukareszt-Budapeszt o mniejszość węgierską zamieszkujejącą Siedmiogród, która stanowi 7% ludności Rumunii. Przymusowa nowa forma kolektywizacji rolnictwa rumuńskiego powodowała niszczenie gospodarstw mniejszości węgierskiej, która stała w opozycji względem władz

rumuńskich. Po wielomiesięcznych negocjacjach podpisano układ normalizujący stosunki węgiersko-rumuńskie, który wzbudził i tak duże kontrowersje po obu stronach granicy. Podejmował on głównie kwestię statusu mniejszości narodowych.

Spośród krajów, które wyodrębniły się po rozpadzie Jugosławii, najbardziej jednorodna etnicznie jest Słowenia. Wszystkie inne posiadają na swoim terenie większe lub mniejsze grupy ludności serbskiej. Wyjątkiem pod tym względem jest również obszar Bośni i Hercegowiny, zamieszkiwany przez trzy nacje różniące się narodowościowo i religijnie. W utworzonej republice zamieszkuje nadal ludność muzułmańska, serbska i chorwacka. W Trzeciej Jugosławii głównym problemem jest region Kosowa, zamieszkiwany w dużej części przez ludność pochodzenia albańskiego, która zasiedlała ten teren od XVIII w.

Nie ma właściwie kraju jednolitego etnicznie na europejskim terytorium byłego Związku Radzieckiego. Wszystkie posiadają co najmniej jedną liczną grupę mniejszościową i zamieszkiwane są przez mniejszość rosyjską. Problem ludności rosyjskiej na terytorium Mołdawii doprowadził do powstania Republiki Naddniestrzańskiej, która nie chciała się połączyć z nowym państwem, a do samej Rosji prowadziła zbyt odległa droga. W byłych republikach nadbałtyckich ludność obca etnicznie uznawana jest niemal za ludność gorszego gatunku. W pierwszych demokratycznych wyborach do parlamentu pozbawiono ją prawa głosu, co stało się przyczyną ostrych protestów ze strony rządu rosyjskiego oraz w przypadku Litwy – polskiego. Dodatkowo w przypadku Ukrainy nie do końca rozstrzygnięta została sprawa Krymu, do którego pretensje rości sobie Moskwa. Problemy te nie nastrojają optymistycznie i tylko ich rozwiązanie przyczyni się do utrzymania pokoju w tej części starego kontynentu.

Z państw socjalistycznych, które wyodrębniły się po II wojnie światowej najbardziej jednorodnie narodowościowo były Węgry, Niemiecka Republika Demokratyczna i Polska; na ziemiach polskich nie była usta-

bilizowana społeczność niemiecka. Po powstaniu nowych państw w Europie Środkowo-Wschodniej na skutek przemian związanych z transformacją ustrojową, dołączyły do krajów tych jeszcze Czechy i Słowenia. Pozostałe regiony są w dalszym ciągu siedliskiem nacjonalizmów, agresji i pretensji, które w każdej chwili mogą doprowadzić do kolejnych konfliktów nie tylko dyplomatycznych. Można powiedzieć, że tylko dzięki zainteresowaniu ze strony wszystkich niemal państw europejskich sytuacją w ogarniętej wojną domową byłej Jugosławii nie doszło do rozprzestrzenienia się konfliktu na inne kraje europejskie.

6. Budowa podstaw ekonomicznych i politycznych w Europie po 1989 roku

Rozpad państw socjalistycznych, tworzenie się nowych ośrodków państwowotwórczych po upadku Jugosławii, Związku Radzieckiego i Czechosłowacji przyczynił się do głębokich zmian w stosunkach europejskich i wywarł zasadniczy wpływ na kształtowanie stosunków globalnych. Państwa zachodnie obawiały się przemian w byłym Związku radzieckim i oczekiwały, aby stabilizacja w tej części Europy szła w odpowiednim kierunku. USA zainteresowane były współpracą w 1991 r. z Gorbaczowem, kiedy doszło do wojny z Irakiem w Zatoce Perskiej. Również ze względów koniunkturalnych USA starały się przenieść dobry klimat wzajemnych stosunków z końcowego okresu istnienia ZSRR na stosunki z Rosją. Z tego tytułu Jelcyn został przyjęty z pełnymi honorami w Białym Domu.

Po upadku Związku Radzieckiego w amerykańsko-rosyjskich dyskusjach pojawiła się kwestia kontroli arsenałów nuklearnych, które pozostały po rozpadzie ZSRR i znajdowały się na terytorium Rosji, Białorusi, Ukrainy i Kazachstanu. Państwa wysoko rozwinięte domagały się, aby

kontrolę nad nimi sprawowała Rosja. Wymagały tego względy bezpieczeństwa. Rząd USA asygnował nawet pomoc pieniężną na zniszczenie arsenałów broni jądrowych pozostawionych po rozpadzie ZSRR. Z tytułem praw do finansowania likwidacji bomb jądrowych wystąpiła także Ukraina, która zaczęła domagać się 3 mld dolarów. Z tych względów odwlekała ona również ratyfikowanie porozumienia START I.

Nowa sytuacja, jaka powstała po 1989 r. w Europie zmuszała również państwa Europy Środkowej do wdrażania się do nowych problemów, do których nie była przygotowana. W początku 1991 r. Moskwa wyrażała gotowość zawarcia nowych porozumień z byłymi krajami socjalistycznymi, ale po upadku struktur gospodarczych wywołanych upadkiem rynku wschodniego doszło do tego, że państwa te zaczęły kierować się w stronę zachodnią kontynentu. Pierwszym krokiem w realizacji tej decyzji była redukcja w marcu 1991 r. 50% polskiego zadłużenia ze strony rządów zachodnich. Tą samą drogą chciały podążyć również i inne państwa regionu. Możliwości współpracy stwarzały same państwa zachodnie, które wypowiedziały się za powstaniem Komisji Polityki Zagranicznej UZE, która umożliwiłaby wejście w pierwszej kolejności do grupy tej trzech krajów Grupy Wyszehradzkiej. W kwietniu 1991 r. nastąpiło również powołanie do życia Europejskiego Banku Odbudowy i rozwoju z siedzibą w Londynie; zapowiedziano również w deklaracji Banku Światowego możliwość zwiększenia pomocy finansowej na restrukturyzację gospodarki państw Europy Środkowej.

Pierwszym etapem rozszerzania kontaktów międzyeuropejskich było podpisanie traktatów między krajami Europy Środkowej a państwami zachodnimi. Z czasem dochodzono również do wniosku, że państwa środkowoeuropejskie muszą na nowo ułożyć stosunki ze sobą, dlatego też zaczęto od końca 1991 r. odnawiać układy polityczne. Często układom tym towarzyszyły traktaty o dobrym sąsiedztwie i prawach mniejszości narodowych. Współpracę starano się rozwijać w ramach Grupy Wsze-

hradzkiej, Inicjatywy Środkowoeuropejskiej i Rady Państw Morza Bałtyckiego oraz subregionów przygranicznych. USA ze swej strony zachęcały do współpracy Polskę, Węgry i Czechosłowację, co miało się okazać korzystne dla stabilizacji stosunków politycznych w tej części Europy.

Od wiosny 1993 r. wewnątrz Grupy Wyszehradzkiej oraz między nią a NATO rozwinęły się dyskusje na temat poszerzenia Paktu Atlantycznego właśnie o państwa Europy Środkowej. W samym NATO jednak członkowie nie spieszyli się z przyjmowaniem nowych państw.

Drugim ośrodkiem dyskusji w tej części kontynentu była Inicjatywa Środkowoeuropejska, chociaż grupa ta przeżywała kryzys spowodowany wojną domową w Jugosławii. Niektóre przedsięwzięcia tej grupy zostały zatrzymane; nie podjęto dalszych rozmów na temat integracji obszarów między Bałtykiem a Adriatykiem.

Rada Państw Morza Bałtyckiego obradowała nad możliwościami ochrony zasobów wód Morza Bałtyckiego. Członkowie Rady przyjęli także Deklarację Morza Bałtyckiego. Miała ona ułatwiać ochronę środowiska i zdrowia, rozwijać gospodarkę i kulturę, transport i komunikację; podkreślała również potrzebę wspomagania nowych inwestycji demokratycznych i współpracy subregionalnej. Ponadto w Gdańsku zainicjowano odbywane od 1990 r. konferencje rektorów uniwersytetów państw bałtyckich, a w 1992 r. powołano Centrum Sztuki Państw Bałtyckich. Owocem dyskusji na wszystkich szczeblach były festiwale bałtyckie i igrzyska sportowe, zarysowała się współpraca telewizyjna, rozpoczęto budowę nowej sieci transportowej.

Idąc za współpracą regionalną państw zachodnich podobne instytucje zaczęły tworzyć się też na gruncie środkowoeuropejskim. W 1992 r. rozpoczął działalność subregion Karpaty Wschodnie, który ostatecznie uzyskał statut Euroregionu Karpackiego grupującego przedstawicieli Węgier, Polski i Ukrainy. Nieco później statut podpisała również Słowacja.

Owoce współpracy stała się chęć studiów historycznych i etnologicznych w regionie Karpat, odbywały się specjalistyczne targi przygraniczne i imprezy turystyczno-kulturalne.

Poważne wątpliwości wzbudzał przez długi okres czasu proces tworzenia współpracy przygranicznej między Polską, Czechami i Niemcami. Mimo licznych kontrowersji w 1992 r. utworzono we Frankfurcie nad Odrą Uniwersytet Europejski, grupujący uczonych oraz studentów z państw Wschodu i Zachodu. W końcu 1992 r. zawarto również porozumienie tworzące euroregion „Pomerania”, składający się z regionów: Pomorza Zachodniego, Meklemburgii – Pomorza Przedniego i Brandenburgii. Euroregion ten oparty jest również na współpracy z regionami Skanii i Bornholmu. Na pograniczu polsko-czeskim utworzono również w końcu 1991 r. Euroregion Nysa, za pomocą którego podjęto współpracę ziem przygranicznych uwzględniając różne dziedziny życia. Projekty robocze współdziałania opracowywane są przez osiem grup ekspertów. W kwestii ochrony środowiska najistotniejszy wydaje się problem pogranicza polsko-niemiecko-czeskiego; na obszarze tym zw. „trójkątem śmierci” skupia się polska elektrownia Turów, osiem elektrowni niemieckich i siedem czeskich. Lokalne samorzady tych regionów wymusiły prawne uregulowanie sposobów ochrony Odry oraz współpracy na rzecz katastrof ekologicznych. W końcu 1993 r. rozpoczął działanie Euroregion Tatrzański integrujący środowiska polskie i słowackie. Początkowo nie podpisała go strona słowacka, która odraczała podpisanie umowy końcowej. Euroregion ten ma sprzyjać rozwojowi turystyki i małego ruchu przygranicznego.

Trudnym tematem dla Europy Środkowej okazały się rozmowy z NATO, która to organizacja miała być gwarantem bezpieczeństwa dla tego regionu, gdyż państwa te zostały praktycznie bez odpowiedniego zabezpieczenia wojskowego. Pod wpływem niepewności wynikających z

rozpadu Związku Radzieckiego pojawiły się złudzenia co do możliwości szybkiego wejścia tych państwa do Paktu Atlantyckiego. Złudzenia te trwały stosunkowo długo, chociaż niejednokrotnie ostrzegano te państwa, że muszą spełnić wiele warunków. W istocie rzeczy państwa zachodnie uzależniały swoje stanowisko od punktu widzenia Rosji, która deklarowała się być spadkobiercą ZSRR. Ponadto w kołach NATO narastało zaniepokojenie wydarzeniami w krajach WNP oraz odraczaniem ratyfikacji układów rozbrojeniowych. Kolejną kwestią ważniejszą dla NATO ze strategicznego punktu widzenia oraz konsolidacji siły wewnętrznej okazał się konflikt w byłej Jugosławii; oddalał on również przybliżenie się państw środkowoeuropejskich do sojuszu.

Z powodu nacisku krajów, w których zachodziły przeobrażenia polityczne i gospodarcze na państwa członkowskie NATO, aby ich nie zniechęcać oraz w wyniku uwzględnienia pretensji Rosji, która nie chciała rozszerzenia NATO, powstała koncepcja lansowana przez Biały Dom w Waszyngtonie zwana „Partnerstwem dla pokoju”. W końcu 1993 r. przedstawił ją na dorocznej konferencji ministrów obrony państw NATO amerykański sekretarz do spraw obrony Lew Aspin. W następstwie aprobaty ze strony sygnatariuszy paktu weszła ona w życie. Koncepcja ta zakładała przede wszystkim pogłębienie kontaktów w ramach Rady Współpracy Paktu; nie dawała ona jednak gwarancji bezpieczeństwa oraz członkostwa w pakcie, na czym krajom Europy Środkowej najbardziej zależało. Niewątpliwie był to sukces dyplomacji moskiewskiej, która blokowała na pewien czas przemieszczanie się NATO na Wschód. Stopniowo na rzecz „Partnerstwa dla pokoju” zaczęto przekonywać kolejne państwa postkomunistyczne, które stawały się jego członkami. Proces realizacji koncepcji partnerstwa rozpoczął się w końcu stycznia 1994 r. Pierwszymi krajami były zaś Rumunia, Litwa, Polska i Estonia. Polska jako pierwsza złożyła w Brukseli dokument prezentacyjny oraz podpisała Indywidualny Program Partnerstwa.

Wraz z procesem nawiązywania kontaktów wojskowych państw środkowoeuropejskich z NATO zaczęto nawiązywać kontakty z Unią Zachodnioeuropejską. W tym względzie jednak Rada UZE nie chciała decydować przed Radą NATO. Ostatecznie po licznych rozmowach zdecydowano się w maju 1994 r. przyjąć dziewięciu członków byłych państw socjalistycznych, w tym również Polskę, w poczet partnerów stowarzyszonych; nabywali oni tym samym prawo uczestnictwa w dyskusjach oraz w procesie decyzyjnym Rady. Fakty te mają być adekwatne do idei jednoczenia państw starego kontynentu we Wspólnotę Europejską, gdyż szczyt EWG w Maastricht w końcu 1991 r. opowiedział się za unią polityczną, gospodarczą i walutową krajów Wspólnoty.

7. Zjawisko konwergencji

Przez pojęcie konwergencji w transformacji ustrojowej należy rozumieć przejmowanie pewnych charakterystycznych cech odzwierciedlających stosunki panujące w państwach zachodnich przez państwa, w których dokonuje się proces transformacji ustrojowej. Jest to o tyle charakterystyczne, że do państw Europy Środkowej i Wschodniej zaczęły docierać zjawiska do tej pory wręcz niespotykane i mało poznane. W pierwszym rządzie chodziło o przejęcie cech pozytywnych, ale od samego początku poza nimi zaczęły docierać również cechy negatywne, które okazały się jeszcze łatwiejsze do przejęcia.

Bezpośrednio po 1989 r. państwa Europy Środkowej zaczęły interesować się systemami politycznymi i gospodarczymi, które cechowały niektóre państwa zachodnie. Chodziło w pierwszym rządzie o przejęcie takiej formy rządów, która odpowiadałaby danemu państwu. Jednocześnie przejmowano mechanizmy służące urynkowieniu gospodarki. Wiązało się to z przejściem z gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej.

W ramach pierwszych potrzeb państwa postkomunistyczne starały się pokryć bieżące potrzeby obywateli, co spowodowało obniżenie podatku na towary sprowadzane z zagranicy tak, aby pokryć lokalne potrzeby. Nastąpił nie kontrolowany przyływ towarów zachodnich, niekiedy były to produkty, którym kończył się ostateczny termin spożycia, a niekiedy były to towary wadliwe, których nie wolno było rozprowadzać w krajach EWG, ale nikt nie zakazywał na miejscu ich produkcji. W ten sposób towary te mogły być produkowane w państwach zachodnich, ale spożywać je można było jedynie poza granicami tych państw. W niektórych przypadkach otwarcie granic Europy Środkowej na towary i produkty państw zachodnich okazało się dobrodziejstwem dla wielu zakładów, ale ostatecznie nowa sytuacja i tak nie zapobiegła recesji gospodarczej państw wysoko rozwiniętych.

Wraz z napływem towarów państw zachodnich nastąpił także nie kontrolowany przez nikogo przepływ przestępczości, tworzenie się międzynarodowych gangów i mafii, które zaczęły opanowywać nie tylko lokalne rynki. To z kolei dawało impuls do uruchomienia tzw. czarnej strefy, czyli przemytu przez granice poszczególnych państw towarów, które nie podlegały na miejscu ocłeniu. W ten sposób najbardziej tracił na wpływach budżet państwa. Przemycane były nie tylko broń czy narkotyki, ale również towary przynoszące ogromne zyski – alkohol, papierosy, których monopol najczęściej przysługuje danemu państwu. Przyczyniło się to do rozwoju lokalnych elit przestępczych lub biznesmenów, którzy na okresie transformacji skorzystali najwięcej.

Zjawiskami dotąd mało znanymi w krajach Europy Środkowej i Wschodniej był problem zagrożenia ekologicznego, problem zorganizowanej przestępczości, skala popełnianych przestępstw, wzrost zagrożenia narkomanią, a także wzrost zachorowań na AIDS. Do tych wszystkich elementów należy doliczyć jeszcze napływ pornografii, która stała się dostępna dla wszystkich za pomocą kaset video, sieci komputerowej oraz

różnego typu czasopism. W niektórych przypadkach zjawisko to zauważyć można bezpośrednio na ulicy, co ujemnie wpływa szczególnie na psychikę uczniów i dzieci. Bardziej brutalne stało się życie codzienne, gdzie spotkać można coraz więcej agresji. Bezpośredni dostęp do najnowszych filmów fabularnych i dokumentalnych przeniesionych z Zachodu, wpływa na próby organizacji podobnych instytucji na gruncie krajowym, które nie zawsze są elementami pozytywnymi. Pod tym wpływem żąda się nawet reform w oświacie, służbie zdrowia i administracji, nie patrząc na skutki, jakie pozostawiły te zjawiska na gruncie państw zachodnich. Powszechne kontrowersje budzi w krajach Europy Środkowej i Wschodniej wprowadzanie seksuologii do najniższych klas szkoły podstawowej; udostępnianie w punktach aptecznych narkotyków i tabletek odurzających; udostępnienie dla narkomanów i osób zarażonych wirusem HIV oddzielnych terenów, tworzących swoiste getta. Od systemów tych zaczęły ostatnio już odchodzić niektóre państwa zachodnie, w których model ten był rozpowszechniony, gdyż ujemnie wpływał na zdrową część społeczeństwa.

W okresie transformacji ustrojowej były państwa socjalistyczne zapoznały się powszechnie z zasadą funkcjonowania komputera, telefonii komórkowej, anten satelitarnych. Poszczególne społeczeństwa stały się bogatsze w artykuły motoryzacyjne, zwiększył się udział procentowy rodzin posiadających telewizory kolorowe, pralki automatyczne, telefony; udostępniony został internet. Poza tym jednak następuje zwiększone spożycie alkoholu, papierosów, narkotyków i środków niedozwolonych. W przypadku tym nieodłącznym towarzyszem pozytywnych zjawisk konwergencji są również i negatywne cechy tego procesu.

Wśród krajów objętych procesem transformacji wyróżnić można kilka państw, w których proces ten dokonuje się szybciej oraz drugą grupę państw, które są mniej podatne na to zjawisko. Do czołówki zaliczyć można Węgry, Słowenię, Czechy oraz Polskę; na dalszych miejscach są z kolei Słowacja, kraje nadbałtyckie – Litwa, Łotwa i Estonia oraz Chorwacja i Macedonia; pozostałe państwa czekają jeszcze większe przemiany, których finałem będzie zapewne przyjęcie ich do struktur europejskich, zarówno gospodarczych, jak i wojskowych. Będzie to końcem okresu przejściowego i zakończeniem okresu transformacji.

Do niewątpliwie najtrudniejszych problemów w łonie samych państw Europy Środkowo-Wschodniej zaliczyć należy kwestie narodowościowe, które co jakiś czas stają się przyczyną napiętych stosunków między poszczególnymi krajami. Wśród tych problemów znajduje się także sprawa enklawy kaliningradzkiej, która nie ma połączenia z Rosją; kierując się przesłankami historycznymi sprawa ta budziła zawsze szczególne animozje. Spośród nowych podziałów terytorialnych, jakie zaistniały na mapie geopolitycznej wskazać można na kilka subregionów, które prędzej czy później będą niejako zmuszone do współpracy ze sobą. Zaliczyć do nich trzeba:

- kraje bałtyckie: Litwę, Łotwę i Estonię oraz okręg Kaliningradu
- Polskę, Czechy i Słowację
- Białoruś i Ukrainę
- Węgry, Rumunię i Mołdawię
- kraje bałkańskie: Słowenię, Chorwację, Trzecią Jugosławię, Bośnię i Hercegowinę, Macedonię oraz Bułgarię i Albanie
- Rosję
- kraje azjatyckie: Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan
- kraje zakaukaskie: Armenię, Azerbejdżan i Gruzję.

Największym problemem dla krajów tworzących subregiony będą niewątpliwie animozje historyczne, kwestie narodowe i mniejszościowe oraz konflikty zbrojne okresu transformacji. Dopóki jednak poszczególne subregiony nie przemogą się wewnątrznie nie będzie mogło być mowy o wspólnej Europie.

W części europejskiej w poszczególnych subregionach zamieszkuje 197 mln ludzi; w części azjatyckiej zaś 68,5 mln, wliczając zaś Rosję 217,5 mln. Od początku XX w. następuje w poszczególnych społecznościach nierównomierny przyrost naturalny, co wywołuje również zaniepokojenie sąsiadów. Liczba Albańczyków np. wzrosła aż pięciokrotnie. Blisko dwa i pół raza wzrosła populacja Polaków i Rumunów; Rumuni jeszcze 100 lat temu byli tak samo liczni jak Węgrzy, obecnie zaś jest ich dwa razy więcej. W krajach europejskich najbardziej liczni są Ukraińcy i Polacy, które to narodowości dochodzą do 40 mln; następnie są Rumuni, Węgrzy, Czesi, Serbowie, Białorusini i Bułgarzy. W strefie azjatyckiej poza Rosjanami najwięcej jest Uzbeków i Kazachów, chociaż różnice są tutaj znaczne. W ciągu ostatniego wieku z obszaru tego nastąpił znaczny odpływ Niemców, Rosjan, Turków i Żydów; narodowości te stanowią niewielkie wskaźniki w stopie procentowej, a przede wszystkim nie kryją one w sobie konfliktów o charakterze etnicznym.

IV. CHARAKTERYSTYKA PAŃSTW OBJĘTYCH TRANSFORMACJĄ USTROJOWĄ (1989-1994)

1. Albania

- powierzchnia: 28748 km²
- mieszkańcy (1992 r.): 3,35 mln
- stolica: Tirana – 244 tys.
- język urzędowy: albański
- wyznanie: muzułmanie – 70%, prawosławni – 20%, katolicy – 10%
- wykształcenie: podstawowe – 79%, średnie – 7%
- PNB na 1 mieszk. (1991 r.): 520 USD
- struktura ludności: Albańczycy – 98% (Toskowie na pld. i Gegowie na pln.); Grecy – 60 tys. (źródła greckie – 400 tys.), Macedończycy i in.
- emigracja ludności: około 1,76 mln Albańczyków żyje w Jugosławii (w tym 1,5 mln w Kosowie); 200 tys. w Grecji (głównie pld. Epir) oraz 250 tys. w Europie Zach.; w latach 1987-1992 wyemigrowało około 0,5 mln rdzennej ludności Albanii
- największe miasta: Durres (85 tys.), Elbasan (83 tys.), Szkodra (82 tys.), Lora (73 tys.), Korcza (65 tys.), Fier (45 tys.)
- republika prezydencka od 1991 r.
- konstytucja ze zmianami od 1992 r., nowa w opracowaniu
- parlament – Zgromadzenie Ludowe: 140 członków, wybory co 4 lata, powszechny obowiązek wyborczy od 18 roku życia
- administracja – 27 okręgów
- najważniejsze urzędy: prezydent – Sali Berisha (Demokratyczna Partia Albanii) od 9 IV 1992 r.; szef rządu – Aleksander Meksi (Demokratyczna Partia Albanii) od 11 IV 1992; min. spraw zagr. – Alfred Meksi
- wybory III 1992 r.: Demokratyczna Partia Albanii – 92 miejsca; Partia

- Socjalistyczna (postkomuniści) – 38 miejsc; Partia Socjaldemokratyczna – 7 miejsc; Unia Praw Człowieka (mniejszość grecka) – 2 miejsca; Partia Republikańska – 1 miejsce
- waluta: 1 lek = 100 quindarka
- zadłużenie (1992 r.): 625 mln USD
- inflacja: 1990 – 0%, 1991 – 35,5%, 1992 – 200%, 1993 – 117%
- bezrobocie: około 437 tys. (44,5% czynnych zawodowo)

2. Bułgaria

- powierzchnia: 110994 km²
- mieszkańcy (1992 r.): 8,47 mln
- stolica: Sofia: 1,1 mln
- język urzędowy: bułgarski
- wyznanie: prawosławni – 88,5%, muzułmanie – 9%, katolicy – 1%
- PNB na 1 mieszk. (1992 r.): 1330 USD
- struktura ludności: Bułgarzy – 85,5%, Turcy – 9,7%, Cyganie – 3,4%, Macedończycy – 2,4%
- największe miasta: Płowdiw (379 tys.), Warna (314 tys.), Burgas (205 tys.), Ruse (192 tys.), Stara Zagora (164 tys.), Plewen (138 tys.)
- republika od 1990 r.
- konstytucja z 1991 r.
- parlament – Zgromadzenie Ludowe: 240 członków, wybory co 4 lata, prezydent wybierany w wyborach bezpośrednich co 5 lat, prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja – 9 regionów
- najważniejsze urzędy: prezydent – Żelju Żelew (od 1990, oficjalnie zatwierdzony 19 I 1992 r.); szef rządu – Luben Berow, bezpartyjny od 30 XII 1992 r.; od 16 X 1994 r. rząd tymczasowy, premier Renata

Indżowa, min. spraw zagr. – Stanisław Daskałow

- wybory X 1991 r.: Unia Sił Demokratycznych – 110 miejsc; Bułgarska Partia Socjalistyczna (postkomuniści) – 106 miejsc; Ruch na Rzecz Praw i Wolności (mniejszość turecka) – 24 miejsca, pozostałe – 0
- waluta: 1 lew = 100 stotinek
- zadłużenie (1992 r.): 12,15 mld USD
- inflacja: 1980-1992 r. – 11,7%, 1992 r. – 91,3%, 1993 r. – 74%
- bezrobocie (1993 r.): 16,4% czynnych zawodowo

3. Czechy i Słowacja

Czechy

- powierzchnia: 78864 km²
- mieszkańcy (1992 r.): 10,33 mln
- stolica: Praga – 1,21 mln
- język urzędowy: czeski
- wyznanie: katolicy – 39%, protestanci – 250 tys., prawosławni – 54 tys., Żydzi – 3 tys., 30% – bez wyznania
- PNB na 1 mieszk. (1992 r.): 2 450 USD
- struktura ludności: Czesi – 94,4%, Słowacy – 3,1%, Polacy, Niemcy, Węgrzy, Cyganie, Ukraińcy i in. – 2,5%
- największe miasta: Brno (389 tys.), Ostrawa (327 tys.), Pilzno (173 tys.), Olomuniec (103 tys.), Liberec (101 tys.), Hradec Kralove (100 tys.), Usti n. Łabą (100 tys.)
- republika od 1993 r.
- konstytucja z 1 I 1993 r.
- parlament – Izba Poselska: 200 członków i Senat: 81 członków, wybory co 4 lub 6 lat, prezydent co 5 lat (możliwość jednokrotnego ponow-

- nego wyboru), prawo wyborcze od 18 roku życia – administracja:
72 okręgi i 3 okręgi miejskie (Brno, Ostrawa i Pilzno)
- najważniejsze urzędy: prezydent – Václav Havel (bezpartyjny) od 2 II 1993 r.; szef rządu – Václav Klaus (Demokratyczna Partia Obywatelska) od 1 I 1993 r.; min. spraw zagr. – Josef Zieleniec
 - wybory: na mocy wyboru do Rady Narodowej z VI 1992 r.: blok wyborczy Demokratyczna Partia Obywatelska i Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna – 76 miejsc; Blok Lewicy (Lewica Demokratyczna i Komunistyczna Partia Czech i Moraw) – 35 miejsc; Czeska Partia Socjaldemokratyczna – 16 miejsc; Unia Liberalno-Socjalna, Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna – 15 miejsc; Partia Republikańska – 14 miejsc; Sojusz Chrześcijańsko-Demokratyczny – 14 miejsc; Partia Morawsko-Śląska – 14 miejsc
 - waluta: 1 korona czeska = 100 halerzy
 - zadłużenie (1993 r.): 8,7 mld USD
 - inflacja: 1985-1992 r. – 8,5%, 1992 r. – 11,1%, 1993 r. – 20,8%
 - bezrobocie: 1993 r. – 3,5%, 1994 – 3,2% czynnych zawodowo

Słowacja

- powierzchnia: 49036 km²
- mieszkańcy (1992 r.): 5,44 mln
- stolica: Bratysława (1991 r.) – 442 tys.
- język urzędowy: słowacki
- wyznanie: katolicy – 45%, pozostali – protestanci, żydzi, ateści
- PNB na 1 mieszk. (1992 r.): 1930 USD
- struktura ludności: Słowacy – 85,7%, Węgrzy – 10,8%, Cyganie – 1,4%, Czesi – 1,1% a ponadto: Ukraińcy – 30 tys., Niemcy – 5,5 tys., Polacy – 2,7 tys., Rosjanie – 1,4 tys., inni – 12,6 tys.

- największe miasta: Koszyce (235 tys.), Nitra (90 tys.), Bańska Bystrzyca (85 tys.), Preszów (87 tys.), Żylina (83 tys.)
- republika od 1992 r.
- konstytucja od 1 I 1993 r.
- parlament – Rada Narodowa: 150 członków, wybory co 4 lata, wybór głowy państwa przez parlament co 5 lat (dopuszczalny jednokrotny ponowny wybór), prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja – 4 regiony i 38 powiatów, dwa największe miasta Bratisława i Koszyce ze statusem specjalnym
- najważniejsze urzędy: prezydent – Michal Kovač (bez partyjny) od 2 II 1993 r.; szef rządu – Jozef Moravcik (Demokratyczna Unia Słowacji) od 14 III 1994 r.; min. spraw zagr. – Edward Kukan
- wybory: przejęte z VI 1992 r.: Ruch dla Demokratycznej Słowacji – 74 miejsca, Partia Demokratycznej Lewicy (postkomuniści) – 29 miejsc, Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny – 18 miejsc, Słowacka Partia Narodowa – 15 miejsc, Węgierscy Chryścijanie Demokraci – 14 miejsc; od 4 III 1994 r. pojawiły się nowe partie: Unia Demokratyczna (odłam z Ruchu dla Demokratycznej Słowacji) oraz Demokratyczna Unia Słowacji (powstała z połączenia Unii Demokratycznej i Sojuszu Demokratów); przedterminowe wybory parlamentarne odbyły się na przełomie IX i X 1994 r.
- waluta: 1 korona słowacka = 100 halerzy
- zadłużenie (1993 r.): 3,63 mld USD
- inflacja: 1985-1992 r. – 7,6%, 1992 r. – 10%, 1993 r. – 23,1%
- bezrobocie: 1993 r. – 14,4%, pocz. 1994 r. – 14,8% czynnych zawodowo

4. Kraje byłej Jugosławii

Bośnia – Hercegowina

- powierzchnia: 51129 km²
- mieszkańcy (1992 r.): 4,38 mln
- stolica: Sarajewo – 415 tys.
- język urzędowy: serbsko-chorwacki
- wyznanie: muzułmanie – 44%, prawosławni – 31%, katolicy – 17%
- PNB na 1 mieszk. (1990 r.): 1600 USD
- struktura ludności: Bośniacy (muzułmanie) – 43,7%, Serbowie – 31,4%, Chorwaci – 17,3%, Jugosłowianie – 5,5%, Czarnogórcy i in.
- emigracja ludności: na skutek wojny domowej na pocz. 1994 r. około 1,3 mln uchodźców z terenów byłej Jugosławii przebywało na terytoriach państw europejskich
- największe miasta: Banja Luka (142 tys.), Zenica (145 tys.), Mostar (126 tys.), Tuzla (132 tys. oraz 60 tys. uchodźców w 1993 r.), Bihać (71 tys. i około 300 tys. uchodźców w 1993 r.), Goražde (37 tys. oraz około 70 tys. uchodźców w 1993 r.), Srebrenica (około 30 tys. i około 70 tys. uchodźców)
- republika od 1992 r.
- konstytucja – obowiązuje w ramach republiki, ale z byłej Jugosławii od 1974 r., ostatnie zmiany w 1991 r.; stan wyjątkowy od kwietnia 1992 r.
- parlament – Rada Obywatelska: 130 deputowanych i Rada Gmin: 110 deputowanych; od 1993 r. parlament składa się tylko z Bośniaków i Chorwatów (łącznie 115 deputowanych), 7-osobowa Rada Państwa, złożona z wybieranych w sposób bezpośredni wiceprezydentów (od końca 1992 r. liczy 10 członków), prawo wyborcze od 18 roku życia

- najważniejsze urzędy: przew. Rady Państwa – Alija Izetbegović (Partia Akcji Demokratycznej) od 1990 r.; szef rządu – Haris Silajdžić (Partia Akcji Demokratycznej) od X 1993 r., a od 1994 r. także szef rządu federacji muzułmańsko-chorwackiej, wybierany przez parlament; od VI 1994 r. istnieje wspólny rząd dla Bośni-Hercegowiny i federacji, złożony z 11 Bośniaków i 6 Chorwatów; min. spraw zagr. – Irfan Ljubijankić
- wybory: XI – XII 1990 r.: Partia Akcji Demokratycznej (Bośniacy) – 86 deputowanych; Serbska Partia Demokratyczna – 72 deputowanych; Chorwacka Wspólnota Demokratyczna – 44 deputowanych; Socjalistyczna Partia Demokratyczna (postkomuniści) – 20 deputowanych; Związek Sił Reformatorskich – 13 deputowanych; pozostałe – 5 deputowanych; od 14 VII 1992 r. wprowadzono zakaz działalności partii serbskiej
- niepodległość: ogłoszenie suwerenności 15 X 1991 r., powstanie republiki 9 I 1992 r.
- waluta: brak stabilizacji – dinar jugosłowiański, dinar chorwacki, dinar serbski, dinar bośniacki (od VIII 1992 r.); na czarnym rynku dominuje marka niemiecka
- zadłużenie (1990 r.): 1,67 mld USD

* Federacja muzułmańsko-chorwacka – powstała 31 V 1994 r.; według planów późniejszych miała wejść w konfederację z Chorwacją jako jeden związek państwowy; konstytucja weszła w życie 31 V 1994 r. Przewidywała ona m.in. podział terytorium federacji na 8 kantonów (4 muzułmańskie, 2 chorwackie i 2 mieszane) oraz okręg Sarajewa pod kontrolą międzynarodową. Dwuizbowy parlament miał wybierać prezydenta, wiceprezydenta i premiera na zasadzie rotacyjnych mandatów rocznych, przy czym premier musiałby zawsze należeć do innej grupy narodowościowej

niż prezydent. W układzie tym rząd odpowiadałby za politykę zagraniczną, siły zbrojne i finanse. Parlament w 1994 r. miał charakter namiastkowy i złożony był ze 115 miejsc. Od 31 V 1994 r. prezydentem Federacji – Chorwat Krešimir Zubak, wybrany jednogłośnie przez parlament oraz wiceprezydent Ejup Ganić (Bośniak). Szef rządu, min. spraw zagr. oraz rząd wywodził się z Bośni-Hercegowiny.

* Serbska Republika Bośni-Hercegowiny – ogłoszona przez Serbów 27 III 1992 r.; parlament składający się z 88 miejsc miał siedzibę w Banja Luce (od 24 X 1991 r.), a kierownictwo państwa ma siedzibę w Pale (od 24 X 1991 r.). Przewodniczącym republiki był przez długi okres Radovan Karadžić (przewodniczący Serbskiej Partii Demokratycznej), zatwierdzony na stanowisku przez parlament (18 XII 1992 r.); szefem rządu zaś od 18 VIII 1994 r. Dušan Kozić.

* Chorwacka Republika Herceg-Bośni – proklamowana przez Chorwatów 7 VII 1992 r.; terytoria jej obejmują wszystkie zamieszkiwane w większości przez Chorwatów tereny w północno-zachodniej części Bośni-Hercegowiny. Władze kierownictwa państwa z siedzibą w Mostarze, gdzie skupia się 9-osobowa Rada Prezydencka, od 23 II 1994 r. pod przewodnictwem tymczasowego prezydenta Krešimira Zubaka; szefem jego rządu został Jadranko Prlić.

* Autonomiczny Region Bośni Zachodniej – proklamowany 27 IX 1993 r. obejmuje region i miasto Bihać, w północno-zachodniej części Bośni-Hercegowiny. Region posiada własne kierownictwo państwowe, na czele którego stoi prezydent Fikret Abdić.

Chorwacja

- powierzchnia: 56538 km²
- mieszkańcy (1992 r.): 4,78 mln
- stolica: Zagrzeb – 707 tys.
- język urzędowy: chorwacki
- wyznanie: katolicy – 76,5 %, prawosławni – 11,1%, muzułmanie – 1,2%; poza tym małe mniejszości protestanckie i żydowskie
- struktura ludności: Chorwaci – 78,1%, Serbowie – 12,2% (w tym 165 tys. w Krajinie i Baniji), Słowacy, Węgrzy, Włosi, Czesi, Albańczycy i in.
- emigracja ludności: na pocz. 1994 r. według spisów ONZ około 520 tys. uchodźców wewnętrznych, w tym około 280 tys. z Bośni i Hercegowiny
- największe miasta: Split (190 tys.), Fiume (Rijeka, 168 tys.), Osijek (105 tys.), Zadar (76 tys.), Pula (62 tys.)
- republika od 1991 r.
- konstytucja od 1990 r., ze zmianami od 1993 r.
- parlament – Sobor: Izba Reprezentantów licząca 138 członków (w tym 18 miejsc dla mniejszości narodowych: 13 Serbów i 5 in.) oraz Izba Wyższa licząca 63 członków (po 3 przedstawicieli z regionu); wybory co 4 lata, bezpośrednie wybory głowy państwa co 5 lat, prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja – 21 okręgów
- najważniejsze urzędy: prezydent – Franjo Tuđman (przew. Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej) od 1990 r., a w wyborach bezpośrednich zatwierdzony 2 VIII 1992 r.; szef rządu – Nikica Valentić (Chorwacka Wspólnota Demokratyczna) od IV 1993 r.; min. spraw zagr. – Mate Granić

- wybory: do Izby Reprezentantów VIII 1992 r.: Chorwacka Wspólnota Demokratyczna – 85 miejsc; Partia Socjalliberalna – 14 miejsc; Partia Socjaldemokratyczna (postkomuniści) – 11 miejsc; Partia Istryjska – 6 miejsc; Partia Ludowa – 6 miejsc; Partia Prawa – 5 miejsc; Partia Chłopska – 3 miejsca; do Izby Wyższej II 1993 r.: Chorwacka Wspólnota Demokratyczna – 37 miejsc; Partia Socjalliberalna – 16 miejsc; Partia Chłopska – 5 miejsc; Istryjski Sobor Demokratyczny – 3 miejsca; Chorwacka Partia Ludowa – 1 miejsce, pozostali – 1 miejsce
- niepodległość: deklaracja niepodległości 26 VI 1991 r., formalnie zaś od 8 X 1991 r.
- waluta: od 30 V 1994 r. – 1 kuna = 100 lipa (1 kuna = 1000 dinarów jugosłowiańskich)
- zadłużenie (1994 r.): 2,72 mld USD
- inflacja: 1993 r. – 1537,5%, 1992 r. – 665,5%
- bezrobocie: 1993 r. – 16,9%

* Republika Serbska Krajina – proklamowana 19 XII 1991 r., obejmowała 27% terytorium Chorwacji z 550 tys. mieszkańców oraz stolicą w Kninie. Posiada własną konstytucję i parlament składający się z 84 członków. Na czele republiki stał prezydent Milan Martić od 23 I 1994 r.; szefem jego rządu został Borislav Nikilić od III 1994 r. 19/20 VI 1993 r. miało miejsce referendum na temat połączenia z Republiką Serbską w Bośni i Hercegowinie oraz późniejszego połączenia z Serbią i Czarnogórą. Wybory parlamentarne miały miejsce 12 XII 1993 r.: Chorwacka Wspólnota Demokratyczna w Bośni – 30 miejsc; Serbska Partia Radykalna – 16 miejsc

Trzecia Jugosławia

- powierzchnia: 102173 km², Serbia łącznie z Kosowem – 10887 i Wojwodiną 21506 = 88361 km²; Czarnogóra – 13812 km²
 - mieszkańcy (1992 r.): 10,6 mln (Serbia – 9,8; Czarnogóra – 0,8)
 - stolica: Belgrad – 1,09 mln
 - język urzędowy: serbski
 - wyznanie: prawosławni – 44%, katolicy – 31%, muzułmanie – 12%, mniejszości protestanckie i żydowskie
 - PNB na 1 mieszk. (1992 r.): 500 USD
 - struktura ludności: Serbowie – 62,3%, Albańczycy – 16,6%, Czarnogórcy – 5%, Węgrzy – 3,3%, Jugosłowianie – 3,3%, Muzułmanie – 3,1%
 - emigracja ludności: na pocz. 1994 r. – 150 tys. uchodźców wewnętrznych; 202 tys. z Bośni-Hercegowiny, 150 tys. z Chorwacji, 28 tys. ze Słowenii
 - największe miasta: Nowy Sad, stolica Wojwodiny (170 tys.), Nisz (160 tys.), Kragujec (146 tys.), Priština, stolica Kosowa (108 tys.), Subotica (100 tys.), Podgorica (dawniej Titograd), stolica Czarnogóry (96 tys.)
 - republika federacyjna od 1992 r.
 - konstytucja z 27 IV 1992 r.
 - parlament federacyjny – Rada Obywatelska – 138 członków wybieranych bezpośrednio (Serbia 108, Czarnogóra 30) oraz Rada Republik – 40 członków mianowanych po połowie przez parlamenty Serbii i Czarnogóry
- Serbia – parlament z 250 posłami; prezydent – Slobodan Milošević (przew. Socjalistycznej Partii Serbii) od V 1989 r., ponownie wybrany w XII 1992 r.; szef rządu Mirko Marjanović (Socjalistyczna Partia

- Serbii) od III 1994 r.; min. spraw. zagr. – Vladimir Jovanović
 Czarnogóra – parlament ze 125 posłami; prezydent – Momir Bulatović (przew. Demokratycznej Partii Socjalistów Czarnogóry) od XII 1990 r., potwierdzony w wyborach bezpośrednich w I 1993 r.; szef rządu – Milo Djukanović (Demokratyczna Partia Socjalistów Czarnogóry); min. spraw. zagr. – Miodrag Lekić
- administracja – Serbia i Czarnogóra, w skład Serbii wchodziły dawne okręgi autonomiczne – Kosowo i Wojwodina
 - wybory XII 1992 r.: Socjalistyczna Partia Serbii (postkomuniści) – 47 miejsc; Serbska Partia Radykalna – 34 miejsca; Demokratyczny Ruch Serbii (sojusz 14 partii opozycyjnych) – 20 miejsc; Demokratyczna Partia Socjalistów Czarnogóry – 17 miejsc, Partia Demokratyczna – 5 miejsc; inne – 15 miejsc
 - niepodległość: Serbia i Czarnogóra przejęły 29 IV 1992 r. podmiotowość prawną „Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii” pod nazwą „Republika Federacyjna Jugosławii”; przy czym podmiotowość prawną nie została uznana przez ONZ
 - waluta: 1 nowy dinar = 100 para
 - zadłużenie: 1991 r. – 16,5 mld USD
 - inflacja: 1992 r. – 9237%, 1993 r. – 66,4mln %
 - bezrobocie: 1993 r. – 24,6%

* Kosowo – powierzchnia – 10887 km², mieszkańców (1991 r.) – 1,95 mln, znaczny spadek ludności rodzimej na skutek emigracji, która nasiliła się po 1991 r. Struktura ludności: Albańczycy – 77,4%, Serbowie – 13,2%, Muzułmanie (etniczni) – 3,7%, Czarnogórcy – 1,7%, Cyganie i Turcy – 0,8%; języki – albański i serbsko-chorwacki; szef rządu – Bujar Bukoshi od X 1991 r. Prezydent Serbii – Slobodan Milošević zawiesił autonomię Kosowa na początku swojej kadencji.

Wybory: Demokratyczna Liga Kosowa zdobyła absolutną większość podczas wyborów z V 1992 r., nie uznanych przez Serbię

* Wojwodina – powierzchnia – 21 506 km², mieszkańców (1991 r.) – 2,01 mln. Struktura ludności: Serbowie – 54,4%, Węgrzy – 18,9%, Jugosłowianie – 8,2%, Chorwaci – 5,4%, Słowacy – 3,4%, Rumuni – 2,3%, Czarnogórcy – 2,1%, Rusini – 0,9%, inni – 4,4%; narodowości – łącznie 24. Wojwodina utworzyła rząd na czele którego stanął dr Radoman Bozović oraz instytucję prezydenta – Jugoslav Kostić; stanowiska te nie zostały uznane przez Serbię

Macedonia

- powierzchnia: 25713 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 2,17 mln
- stolica: Skopje – 563 tys.
- język urzędowy: macedoński
- wyznanie: prawosławni, muzułmanie
- PNB na 1 mieszk.: 1993 – 770 USD
- struktura ludności: Macedończycy – 64,6%, Albańczycy – 21% (szacunki albańskie – 35%), Turcy – 4,8%, Cyganie – 2,7%, Serbowie – 2,2% (szacunki serbskie – 12,5%), Muzułmanie – 1,7%, inne narodowości
- największe miasta: Tetovo (170 tys.), Bitola (138 tys.), Kurmanovo (126 tys.), Gostivar (101 tys.)
- republika od 1991 r.
- konstytucja z 1991 r.
- parlament – 120 członków, wybory co 4 lata, parlament mianuje głowę państwa

- administracja – 34 gminy, w tym stolica ze statusem specjalnym, jak również proklamowana przez Albańczyków „Albańska Autonomiczna Republika Ilirii”
- najważniejsze urzędy: prezydent – Kiro Gligorow od 1990 r. (w 1991 r. wybrany przez parlament); szef rządu – Branko Crvenkovski (Socjaldemokratyczny Sojusz Macedoński) od IX 1992 r.; min. spraw zagr. – Stevo Crvenkovski
- wybory 1990 r.: Wewnętrzna Macedońska Organizacja Rewolucyjna/ Demokratyczna Partia Macedońskiej Jedności Narodowej – 37 miejsc; Socjaldemokratyczny Sojusz Macedoński – 31 miejsc; Partia na rzecz Powodzenia Demokracji (Albańczycy i Muzułmanie) – 25 miejsc; Sojusz Sił Reformatorskich – 19 miejsc; inni – 7 miejsc. Wybory z X 1994 r. zbojkotowane przez opozycję nie zmieniły sił w parlamencie
- niepodległość: deklaracja niepodległości 25 I 1991 r., referendum na rzecz niepodległości 8 IX 1991 r., przyjęcie do ONZ 8 IV 1993 r.
- waluta: 1 denar = 100 deni
- zadłużenie: 1992 r. – 1,16 mld USD
- inflacja: 1993 r. – 350%
- bezrobocie: 1993 r. – 29,6%

Słowenia

- powierzchnia: 20251 km²
- mieszkańcy: 1993 – 2 mln
- stolica: Lublana – 267 tys.
- język urzędowy: słoweński
- wyznanie: katolicy – około 90%, mniejszości prawosławne, muzułmańskie i judaistyczne

- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 6540 USD
- struktura ludności: Słoweńcy – 87,8%, Chorwaci – 2,8%, Serbowie – 2,4%, Muzułmanie etniczni – 1,4%, inni – Węgrzy, Macedończycy, Czarnogórcy, Albańczycy, Włosi
- emigracja ludności: na pocz. 1994 r. przybyło 45 tys. uchodźców z Bośni i Hercegowiny
- największe miasta: Macibor (103 tys.), Celje (40 tys.), Kranj (37 tys.)
- republika od 1991 r.
- konstytucja z 1991 r.
- parlament – Zgromadzenie Państwowe: 90 członków (z czego 38 wybiera się bezpośrednio, 50 przez Komisję Wyborczą, 2 – przedstawiciele mniejszości węgierskiej i włoskiej) oraz Rada Państwa: 40 członków (z tego 22 wybieranych bezpośrednio); wybory co 4 lata, bezpośrednie wybory głowy państwa co 5 lat (ponowny wybór dopuszczalny jednokrotnie)
- administracja: 62 gminy
- najważniejsze urzędy: prezydent – Milan Kucan od 1990 r. (w XII 1992 r. potwierdzony w wyborach bezpośrednich); szef rządu: Janez Dmrovsek (Partia Liberalno-Demokratyczna) od IV 1992 r.; min. spraw zagr. Lojze Peterle
- wybory XII 1992 r.: Partia Liberalno-Demokratyczna – 22 mandaty; Chryścijańscy Demokraci – 15 mandatów; Lista Zjednoczenia (postkomuniści), Socjaldemokratyczna Partia Odnowy i in. – 14 mandatów; Słoweńska Partia Narodowa – 12 mandatów; Prawicowa Słoweńska Partia Ludowa – 10 mandatów; Demokratyczna Partia Słowenii – 6 mandatów; Obywatelska Partia Zielonych – 5 mandatów; Partia Socjaldemokratyczna – 4 mandaty
- niepodległość: referendum na rzecz niepodległości – 23 X 1990 r., deklaracja niepodległości – 25 VI 1991 r., formalnie niepodległa – 8 X 1991 r.

- waluta: 1 tolar = 100 stotinek
- zadłużenie: 1993 r. – 1,85 mld USD (zadłużenie po byłej Jugosławii – około 3,6 mld USD)
- inflacja: 1992 r. – 201%, 1993 r. – 32,7%
- bezrobocie: 1993 r. – 15,4%

5. Dawna Niemiecka Republika Demokratyczna

- powierzchnia: 108300 km²
- mieszkańcy: 1989 r. – 16,7 mln
- stolica: Berlin Wschodni – 1,2 mln
- język urzędowy: niemiecki
- wyznanie: protestanci – 47%, katolicy – 7%, ateści – 45%
- struktura ludności: Niemcy – 98%
- największe miasta: Lipsk (600 tys.), Drezno (500 tys.)
- wybory III 1990 r.: Sojusz dla Niemiec (Chrześcijańscy Demokraci, Niemiecka Unia Socjalna, Przełom Demokratyczny) – 192 mandaty; Socjaldemokratyczna Partia Niemiec – 88 mandatów; Zieloni, Niezależny Związek Kobiet, Sojusz 90, Demokratyczny Związek Kobiet, Sojusz Zjednoczonej Lewicy – 21 mandatów; Niezależna Partia Chłopska – 9 mandatów; Partia Demokratycznego Socjalizmu (postkomuniści) – 66 mandatów
- parlament: Izba Ludowa – 400 członków

6. Polska

- powierzchnia: 312683 km²
- mieszkańcy: 1993 r. – 38,5 mln
- stolica: Warszawa – 1,65 mln
- język urzędowy: polski
- wyznanie: katolicy – 95,8%, prawosławni – 573 tys., protestanci – 267 tys., starokatolicy – 80 tys., muzułmanie – 5,2 tys., buddyści – 1,7 tys., judaishi – 1,3 tys.
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 1910 USD
- struktura ludności: Polacy – 98,7%, Ukraińcy – 180 tys., Białorusini – 170 tys., Niemcy – 100-200 tys., Słowacy – 21 tys., Rosjanie – 19 tys., Cyganie – 12 tys., Litwini – 10 tys., Grecy – 5 tys., Czesi – 2 tys.
- emigracja ludności: według różnych szacunków około 12-24 mln Polaków żyje poza granicami kraju tworząc Polonię; główne miejsca pobytu: USA, kraje byłego Związku Radzieckiego, Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Australia, Brazylia, Argentyna, Kanada
- największe miasta: Łódź (834 tys.), Kraków (745 tys.), Wrocław (642 tys.), Poznań (582 tys.), Gdańsk (463 tys.), Szczecin (418 tys.), Bydgoszcz (385 tys.), Katowice (360 tys.), Lublin (352 tys.)
- republika od 1918 r.
- konstytucja od 1952 r., z poprawkami od 1992 r. (tzw. Mała Konstytucja), trwają prace nad nową ustawą zasadniczą; nowa ordynacja wyborcza obowiązuje od 1 VI 1993 r., m.in. wprowadzenie progu 5% dla partii i 8% dla koalicji wyborczych
- parlament – Sejm: 460 posłów i Senat: 100 senatorów; wybory co 4 lata, bezpośrednie wybory głowy państwa co 5 lat, powszechne prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja – 49 województw

- najważniejsze urzędy: prezydent – Lech Wałęsa w latach 1990-1995; szef rządu – Waldemar Pawlak (Polskie Stronnictwo Ludowe) od X 1993 r., Józef Oleksy (Sojusz Lewicy Demokratycznej) od 1994 r. min. spraw zagr. – Andrzej Olechowski (Bezpartyjny Blok Wspierania Reform), od 1994 r. – Dariusz Rosati (Sojusz Lewicy Demokratycznej)
- wybory – przyspieszone w IX 1993 r.; z list ogólnokrajowych startowało 15 partii i koalicji wyborczych, frekwencja 52,1%, Sejm: Sojusz Lewicy Demokratycznej (koalicja 27 ugrupowań lewicowych, m.in. SdRP, OPZZ, PPS) – 20,4% i 171 miejsc; Polskie Stronnictwo Ludowe – 15,4% i 132 miejsca; Unia Demokratyczna – 10,6% i 74 miejsca; Unia Pracy – 7,3% i 41 miejsc; Konfederacja Polski Niepodległej – 5,8% i 22 miejsca; Bezpartyjny Blok Wspierania Reform – 5,4% i 16 miejsc; przedstawiciele mniejszości niemieckiej – 4 mandaty, Senat: Sojusz Lewicy Demokratycznej – 37 mandatów; Polskie Stronnictwo Ludowe – 36; Solidarność – 10; Unia Demokratyczna – 4; Unia Pracy – 2; Porozum – 1; Porozumienie Centrum – 1; Kongres Liberalno-Demokratyczny – 1; Katolicki Komitet Wyborczy „Ojczyzna” – 1; mniejszość niemiecka – 1; niezależni – 4 (24 IV 1994 r. senatorowie Unii Demokratycznej i Kongresu Liberalno-Demokratycznego połączyli się tworząc Unię Wolności)
- waluta: 1 złoty = 100 groszy (od 1 I 1995 r. 1 polski nowy złoty = 0,42 USD)
- zadłużenie: 1992 r. – 48,5 mld USD, 1993 r. – 47,2 mld USD
- inflacja: 1980-1992 r. – 67,9%, 1992 r. – 43%, 1993 r. – 35,5%
- bezrobocie: 1993 r. – 16,4%, 1994 r. – 16,6%

7. Rumunia

- powierzchnia: 237500 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 22,76 mln
- stolica: Bukareszt – 2,06 mln
- język urzędowy: rumuński
- wyznanie: prawosławni rumuńscy – 87%, katolicy – 5%, ewangelicy – 3,5%, grekok prawosławni – 1%, baptyści – 0,5%, muzułmanie – 55 tys., Żydzi – 18 tys.
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 1130 USD
- struktura ludności: Rumuni – 89,4%, Węgrzy – 7,1%, Cyganie – 1,8%, Niemcy – około 120 tys., Ukraińcy – 67 tys., mniejszości tureckie, serbskie, tatarskie, słowackie, bułgarskie, żydowskie
- największe miasta: Konstanca (350 tys.), Jassy (343 tys.), Timișoara (334 tys.), Cluj-Napoca (328 tys.), Gałac (326 tys.)
- republika od 1991 r.
- konstytucja z 1991 r.
- parlament – Izba Deputowanych: 341 członków i Senat: 143 członków; wybory co 4 lata, bezpośrednie wybory głowy państwa co 4 lata (wybór można powtórzyć tylko raz), prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja – 40 powiatów (judet) i municypium Bukareszt
- najważniejsze urzędy: prezydent – Ion Iliescu od 1990 r., potwierdzony w wyborach bezpośrednich X 1992 r.; szef rządu – Nicolae Vacaroiu (bezpartyjny) od XI 1992 r.; min. spraw zagr. – Teodor Viorel Malescanu
- wybory IX 1992 r. – Izba Deputowanych: Partia Demokracji Socjalnej – 117 miejsc; Konwencja Demokratyczna (sojusz 17 partii i związków) – 82; Demokratyczna Partia – Front Ocalenia Narodowego – 43;

- Partia Narodowej Jedności Rumunów – 30; Demokratyczny Związek Rumuńskich Węgrów – 28; Partia Wielkorumuńska – 16; Socjalistyczna Partia Pracy (postkomuniści) – 13; pozostali – 12
- Senat: Partia Demokracji Socjalnej – 49 miejsc; Konwencja Demokratyczna – 34; Demokratyczna Partia – Front Ocalenia Narodowego – 18; Partia Narodowej Jedności Rumunów – 14; Demokratyczny Związek Rumuńskich Węgrów – 12; Partia Wielkorumuńska – 6; Demokratyczna Partia Agrarna – 5; Socjalistyczna Partia Pracy – 5
- waluta: 1 leja = 100 bani
- zadłużenie: 1992 r. – 3,52 mld USD, 1993 r. – 3,33 mld USD
- inflacja: 1980-1992 r. – 13,1%, 1992 r. – 210,9%, 1993 r. – 257,4%
- bezrobocie: 1993 r. – 10,2%

8. Węgry

- powierzchnia: 93030 km²
- mieszkańcy: 1993 r. – 10,3 mln
- stolica: Budapeszt 2,0 mln
- język urzędowy: węgierski
- wyznanie: katolicy – 67%, kalwini – 20%, luteranie – 5%, prawosławni – 273 tys., żydzi – 94 tys., muzułmanie – 3 tys., ateści – 7%
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 2970 USD
- struktura ludności: Węgrzy – 97,8%, Cyganie – 143 tys., Niemcy – 31 tys., Chorwaci – 13,6 tys., Rumuni 10,7 tys., Słowacy – 10,5 tys., mniejszości serbskie, słoweńskie i in.
- emigracja ludności: około 5 mln Węgrów żyje poza granicami swego państwa (2 mln w Rumunii, 650 tys. w Słowacji, 200 tys. na Ukrainie); poza tym w 1994 r. przebywało na ziemi węgierskiej 150-200 tys. cudzoziemców

- największe miasta: Debreczyn (218 tys.), Miskolc (191 tys.), Szeged (178 tys.), Pecz (171 tys.), Győr (130 tys.)
- republika od 1989 r.
- konstytucja z 1949 r., ostatnie poprawki z 1989 r.
- parlament – Zgromadzenie Narodowe: 386 członków, wybory co 4 lata, wybory głowy państwa przez parlament co 4 lata (możliwy ponowny wybór), prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja: 19 komitatów i stolica
- najważniejsze urzędy: prezydent – Arpad Göncz (Związek Wolnych Demokratów) od 1990 r.; szef rządu – Gyula Horn (Partia Socjalistyczna) od VII 1994 r.; min. spraw zagr. Laszlo Kovacs
- wybory V 1994 r.: Partia Socjalistyczna – 55,2% i 209 miejsc; Związek Wolnych Demokratów – 18,1% i 70; Konserwatywne Forum Demokratyczne – 9,6% i 37; Niezależna Partia Drobnych Rolników – 6,7% i 26; Związek Młodych Demokratów – 5,2% i 20; pozostali – 2 miejsca
- waluta: 1 forint = 100 fillerów
- zadłużenie: 1992 r. – 21,9 mld USD, 1993 r. – 24,6 mld USD
- inflacja: 1980-1992 r. – 11,7%, 1992 r. – 23%
- bezrobocie: 1993 r. – 12,1%, 1994 r. – 11,8%

9. Kraje byłego Związku Radzieckiego

Armenia

- powierzchnia: 29800 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 3,5 mln
- stolica: Erewań – 1,3 mln

- język urzędowy: ormiański
- wyznanie: większość chrześcijanie obrządku ormiańskiego, mniejszość prawosławna, protestancka, muzułmańska
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 780 USD
- struktura ludności: Ormianie – 93,3%, Azerbejdżanie – 2,6% (liczba ta zmniejszyła się pod wpływem akcji wysiedleńczych), Kurdowie – 1,7%, Rosjanie – 1,5%, Gruzini i in.
- emigracja ludności: 1,5 mln Ormian mieszka na terytoriach byłego Związku Radzieckiego, od 1991 r. opuściło kraj 500-750 tys. Ormian, z tego 300 tys. do Rosji; 77 tys. uciekinierów wewnętrznych, 330 tys. uciekinierów z Azerbejdżanu
- największe miasta: Kirowakan (159 tys.), Kumairi (Leninakan 120 tys.)
- republika od 1991 r.
- konstytucja na bazie byłej Armeńskiej SRR, nowa ustawa jest w toku opracowywania
- parlament: 260 miejsc, bezpośrednie wybory głowy państwa co 5 lat, prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja: 37 okręgów
- najważniejsze urzędy: prezydent – Lewon Ter-Petrosjan od 1990 r., szef rządu – Grant Bagratjan od II 1993 r., min. spraw zagr. Vagan Papisjan
- wybory 1990 r.: niekomunistyczna większość, samorozwiązanie partii komunistycznej w 1991 r.; istnieją: Partia Demokratyczna (postkomuniści); Armeński Ruch Narodowy; Sojusz Narodowy; Związek na rzecz Samostanowienia i in.
- niepodległość: 1918 r., deklaracja niepodległości 23 VIII 1990 r., formalnie od 20 X 1991 r.
- waluta: drama od XI 1993 r.
- zadłużenie: 1992 r. – 10 mln USD

- inflacja: 1985-1992 r. – 33,6%, 1992 r. – 800%, 1993 r. – 1820%
- bezrobocie: ?, ludność żyjąca na granicy ubóstwa – 67%

Azerbejdżan

- powierzchnia: 86000 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 7,15 mln
- stolica: Baku – 1,15 mln
- język urzędowy: azerbejdżański
- wyznanie: muzułmanie: 80% (szyici – 56%, sunnici – 24%), mniejszość chrześcijańska
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 740 USD
- struktura ludności: Azerbejdżanie – 85,4%, Rosjanie – 4%, Ormianie – 2%, Tatarzy – 392 tys., Lezginowie – 171 tys., Ukraińcy, Gruzini, Żydzi i in.
- emigracja ludności: około 8 mln Azerbejdżan żyje w Iranie, 2 mln w Turcji, 1 mln w byłych republikach Związku Radzieckiego; na pocz. 1994 r. było 778 tys. uciekinierów wewnętrznych
- największe miasta: Gjandża (Kirowabad, 282 tys.), Sumgait (235 tys.), Mingäcerir (91 tys.)
- republika od 1991 r.
- konstytucja byłej Azerbejdżańskiej SSR
- parlament – Zgromadzenie Narodowe: 50 miejsc i Rada Najwyższa: 360 miejsc, rozwiązany od 1992 r.; bezpośrednie wybory głowy państwa, prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja – 54 obwody, 9 miast wydzielonych oraz autonomiczna republika Nachiczewan i okręg autonomiczny Górny (Górski) Karabach

- najważniejsze urzędy: prezydent – Gajdar Alijew od VI 1993 r. szef rządu – płk Surat Huseinow od VI 1993 r., min. spraw zagr. – Hasan Hasanow
- wybory – ostatnie w 1990 r. do Rady Najwyższej: większość komunistyczna – Partia Republikańsko-Demokratyczna (postkomuniści); Front Ludowy (sojusz 12 ugrupowań opozycyjnych, m.in. Partia Niepodległości Istikal, Unia Sił Demokratycznych) – 31 miejsc
- niepodległość: proklamacja 30 VIII 1991 r., formalnie od 18 X 1991 r.
- waluta: manat azerbejdżański
- zadłużenie: 1992 r. – 985 mln USD
- inflacja: 1985-1992 r. – 38,8%, 1992 r. – 1100%, 1993 r. – 380%
- bezrobocie: 1992 r. – 27%, ludność z dochodami poniżej granicy ubóstwa – 71%

* Okręg autonomiczny Górny (Górski) Karabach

- powierzchnia: 4400 km²
- mieszkańcy: 1991 r. – 193 tys. (145 tys. Ormian i 40 tys. Azerbejdżan)
- stolica: Chankendi (Stepanakert, 35 tys.)
- własna konstytucja, prawodawstwo i parlament

* Autonomiczna Republika Nachiczewan (enklawa na teryt. Armenii)

- powierzchnia: 5500 km²
- mieszkańcy: 1991 r. – 306 tys.
- struktura ludności: większość Azerbejdżanie, Ormianie – 1%
- stolica: Nachiczewan – 37 tys.
- własna konstytucja, prawodawstwo, parlament i rząd

Białoruś

- powierzchnia: 207595 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 10,35 mln
- stolica: Mińsk – 1,63 mln
- język urzędowy: białoruski
- wyznanie: prawosławni – 60%, katolicy – 8%, katolicy obrządku wschodniego – 1%, protestanci – 1%, mniejszości tatarskie i żydowskie, 30% bez wyznania
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 2930 USD
- struktura ludności: Białorusini: 77,9%, Rosjanie – 13,2%, Polacy – 4,1%, Ukraińcy – 2,8%, Żydzi – 1,1%, Tatarzy i in.
- największe miasta: Homel (503 tys.), Witebsk (369 tys.), Mohylew (363 tys.), Grodno (285 tys.), Brześć (258 tys.), Bobrujsk (223 tys.), Baranowicze (163 tys.)
- republika prezydencka od 1994 r.
- konstytucja z III 1994 r.
- parlament – Rada Najwyższa: 360 członków, wybory co 4 lata, bezpośrednie wybory głowy państwa co 5 lat (możliwy jednokrotny ponowny wybór)
- administracja: 6 regionów i 1 okręg główny
- najważniejsze urzędy: prezydent: Aleksander Łukaszenko od VII 1994 r. (wybrany w drugiej turze, 80% zwolenników), szef rządu – Michał Czigir od VII 1994 r. (wybór przez parlament), min. spraw zagr. – Anatol Kastenko
- wybory 1990 r.: komunistyczna większość, tworzenie się opozycyjnego Bloku Demokratycznego: Narodowy Front Odrodzenia i in.
- niepodległość: ogłoszenie suwerenności 27 VII 1990 r., ogłoszenie niepodległości 25 VIII 1991 r.
- waluta: rubel białoruski = 100 kopiejek

- zadłużenie: 1992 r. – 181 mln USD, 1993 r. – 1,1 mld USD
- inflacja: 1985-1992 r. – 41,6%, 1992 r. – 1060%, 1993 r. – 1682%
- bezrobocie: 1993 r. – 1,3%, ludność żyjąca poniżej granicy ubóstwa – 23%

Estonia

- powierzchnia: 45227 km²
- mieszkańcy : 1993r. – 1,53 mln
- stolica: Tallin (Reval) – 452 tys.
- język urzędowy: estoński
- wyznanie: luteranie – 75% i inne kościoły protestanckie, prawosławni ortodoksi i in.
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 2760 USD
- struktura ludności: Estończycy – 63,2%, Rosjanie – 29,4%, inni – 7% (Ukraińcy, Białorusini, Finowie, Tatarzy, Niemcy, Łotysze, Polacy)
- emigracja ludności: 30 tys. Estończyków żyje w krajach byłego Związku Radzieckiego
- największe miasta: Tartu (Dorpat, 109 tys.), Narwa (80 tys.), Parnawa (52 tys.)
- republika od 1991 r.
- konstytucja z 1992 r.
- parlament – Zgromadzenie Państwowe: 101 członków, wybory co 4 lata, wybory głowy państwa przez parlament co 5 lat, prawo wyborcze od 18 roku życia (dla osób, które przed 1940 r. były obywatelami estońskimi lub obywatelami pochodzenia rosyjskiego, którzy do 5 VI 1992 r. wnieśli wniosek o przyjęcie obywatelstwa estońskiego); odrębny status dla Narwy (96% Rosjan) z powszechnym prawem wyborczym
- administracja – 15 regionów i 4 okręgi miejskie

- najważniejsze urzędy: prezydent – Lennart Meri od X 1992 r.; szef rządu – Mart Laar od X 1992 r.; min. spraw zagr. – Jüri Luik
- wybory IX 1992 r.: 1/3 ludności wykluczona z wyborów, 5% klauzula wyborcza, kandydatury 17 partii i związków zawodowych: związek wyborczy Isamaa (Ojczyzna) – 29 miejsc; związek wyborczy – Kindel Kodu (Bezpieczny Dom) – 17; Front Ludowy – 15; sojusz wyborczy Partii Socjaldemokratycznej i Chłopskiej Partii „Centrum” – 12; Estońska Narodowa Partia Niepodległościowa – 10; Niezależni Rojaliści – 8; Estoński Sojusz Obywatelski – 8, pozostałe – 2
- niepodległość: 1918-1940 r., ponowne ogłoszenie niepodległości 30 III 1990 r., ostateczne 21 VIII 1991 r.
- waluta: 1 korona estońska = 100 senti
- zadłużenie: 1993 r. – 278 mln USD
- inflacja: 1980-1992 r. – 20,2%, 1992 r. – 1069%, 1993 r. – 87,6%
- bezrobocie: 1993 r. – 2,6%

Gruzja

- powierzchnia: 69700 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 5,5 mln
- stolica: Tbilisi (Tyflis) – 1,28 mln
- język urzędowy: gruziński
- wyznanie: około 5 mln prawosławnych gruzińskich; mniejszości religijne prawosławnych rosyjskich, ormiańskich, muzułmanów sunnickich oraz żydów
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 850 USD
- struktura ludności: Gruzini – 68,8%, Ormianie – 9%, Rosjanie – 7,4% Azerbejdżanie – 5,1%, Osetyńcy – 3,2%, Grecy – 1,9%, Abchazi – 1,7%, inni – Ukraińcy, Żydzi, Kurdowie, Kazachowie – 2,9%

- emigracja ludności: na pocz. 1994 r. około 260 tys. imigrantów, głównie z Abchazji
- największe miasta: Kutaisi (238 tys.), Rustavi (162 tys.), Batumi (138 tys.), Suchumi (120 tys.)
- republika od 1991 r.
- konstytucja z 1921 r., nowa konstytucja z III 1994 r., stan wyjątkowy od 20 IX 1993 r.
- parlament – Rada Najwyższa: 235 członków; przewodniczący parlamentu (wybory bezpośrednie) posiada kompetencje głowy państwa, pełnomocnictwo nadzwyczajne głowy państwa od VII 1993 r., rozszerzone IX 1993 r., prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja: 79 okręgów i niezależne miasta; do terytorium należą: Abchaska Republika Autonomiczna, Adżarska Republika Autonomiczna i Południowoosetyński Obszar Autonomiczny
- najważniejsze urzędy: prezydent – Eduard Szewardnadze od III 1992 r. (zatwierdzony w wyborach bezpośrednich X 1992 r.), szef rządu – Otar Pacacja od VIII 1993 r., min. spraw zagr. – Aleksander Czikwaidze
- wybory X 1992 r.: Blok Pokoju – 29 miejsc; Koalicja 11 Października – 18; Blok Jedności – 14; Partia Narodowo-Demokratyczna – 13; Partia Zielonych – 11; Partia Demokratyczna – 10; Konstytucja '91 – 9; Unia Tradycjonalistów Gruzińskich – 7; pozostałe – 113; 8 miejsc nie obsadzonych (Abchazja, Południowa Osetia i in.); reaktywowanie Komunistycznej Partii Gruzji VI 1994 r.; partie opozycyjne częściowo zakazane
- niepodległość: 1918 r., 1922 r. wcielenie do ZSRR, deklaracja niepodległości weszła w życie 9 IV 1991 r.
- waluta: kupon od VIII 1993 r.
- zadłużenie: 1992 r. – 85 mln USD
- inflacja: 1985-1992 r. – 33,7%, 1992 r. – 913%

- bezrobocie: 1993 r. – 7%, ludność o dochodach poniżej granicy ubóstwa – 66%

* Abchaska Republika Autonomiczna (Abchazja)

- powierzchnia: 8600 km²
- mieszkańcy: 1990 r. – 538 tys.
- struktura ludności: Gruzini – 44%, Abchazi – 17%, Rosjanie – 16%, Ormianie – 15%
- stolica: Suchumi – 120 tys.

* Adżarska Republika Autonomiczna (Adżaria)

- powierzchnia: 3000 km²
- mieszkańcy: 393 tys.
- struktura ludności: Adżarowie (muzułmanie gruzińscy) – 54%, Gruzini – łącznie 324 tys.
- stolica: Batumi – 137 tys.
- własna konstytucja i parlament

* Południowoosetyński obszar autonomiczny (Południowa Osetia)

- powierzchnia: 3900 km²
- mieszkańcy: 1991 r. – 125 tys.
- struktura ludności: Osetyńcy – 66%, Gruzini – 29%
- wyznanie: muzułmanie i chrześcijanie
- stolica: Cchinwali – 34 tys.
- autonomiczna administracja zagwarantowana przez konstytucję, zniesiona w 1990 r. przez parlament gruziński
- parlament – przew. Thorez Kułubekow, premier – Oleg Tezejew od XI 1991 r., min. spraw zagr. – Urizmag Dżiojew
- główny cel – dążenie do przyłączenia do Północnej Osetii, która leży na terytorium Federacji Rosyjskiej

Kazachstan

- powierzchnia: 2717300 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 16,95 mln
- stolica: Almaty (Alma Ata) – 1,15 mln
- język urzędowy: kazachski
- wyznanie: większość muzułmanie (sunnici), mniejszość prawosławna
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 1680 USD
- struktura ludności: Kazachowie – 41%, Rosjanie – 37%, Ukraińcy – 4,8%, Niemcy – 4,8%, Uzbekcy – 2%, Tatarzy – 2%, Polacy – około 50 tys., Azerbejdżanie, Białorusini, Ujgurowie, Koreańscy i in. – 90 tys.
- największe miasta: Karaganda (615 tys.), Czymkent (400 tys.), Semi-pałatyńsk (335 tys.), Pałodar (330 tys.), Ust-Kamienogorsk (325 tys.), Dżambuł (310 tys.), Akmoła (Celinograd, do 2000 r. ma stać się nową stolicą państwa, 280 tys.)
- republika prezydencka od 1991 r.
- konstytucja z I 1993 r.
- parlament: 177 członków (135 wybranych bezpośrednio i 42 z tzw. listy państwowej – kandydaci mianowani przez głowę państwa), wybory co 4 lata, bezpośrednie wybory głowy państwa co 5 lat, prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja – 19 obwodów i 2 okręgi miejskie
- najważniejsze urzędy: prezydent – Nursułtan Nazarbajew (Unia Jedności Narodowej) od 1990 r. (zatwierdzony w wyborach bezpośrednich 1991 r.), szef rządu – Akeszan Każageldin od X 1994 r., min. spraw zagr. – Kana Saudabajew
- wybory: pierwsze wolne III 1994 r. (690 kandydatów na 135 miejsc i 64 kandydatów wyznaczonych na listę państwową przez prezydenta, frekwencja 73,8%): partie popierające prezydenta – 143

- miejsca: Unia Jedności Narodowej – 30 miejsc; zrzeszenie związków zawodowych – 11; kandydaci niezależni – 60; lista państwowa – 42;
- opozycja: ogółem 23 miejsca, pozostali – 11
- niepodległość: deklaracja suwerenności X 1990 r., deklaracja niepodległości 16 XII 1991 r.
- waluta: tenge = 100 tiin (od XI 1993 r.)
- zadłużenie: 1992 r. – 25 mln USD
- inflacja: 1992 r. – 970%, 1993 r. – 1350%
- bezrobocie: 1993 r. – 0,5%, ludność z dochodami poniżej granicy ubóstwa – 57%

Kirgistan

- powierzchnia: 198500 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 4,47 mln
- stolica: Biszkek – 627 tys.
- język urzędowy: kirgiski
- wyznanie: większość muzułmanie (sunnici), chrześcijanie, buddyści
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 820 USD
- struktura ludności: Kirgizi – 57%, Rosjanie – 16,7%, Uzbegy – 13,4%, Ukraińcy – 2,8%, Tatarzy – 2%, Niemcy – 1,1%, Kazachowie – 45 tys., Azerbejdżanie – 19 tys., Tadźycy, Ujgurowie
- największe miasta: Osz (215 tys.), Dżalal-Abad (74 tys.), Przewalsk (62,5 tys.)
- republika prezydencka od 1991 r.
- konstytucja z V 1993 r.
- parlament: 350 członków, bezpośrednie wybory głowy państwa co 5 lat, prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja: 6 obwodów i okręg stołeczny

- najważniejsze urzędy: Askar Akajew – prezydent od 1990 r. (zatwierdzony w wyborach bezpośrednich w 1991 r., potwierdzony w referendum I 1994 r., szef rządu – Apas Dżumagułow od XII 1993 r. (po złożeniu dymisji nadal pełnił obowiązki), min. spraw zagr. – Rosa Otunbajewa
- wybory 1990 r.: większość komunistyczna; sama partia komunistyczna uległa rozwiązaniu 1 IX 1991 r.; sojusz opozycyjny (Ruch Demokratycznego Kirgistanu) złożony z około 40 ugrupowań
- niepodległość: deklaracja suwerenności 15 XII 1990 r., deklaracja niepodległości 31 VIII 1991 r.
- waluta: 1 som kirgiski = 100 tyin
- zadłużenie: 1992 r. – 700 mln USD
- inflacja: 1985-1992 r. – 11,3%, 1993 r. – 1190 %
- bezrobocie: 1991 r. – 13%, ludność o dochodach poniżej granicy ubóstwa – 75%

Litwa

- powierzchnia: 65300 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 3,75 mln
- stolica: Wilno – 580 tys.
- język urzędowy: litewski
- wyznanie: katolicy – 2,67 mln, mniejszość protestancka i prawosławna
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 1310 USD
- struktura ludności: Litwini – 80,2%, Rosjanie – 8,9%, Polacy – 7%, Białorusini – 1,6%, Ukraińcy – 1,1% i in.
- największe miasta: Kowno (429 tys.), Kłajpeda (206 tys.), Szawle (148 tys.), Poniewież (132 tys.)

- Republika od 1991 r.
- konstytucja z 1992 r.
- parlament – Sejm: 141 członków, wybory co 4 lata, bezpośrednie wybory głowy państwa co 5 lat od 1993 r.
- administracja – 44 powiaty i 11 okręgów miejskich
- najważniejsze urzędy: prezydent – Algirdas Brazauskas (Demokratyczna Partia Pracy) od XI 1992 r., zatwierdzony w wyborach bezpośrednich II 1993 r., szef rządu Adolfas Slezevicius (Demokratyczna Partia Pracy) od III 1993 r., min. spraw zagran. – Povilas Gylys
- wybory X-XI 1992 r.: Demokratyczna Partia Pracy (postkomuniści reprezentujący liberalne skrzydło) – 73 miejsca; prawicowo-narodowa koalicja Sajudis – 30; Chrześcijańscy Demokraci i sojusznicy – 18; Partia Socjaldemokratyczna – 8; Związek Polaków (zwolniony od klauzuli 4%) – 4, niezależni – 1, inni – 9
- niepodległość – 1918-1940 r., deklaracja suwerenności 18 V 1989 r., ponowne ustanowienie Republiki Litewskiej 11 III 1990 r.
- waluta: 1 litas = 100 centas
- inflacja: 1980-1992 r. – 20,7%, 1992 r. – 1163%, 1993 r. – 410%
- bezrobocie: 1993 r. – 1,6%

Łotwa

- powierzchnia: 64589 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 2,62 mln
- stolica: Ryga – 874 tys.
- język urzędowy: łotewski
- wyznanie: protestanci (luteranie) – 55%, katolicy – 24%, prawosławni – 9%
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 1930 USD

- struktura ludności: Łotysze – 53,5%, Rosjanie – 33,5%, Białorusini – 4,2%, Ukraińcy – 3,2%, Polacy – 2,2%, Litwini – 1,3%
- największe miasta – Daugawa (Dyneburg, 125 tys.), Lipawa (108 tys.), Jełgawa (72 tys.)
- republika od 1991 r.
- konstytucja z 1992 r.
- parlament – Sejm: 100 członków, wybory co 2,5 roku, prezydent wybierany przez parlament, prawo wyborcze od 18 roku życia (dla wszystkich, którzy byli obywatelami łotewskimi przed 1940 r. i dla ich potomków)
- administracja: 26 dystryktów i 7 miejskich jednostek administracyjnych
- najważniejsze urzędy: prezydent: Guntis Ulmanis (Związek Chłopski) od VII 1993 r., szef rządu – Maris Gailis (Łotewska Droga) od IX 1994 r., min. spraw zagr. – Valdis Birkavs (Łotewska Droga)
- wybory VI 1993 r. (około 30% obywateli wyłączonych z wyborów): Sojusz Wyborczy „Łotewska Droga” – 36 miejsc: Łotewski Ruch Narodowy na rzecz Niepodległości – 15; Partia Porozumienie dla Łotwy, Odrodzenie dla Gospodarki Narodowej – 13; Związek Chłopski – 12; Lista Równouprawnień (Rosjanie) – 7; Ojczyzna i Wolność (ekstremistyczna prawica) – 6; Partia Demokratyczna Centrum – 5
- niepodległość: 1918/20 – 1940 r., deklaracja suwerenności 28 VII 1989 r., ogłoszenie niepodległości 4 V 1990 r., od 21 VIII 1991 r. w mocy
- waluta: 1 lats = 100 santimów
- zadłużenie: 1992 r. – 61 mln USD, pocz. 1994 r. – 223 mln USD
- inflacja: 1980-1992 r. – 15,3%, 1992 r. – 951%, 1993 r. – 109%
- bezrobocie: 1993 r. – 5,3%

Mołdawia

- powierzchnia: 33700 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 4,36 mln
- stolica: Kiszyniów – 676 tys.
- język urzędowy: mołdawski
- wyznanie: rumuńscy-prawosławni, rosyjscy-prawosławni
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 1300 USD
- struktura ludności: Mołdawianie – 64,5% (etniczni Rumuni), Ukraińcy – 13,8%, Rosjanie – 13%, Gagauzowie – 3,5%, Bułgarzy – 1,5% (89 tys., według danych bułgarskich – 170 tys.), Żydzi – 1,5%
- największe miasta: Tyraspol (184 tys.), Bielce (162 tys.), Bendery (132 tys.)
- republika od 1991 r.
- konstytucja z VIII 1994 r., uchwalona przez parlament, przewiduje m.in. szczególny status dla obszarów Transnistrii i Gagauzji
- parlament: 104 członków, wybory co 4 lata, bezpośrednie wybory głowy państwa, powszechne prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja: 38 rejonów i 10 rejonów miejskich
- najważniejsze urzędy: prezydent Mircea Snegur (Demokratyczna Partia Agrarna) od 1990 r., zatwierdzony w wyborach bezpośrednich 1991 r.; szef rządu – Anderi Sangheli (Demokratyczna Partia Agrarna) od VII 1992 r., IV 1994 r. zatwierdzony przez parlament; min. spraw zagr. – Mihai Popow
- wybory II 1994 r. (13 partii i sojuszków wyborczych, niezależni kandydaci, klauzula 4%, bojkot Transnistrii i Gagauzji, uczestniczyło 74% uprawnionych): Demokratyczna Partia Agrarna – 43,2% i 56 miejsc; sojusz Partii Socjalistycznej i Ruchu na Rzecz Równouprawnienia i Wolności – 22% i 28; Chrześcijańsko-Demokratyczny Front Ludowy (prorumuński) – 9,2% i 11; Blok Chłopów i Intelktualistów (proru-

muński) – 7,5% i 9. Referendum III 1994 r. przeciw połączeniu z Rumunią potwierdziło suwerenność Mołdawii większością 95,4% głosów (brak wyborów w Transnistrii)

- niepodległość: deklaracja suwerenności 23 VI 1991 r., ogłoszenie niepodległości 27 VIII 1991 r.
- waluta: 1 leu = 100 bani
- zadłużenie: 1992 r. – 38 mln USD
- inflacja: 1985-1992 r. – 14%, 1992 r. – 1110 %, 1993 r. – 1180%
- bezrobocie: 1991 r. – 7%, udział ludności z dochodami poniżej granicy ubóstwa – 50%

* Gagauzja – status dotychczas nie ustalony; powierzchnia – 1800 km², ludność – 200 tys., język turecki, główne miasto – Komrat (27,5 tys. mieszkańców); proklamacja niepodległości 19 VIII 1990 r., potwierdzona referendum z 1 XII 1990 r.; nie uznana przez Mołdawię; własny parlament i rząd, prezydent Stepan Topal od X 1990 r.

* Republika Naddniestrzańska (Transnistria) – status dotychczas nie ustalony; administracja – 5 okręgów, w większości leżących po wschodniej stronie Dniestru, główne miasto – Tyraspol; proklamacja niepodległości 2 IX 1990 r. przez ludność rosyjskojęzyczną (około 2/3 ludności) i potwierdzona w referendum 1 XII 1991 r.; nie uznana przez Mołdawię oraz własny parlament i kierownictwo państwa, prezydent Igor Smirnow od XII 1992 r.; stan wyjątkowy od 19 I 1994 r.

Rosja

- powierzchnia: 17075400 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 149 mln
- stolica: Moskwa – 9 mln
- język urzędowy: rosyjski
- wyznanie: większość prawosławni, ateści
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 2510 USD
- struktura ludności: Rosjanie – 82,6% (120 mln); poza tym ponad 100 narodowości i ludów: Tatarzy – 3,8% (5,5 mln), Ukraińcy – 3,0% (4,3 mln), Czuwasze – 1,2% (1,8 mln), Dagestańczycy – 1% (1,4 mln), Baszkirzy – 0,9% (1,3 mln), 8% inni: Białorusini, Mordwini, Azerbejdżanie, Karelowie, Kazachowie, Uzbegy, Komiacy, Nieńcy, Chantowie, Mansowie, Jamolo-Nieńcy, Tajmirowie, Ewenkowie, Tuwińscy, Buriaci, Jakuci, Czucze, Korjacy (republiki wchodzące w skład Federacji), poza tym inni
- emigracja ludności: około 25 mln Rosjan żyje w pozostałych byłych republikach ZSRR; w 1993 r. około 2 mln ludności imigrowało z pozostałych byłych republik ZSRR do Rosji
- największe miasta: St. Petersburg (Leningrad, 5 mln), Nowosybirsk (1,46 mln), Niżny Nowogród (Gorki, 1,44 mln), Jekaterynburg (Swierdłowski, 1,37 mln), Samara (Kujbyszew, 1,25 mln), Omsk (1,16 mln), Czelabińsk (1,14 mln), Kazań (1,11 mln), Perm (1,1 mln), Ufa (1,1 mln), Rostow nad Donem (1 mln), Wołgograd (Carycyn, 1 mln), Krasnojarsk (0,95 mln)
- federacyjna republika prezydencka od 1991 r.
- konstytucja z XII 1993 r.
- parlament – Zgromadzenie Federacyjne: Duma Państwowa (izba niższa) 450 członków (po 225 członków powoływanych z wyboru list i z

- wyborów bezpośrednich) i Rada Federacji (izba wyższa): 178 członków (po 2 deputowanych z 89 tzw. podmiotów Federacji, wyłanianych w wyborach większościowych); wybory co 4 lata; od 17 II 1994 r. Izba Społeczeństwa z 250 reprezentantami partii i społecznych grup interesu jako gremium doradcze prezydenta i rządu; bezpośrednie wybory głowy państwa co 4 lata (możliwy jeden ponowny wybór), prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja: jednostki terytorialne (89 tzw. podmiotów Federacji): 21 republik wchodzących w skład Federacji z daleko idącą autonomią w dziedzinie legislacyjnej; 10 powiatów bądź okręgów autonomicznych; 1 obszar autonomiczny (kraj); 49 obwodów (obłasti), w tym rejon Kaliningradu oraz dwa miasta o statusie podmiotu – Moskwa i St. Petersburg; 11 regionów gospodarczych
- najważniejsze urzędy: prezydent – Borys Nikołajewicz Jelcyn, od 1990 r. (zatwierdzony w wyborach bezpośrednich w 1991 r.); szef rządu – Wiktor Stiepanowicz Czernomyrdin, od XII 1992 r., rząd – koalicja głównie bezpartyjnych, jak też Wyboru Rosji, Partii Rosyjskiej Jedności i Zgody, Partii Agrarnej; min. spraw zagr. – Andriej Kozyriew
- wybory XII 1993 r. – Duma Państwowa – radykalni demokraci i reformatorzy – 164 miejsca: Wybór Rosji – 15,4% i 96 miejsc; blok Jawliński-Bołdyriew-Łukin – 7,8% i 33; Partia Rosyjskiej Jedności i Zgody – 6,8% i 27; Ruch na rzecz Demokratycznych Reform – 4% i 18; skrajnie prawicowi nacjonaliści: Partia Liberalno-Demokratyczna – 22,8% i 70; komuniści – 112 miejsc: Partia Komunistyczna – 12,4% i 65; Partia Agrarna Rosji – 7,9% i 47; pozostałe partie łącznie 97 mandatów: Ruch Kobiet Rosji – 8,1% i 25; Demokratyczna Partia Rosji – 5,5% i 21; Unia Obywatelska na rzecz Stabilizacji, Sprawiedliwości i Postępu – 2% i 18; Przyszłość Rosji-Nowe Nazwisko –

- 0,7% i 3; Ruch Godności i Miłosierdzia – 0,7% i 3; niezależni – 27 miejsc
- Rada Federacji: wybory 170 ze 178 mandatów, wybory uzupełniające w III 1994 r., 5 mandatów nie obsadzonych (m.in. Czeczenia)
- niepodległość: 1918 r. – proklamacja Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej, od 30 XII 1922 r. utworzenie ZSRR; deklaracja suwerenności Rosji – 14 IV 1990 r., brak deklaracji niepodległości (sukcesja prawna ZSRR)
- waluta: 1 rubel = 100 kopiejek
- zadłużenie: 1992 r. – 78,6 mld USD, 1993 r. – około 81,5 mld USD
- inflacja: 1985 – 1992 r. – 13,6%, 1992 r. – 1090 %, 1993 r. – 911 %
- bezrobocie: 1993 r. – 1,1 % (według szacunków około 10%), ludność z dochodami poniżej granicy ubóstwa – 36%

* Republiki w składzie Federacji – własne konstytucje i ustawodawstwo, wybory do parlamentu co 2,5 roku, który mianuje radę ministrów oraz prezydium, z wyjątkiem Republiki Tatarstanu i Republiki Czeczeńskiej, 21 republik podpisało układ o federacji z Rosją 31 III 1992 r.

- Republika Adygejska: pow. 7600 km², 436 tys. mieszk., stolica Majkop (146 tys.), prez. Asłan Dżarimow
- Republika Baszkirska: pow. 143600 km², mieszk. 3,96 mln, stolica Ufa (1,1 mln), prez. Murtasa Rachimow od XII 1993 r., premier Rim Bakejew od VII 1994 r.
- Republika Buriacka: pow. 351300 km² – mieszk. 1,05 mln, stolica Ułan-Ude (365 tys.), przew. rady min. Władimir Zaganow
- Republika Chakaska: pow. 61900 km², mieszk. 573 tys., stolica Abakan (154 tys.), przew. rady min. Jewgenij Smirnow
- Republika Dagestańska: pow. 50300 km², mieszk. 1,82 mln, stolica Machaczkała (315 tys.), przew. rady min. Abdurasak Miszabekow

- Republika Kabardyjsko-Bałkarska: pow. 12500 km²; mieszk. 768 tys., stolica Nalczyk 235 tys., prez. Walerij Kokow
- Republika Kałmucka: pow. 75900 km², mieszk. 325 tys., stolica Elista (120 tys.), prez. Kirsan Iljumszynow od IV 1994 r.
- Republika Karaczajsko-Czerkieska: pow. 14100 km², mieszk. 422 tys., stolica Czerkiesk (113 tys.), szef adm. Władimir Chubijew
- Republika Karelska: pow. 172400 km², mieszk. 796 tys., stolica Pietrozawodsk (270 tys.), przew. rady min. Siergiej Blinnikow
- Republika Komi: pow. 415900 km², mieszk. 1,26 mln, stolica Syktywkar (233 tys.), prez. i szef rządu Jurij Spiridonow od V 1994 r.
- Republika Maryjska: pow. 23200 km², mieszk. 754 tys., stolica Jozskar-Oła (242 tys.), prez. Władysław Sotin
- Republika Mordwińska: pow. 26200 km², mieszk. 964 tys., stolica Zarańsk (312 tys.), prez. Wasilij Gusljannikow
- Republika Północnoosetyjska (Osetia północna): pow. 8000 km², mieszk. 638 tys., stolica Władykaukaz (Ordżonikidze, 300 tys.), prez. Achzarbek Gałasow od I 1994 r., stan wyjątkowy od XI 1993 r.
- Republika Sacha (Jakucja): pow. 3103200 km², mieszk. 1,1 mln, stolica Jakuck (187 tys.), prez. Michaił Nikołajew
- Republika Tatarska (Tatarstan): pow. 68000 km², mieszk. 3,66 mln, stolica Kazań (1,1 mln), prez. Mentimer Szaimijew od VI 1991 r.; deklaracja niepodległości – 21 III 1992 r., brak uznania międzynarodowego, republika nie podpisała układu o federacji
- Republika Czeceńska (Czeczenia) i Republika Inguska (Inguszetia, Iszkeria): pow. 19300 km², mieszk. 1,3 mln, stolica Groznyj (400 tys. – wojna domowa), Nasran (Inguszetia); Inguszetia – od II 1994 r. nosi nazwę Iszkeria, od VI 1992 r. wchodzi w skład Federacji Rosyjskiej, prez. Rusłan Aszujew od II 1993 r. (ponowny wybór w II 1994 r.)

- Czeczenia – deklaracja suwerenności 1 XI 1991 r. ogłoszenie niepodległości 12 III 1992 r., brak uznania międzynarodowego, konstytucja z 1992 r., nie podpisała układu o federacji z Rosją, co stało się przyczyną wojny, prez. gen. Dżochar (Jachar) Dudajew od X 1991 r.
- Republika Czuwaska: pow. 18300 km², mieszk. 1,34 mln, stolica Czeboksary (420 tys.), prez. Nikołaj Fiodorow od XII 1993 r.
- Republika Tuwińska: pow. 170500 km², mieszk. 314 tys., stolica Kyzyl (153 tys.), prez. Szerig-ool Orszak
- Republika Udmurcka: pow. 42100 km², mieszk. 1,62 mln, stolica Iżewsk (Ustinow, 635 tys.), przew. rady min. Nikołaj Mironow

Tadżykistan

- powierzchnia: 143100 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 5,63 mln
- stolica: Duszanbe – 582 tys.
- język urzędowy: tadżycki
- wyznanie: większość muzułmanie (sunnici), małe gminy – szyickie i izmaelickie
- PNB na 1 mieszk.: 490 USD
- struktura ludności: Tadżykowie – 62,3%, Uzbegy – 23,5% (około 1,3 mln), Rosjanie – 7,6%, Kirgizi – 1,3%, Turkmeni – 23 tys., Kazachowie – 12 tys., Ukraińcy, Niemcy i in.
- emigracja ludności: na przełomie 1992 r. i 1993 r. emigracja około 33 tys. osób rosyjskojęzycznych, głównie do Rosji; na pocz. 1994 r. 520 tys. uchodźców wewnątrz krajowych
- największe miasta: Chodżent (Leninabad, 165 tys.), Kubal (80 tys.), Kurgan-Tiube (58 tys.)
- republika od 1991 r.

- konstytucja byłej Tadżyckiej SSR, nowa konstytucja w opracowaniu (referendum na jej temat XI 1994 r.), stan wyjątkowy od 1992 r.
- parlament – Rada Najwyższa: 230 członków wybiera przewodniczącego, będącego równocześnie głową państwa; projektuje się 63-osobowe Zgromadzenie Narodowe oraz urząd głowy państwa, prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja – 19 okręgów i okręg stołeczny; do terytorium państwa należy autonomiczny okręg Gornyj Badachżan (1980 r. – pow. 63700 km² i 161 tys. mieszk.)
- najważniejsze urzędy: przew. Rady Najwyższej – Emomali Rachmanow od XI 1992 r., szef rządu – Abdużalil Samadow od XII 1993 r.; min. spraw zagr. – Raszid Alimow
- wybory 1990 r.: absolutna większość komunistów
- niepodległość: deklaracja suwerenności 24 VIII 1990 r., deklaracja niepodległości 9 IX 1991 r.
- waluta: nowy rubel od I 1994 r.; przejściowo od V 1994 r. – tadżyckie kupony rublowe
- zadłużenie: 1992 r. – 10 mln USD
- inflacja: 1992 r. – 910%, 1993 r. – 2140%
- bezrobocie: brak danych, liczba ludności z dochodami poniżej granicy ubóstwa osiągnęła 87%

Turkmenistan

- powierzchnia: 488100 km²
- mieszkańcy: 1993 r. – 4,25 mln
- stolica: Aszchabad – 517 tys.
- język urzędowy: turkmeński
- wyznanie: muzułmanie sunnici

- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 1230 USD
- struktura ludności: Turkmeni – 75%, Uzbegy – 9%, Rosjanie – 7,7%, Kazachowie – 2,5%, Azerbejdżanie – 0,9%, Tatarzy, Ukraińcy, Ormianie i in.
- największe miasta: Czardżou (166 tys.), Taszauz (117 tys.), Mary (95 tys.), Nebit-Dag (89 tys.)
- republika prezydencka od 1991 r.
- konstytucja z 1992 r.
- parlament: 50 członków, wybory co 5 lat; dodatkowo Rada Ludowa: 60 wybieranych przedstawicieli terytoriów i okręgów, członków Rady Ministrów (rządu) oraz 50 deputowanych parlamentarnych i in.; bezpośrednie wybory głowy państwa co 5 lat, prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja – 5 obwodów, 56 powiatów oraz miasta wydzielone
- najważniejsze urzędy: głowa państwa i rządu – gen. Saparmurad Nijazow (Demokratyczna Partia Turkmenistanu) od 1991 r. (I 1994 r. potwierdzony na urządzie do 2000 r.), min. spraw zagr. – Khalikberdij Atajew
- wybory 1990 r.: Demokratyczna Partia Turkmenistanu (postkomuniści) – 120 na 175 członków Rady Ludowej
- niepodległość: ogłoszenie suwerenności 22 VIII 1990 r., ogłoszenie niepodległości 27 X 1991 r.
- waluta: 1 turkmeński manat = 100 tenge od XI 1993 r.
- zadłużenie: 1992 r. – 420 mln USD
- inflacja: 1985-1992 r. – 13,2%, 1992 r. – 770%, 1993 r. – 1900%
- bezrobocie: 1992 r. – 2,5%, ludność o dochodach poniżej granicy ubóstwa – 78%

Ukraina

- powierzchnia: 603700 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 53,1 mln
- stolica: Kijów – 2,64 mln
- język urzędowy: ukraiński
- wyznanie: większość ukraińscy prawosławni, inni – ukraińscy prawosławni autokefaliczni, grekokatolicy, rzymscy katolicy
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 1829 USD
- struktura ludności: Ukraińcy – 72,7%, Rosjanie – 22,1%, Żydzi – 0,9%, Białorusini – 0,9%, Mołdawianie, Bułgarzy, Polacy, Węgrzy, Rumuni, Grecy, Tatarzy i in.
- emigracja ludności: 4,3 mln Ukraińców żyje w Rosji, 1,7 mln w USA, 1 mln w Kanadzie, 400 tys. w Brazylii, około 150 tys. w Polsce
- największe miasta: Charków (1,63 mln), Dniepropietrowsk (1,2 mln), Donieck (1,12 mln), Odessa (1,1 mln), Zaporozże (0,9 mln), Lwów (0,8 mln)
- republika od 1991 r.
- konstytucja z 1978 r., poprawki w 1991 r., nowa ustawa w trakcie opracowywania, nowe prawo wyborcze od XI 1993 r.
- parlament – Rada Najwyższa: 450 członków, wybory co 4 lata, bezpośrednio wybory głowy państwa co 5 lat, prawo wyborcze od 18 roku życia
- administracja: 24 obwody i 1 okręg stołeczny, do terytorium należy Autonomiczna Republika Krymu
- najważniejsze urzędy: prezydent – Leonid Kuczma od VII 1994 r., szef rządu – Witalij Masoł od VI 1994 r., min. spraw zagr. – Gennadij Udowenko
- wybory III-IV 1994 r. (kandydaci 29 partii i wielu niezależnych):

- bezpartyjni i niezależni – 213 miejsc; Partia Komunistyczna – 93;
- Partia Chłopska – 21; Ludowy Ruch Ukrainy – 20; Partia Socjalistyczna – 13; Ukraińska Partia Republikańska (konserwatywna) – 8;
- Kongres Nacjonalistyczny (konserwatywna) – 5; Partia Pracy – 4;
- Partia Demokratyczna Odrodzenia Narodowego – 4; Kongres Obywatelski – 2; Partia Socjaldemokratyczna – 2; Partia Demokratyczna – 2;
- Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna – 1
- niepodległość: ogłoszenie suwerenności 16 VII 1990 r., ogłoszenie niepodległości 24 VIII 1991 r.
- waluta: 1 karbowanec = 100 kopiejek
- zadłużenie: 1992 r. – 415 mln USD
- inflacja: 1985-1992 r. – 11,5%, 1992 r. – 1600%, 1993 r. – 4474%
- bezrobocie: 1993 r. – 0,4%, ludności o dochodach poniżej granicy ubóstwa – 40,5%

* Autonomiczna Republika Krymu

- powierzchnia: 25500 km²
- mieszkańcy: 1991 r. – 2,55 mln
- stolica: Symferopol – 353 tys.
- od 30 VI 1992 r. Autonomiczna Republika Krymu z kompetencjami w handlu zagranicznym, polityce socjalnej i kulturalnej
- konstytucja z 1992 r.
- parlament: 94 członków
- wybory III-IV 1994 r.: prorosyjski blok partyjny Rossija – 54 miejsca; mniejszości narodowe: Tatarzy krymscy, Ormianie, Grecy, Bułgarzy, Niemcy – 20 miejsc
- najważniejsze urzędy: prezydent – Jurij Mieszkow (Rossija) od II 1994 r., szef rządu – Jewgienij Zaburow od III 1994 r.

Uzbekistan

- powierzchnia: 447400 km²
- mieszkańcy: 1992 r. – 21,28 mln
- stolica: Taszkient – 2,11 mln
- język urzędowy: uzbecki
- wyznanie: większość muzułmanie sunnici, nieliczna mniejszość szyicka, 93 tys. judaistów
- PNB na 1 mieszk.: 1992 r. – 850 USD
- struktura ludności: Uzbegy – 73,7%, Rosjanie – 5,5%, Tadżycy – 5,1%, Kazachowie – 4,2%, Tatarzy – 2%, Karakałpacy – 2%, Koreańscy – 1,1%, Azerbejdżanie – 43 tys., Turkmeni – 24 tys., Żydzi, Niemcy i in.
- emigracja ludności: 2,5 mln Uzbeków żyje w byłych republikach Związku Radzieckiego, a 1,5 mln w Afganistanie
- największe miasta: Samarkanda (376 tys.), Namangan (309 tys.), Andiszan (298 tys.), Buchara (249 tys.), Fergana (226 tys.)
- republika prezydencka od 1992 r.
- konstytucja z 1992 r.
- parlament – Rada Najwyższa: 500 członków; planowane Zgromadzenie Narodowe liczące 150 członków, bezpośrednie wybory głowy państwa co 5 lat
- administracja – 12 obwodów, do terytorium należy Autonomiczna Republika Karakałpakistanu (pow. 164900 km², 1,25 mln mieszk.)
- najważniejsze urzędy: głowa państwa – Islam Karimow od 1990 r. (zatwierdzony w wyborach bezpośrednich 1991 r.), szef rządu – Abdul Hashim Mutałow od I 1992 r., min. spraw zagr. – Saidmuchtar Saidkasimow
- wybory 1990 r.: większość komunistyczna (partia komunistyczna

przemianowana IX 1991 r. na Demokratyczną Partię Ludową), silna opozycja islamskich fundamentalistów i mniejszych partii; opozycja częściowo zawieszona dekretem

- niepodległość: ogłoszenie suwerenności 20 VI 1990 r., ogłoszenie niepodległości 31 VIII 1991 r.
- waluta: 1 sim uzbecki = 100 tijn od VII 1994 r.
- zadłużenie: 1992 r. – 16 mln USD
- inflacja: 1985-1992 r. – 61,7%, 1992 r. – 410%, 1993 r. – 1100 %
- bezrobocie: 1993 r. – 0,1%, ludność o dochodach poniżej granicy ubóstwa – 80%

V. SYLWETKI NIEKTÓRYCH POLITYKÓW ŚRODKOWOEUROPEJSKICH

Sali Berisha (ur. 1944)

Kardiolog, pracownik naukowo-badawczy, prezydent Albanii. Z polityką związał się dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych. Wcześniej pracował na Uniwersytecie w Tiranie, był członkiem grupy badawczej Międzynarodowego Ośrodka Kardiologii w Kopenhadze. Przez pewien czas leczył także byłego dyktatora Albanii Envera Hodżę. W przeszłości należał do komunistycznej Albańskiej Partii Pracy, z której wystąpił na przełomie 1990 i 1991 r. Był współtwórcą, a następnie pierwszym przewodniczącym Partii Demokratycznej.

W kilka miesięcy po zaistnieniu Partii Demokratycznej jej członkowie wzięli udział w pierwszych wolnych, wielopartyjnych wyborach w Albanii, które odbyły się w marcu 1991 r. W dużych miastach wygrali wówczas demokraci, a na prowincji triumf odnieśli postkomuniści, którzy utworzyli też nowy rząd. Fala protestów przyczyniła się do powołania rządu porozumienia narodowego. Mimo to prace rządu były nadzorowane przez współpracowników ostatniego przywódcy partii komunistycznej, Ramiza Alii. Na znak protestu Sali Berisha wycofał swoich ministrów z rządu. W drugich przyspieszonych wyborach (III 1992 r.) Sali Berisha i Partia Demokratyczna zdobyły 65% głosów w 140-osobowym Zgromadzeniu Ludowym, które z kolei wybrało go na prezydenta.

W ciągu swojej prezydentury przeprowadził on prywatyzację rolnictwa, handlu i częściowo przemysłu, co jednak wywarło zły wpływ na i tak już fatalny stan gospodarki odziedziczony po swoich poprzednikach. Brak kapitału rodzimego i inwestycji zagranicznych spowodowały wzrost bezrobocia i niezadowolenie społeczne. Popularność jego zaczęła maleć;

jesienią 1994 r. przegrał referendum w sprawie nowej konstytucji dla Republiki Albanii. Jest również inicjatorem „ustawy o ludobójstwie” z jesieni 1995 r., w której zakazano do 2002 r. udziału w życiu politycznym osobom, które popełniły przestępstwa przeciw obywatelom Albanii.

Dążąc do struktur europejskich udostępnił również bazy lotnicze w kraju dla samolotów NATO w latach konfliktu bośniackiego. W 1996 r. demokraci ponownie uzyskali większość w parlamencie mimo sprzeciwu postkomunistów i obserwatorów międzynarodowych, którzy sygnalizowali, że wybory były w wielu miejscach fałszowane. W początku 1997 r. po rozpoczętej w miejscowości Vlora rewolucji społecznej został ostatecznie zmuszony do zmiany rządu i rozpisania nowych, przedterminowych wyborów parlamentarnych. Doszło również do zmiany głowy państwa.

Nicolae Ceaușescu (1918-1989)

Działacz komunistyczny, długoletni przywódca Rumunii. W 1936 r. wstąpił do partii komunistycznej, w której organizował struktury młodzieżowe; w okresie wojny więziony. Od 1944 r. sekretarz KC Związku Młodzieży Komunistycznej; cztery lata później członek KC i wiceminister rolnictwa. Po śmierci Gheorghe Gheorghiu-Deja w marcu 1965 r. został sekretarzem generalnym Rumuńskiej Partii Robotniczej (od VII 1965 r. – Rumuńska Partia Komunistyczna). Początkowo realizował względnie liberalny kurs, dzięki czemu podniosła się stopa życiowa ludności. W końcu lat sześćdziesiątych zmienił jednak swą politykę, umacniając swoją osobistą pozycję – w 1967 r. objął też stanowisko przewodniczącego Rady Państwa (od 1974 r. prezydenta). W 1973 r. stanął na czele Najwyższej Rady Rozwoju Gospodarczego i Społecznego Rumunii, która przejęła szereg uprawnień rządu. Następowala całkowita centralizacja władzy, żona jego Elena objęła funkcję wiceprezydenta, a synowie kluczowe funkcje w samej partii.

Potęgowanie represji i degradacja życia społecznego ułatwiły mu w dużym stopniu prowadzenie częściowo niezależnej od ZSRR polityki zagranicznej. Szef partii utrzymał mimo zakazu stosunki dyplomatyczne z Izraelem, jak również nie wziął udziału w inwazji na Czechosłowację w 1968 r.

Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte to wzmagający się terror społeczny i wszechwładza tajnej policji, zwanej Securitate; sprzyjało to zapadnięciu gospodarczej i tworzeniu kultu jednostki. 25 XII 1989 r. po nieudanej próbie stłumienia masowych demonstracji, którym towarzyszył spiszek grupy funkcjonariuszy partyjnych i państwowych Ceaușescu został wraz z żoną aresztowany i po kilkugodzinnym procesie rozstrzelany.

Emil Constantinescu (ur. 1939)

Prawnik, geolog, prezydent Rumunii. Urodził się w miejscowości Tigina (obecnie na terytorium Mołdawii). Wychowywał się w tradycji religijnej, związany również z kulturą francuską, gdyż jego babka pochodziła z Normandii. Odebrał staranne wykształcenie; początkowo studiował prawo, które ukończył, aby następnie zainteresować się geologią, uzyskując stopień doktora. Wiele lat przepracował na Uniwersytecie Bukaresztańskim, gdzie pełnił również funkcję sekretarza Partii Komunistycznej. Podkreśla jednak, że nie poszedł wówczas na żadne kompromisy, których musiałby się obecnie wstydzić. Prowadził skromne życie, które odbiegało znacznie od zbytków komunistycznych prominentów.

W czasie rewolucji 1989 r. uczestniczył w antykomunistycznych manifestacjach, ale jego pełne zerwanie z tendencjami lewicowymi nastąpiło kilka miesięcy później. W czasie jednej z demonstracji przeciwko prezydentowi Iliescu zezwolił studentom, by z balkonu jego gabinetu zwrócili się do tysięcy manifestantów zgromadzonych na placu przed

uniwersytetem. W 1992 r. przez struktury chadeckie został wybrany na kandydata do wyborów prezydenckich, gdzie zmierzył się z kandydatem postkomunistów Ionem Iliescu. Wówczas poniósł druzgocącą porażkę przegrywając 39 punktami procentowymi; został jednak wówczas niekwestionowanym przywódcą opozycji.

Lider rumuńskiej chrześcijańskiej demokracji korzystając z ogólnego niezadowolenia w okresie prezydentury Iliescu w ponownych wyborach prezydenckich w listopadzie 1996 r. wyszedł zwycięsko z drugiej tury wyborów uzyskując 55,1%. W czasie kampanii wyborczej obiecywał Rumunom, że przyspieszy reformy ekonomiczne, zdławi wysoką inflację oraz wprowadzi Rumunię do NATO i UE. Obserwatorzy zagraniczni zaś oczekują, że mianuje on wkrótce swego przedstawiciela do spraw mniejszości i rozwiąże drogą pokojową problem kilkuprocentowej mniejszości węgierskiej na terytorium swego kraju.

Aleksander Dubczek (1921-1992)

Polityk czechosłowacki, przywódca Praskiej Wiosny 1968 r. Wychowywał się w rodzinie komunistycznej, od 1925 r. wraz z rodzicami przebywał w ZSRR, skąd powrócił w 1938 r. Rok później wstąpił do partii komunistycznej. W okresie wojny pracował nielegalnie, a później wziął udział w słowackim powstaniu antyniemieckim. Po wojnie zajmował różne stanowiska partyjne, a w latach 1955-1958 studiował w moskiewskiej szkole partyjnej, gdzie po raz pierwszy zetknął się z Michaiłem Gorbaczowem. Po powrocie z ZSRR został członkiem Komitetu Centralnego KPCz, a w 1963 r. objął kierownictwo partii w Słowacji; od 5 I 1968 r. był I sekretarzem KC KPCz. Od tego okresu państwo przeżyło kilka miesięcy reform, z których totalitarny komunizm chciał zastąpić „socjalizmem z ludzką twarzą”; przede wszystkim chciał reformy socjalizmu.

Po inwazji wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację (20/21 VIII 1968 r.) jego pozycja partyjna słabła, 17 IV 1969 r. stanowisko I sekretarza objął Gustav Husak. Od X 1969 r. był ambasadorem swego kraju w Turcji, a po wydaleniu z partii w VI 1970 r. został pracownikiem administracji leśnej w Bratysławie.

Powrót Dubczeka do polityki nastąpił dopiero w listopadzie 1989 r.; w opinii społecznej była to druga kandydatura na urząd prezydenta republiki. Ostatecznie w grudniu 1989 r. Václav Havel został szefem państwa, a Dubczek objął funkcję przewodniczącego Zgromadzenia Federacyjnego. Funkcję tę pełnił do czerwca 1992 r. 1 IX 1992 r. odniósł ciężkie obrażenia w wypadku samochodowym, na skutek czego zmarł.

Kiro Gligorov (ur. 1917)

Działacz polityczny, prezydent Macedonii. Po dokonaniu na jego osobę zamachu w 1995 r. przeszedł kilka poważnych operacji i po wielotygodniowej rekonwalescencji powrócił wiosną 1996 r. do czynnego życia politycznego.

Do partii komunistycznej wstąpił w 1941 r., był w najwyższych władzach Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii. Prezydentem Republiki Macedonii jest od 1990 r.; w 1994 r. jako kandydat Sojuszu dla Macedonii, utworzonego przez socjaldemokratów, socjalistów i liberałów wygrał ponownie wybory zostając szefem państwa na drugą kadencję.

W latach czterdziestych związany był z partyzantką antyfaszystowską, uczestniczył następnie w tworzeniu Jugosłowiańskiej Republiki Macedonii. W końcu lat osiemdziesiątych dołączył do grona reformatorów, któremu przewodził premier Ante Marković. Po 1991 r. reformy kontynuuje w Republice Macedonii.

W polityce zagranicznej Gligorov wyraża swe przekonanie do włączenia Macedonii w skład NATO i Unii Europejskiej. W strukturach zachodnich coraz bardziej zaś słyszy się o budowie południowego skrzydła sojuszu, łączącego Turcję-Grecję-Macedonię-Albanię-Włochy; pod względem strategicznym Skopje i Tirana mogą liczyć na powodzenie. W Republice Macedonii stacjonują też siły pokojowe ONZ, w skład których wchodzi również kontyngent amerykański. Mandat sił ONZ skończył się wprawdzie w grudniu 1996 r., ale prezydent Macedonii podpisał porozumienie z rządem USA, na mocy którego jednostka amerykańska pozostanie w Macedonii na czas nieokreślony.

Za prezydentury Gligorova przede wszystkim uregulowano sprawy Macedonii z sąsiadami. Z Bułgarią podpisano traktat o współpracy; z Serbią 8 IV 1996 r. w Belgradzie oba państwa wzajemnie się uznały; z Grecją we wrześniu 1995 r. podpisano siedmioletnią umowę gospodarczą, z tym jednak, iż państwo to nie uznało jeszcze nazwy Republika Macedonii.

Michaił Gorbaczow (ur. 1931)

Polityk i prezydent ZSRR. Urodził się i pierwsze lata życia spędził w kołchozie. Po szkole średniej udał się na studia Wydziału Prawa moskiewskiego Uniwersytetu im. Łomonosowa. W 1952 r. wstąpił do partii komunistycznej.

Po studiach działał w lokalnych organizacjach partyjnych, od września 1966 r. jako I sekretarz Stawropolskiego Komitetu Miejskiego; równocześnie studiował także zaocznie agronomię. W kwietniu 1970 r. mianowany został na stanowisko I sekretarza Stawropolskiego Komitetu Krajowego; rok później został już członkiem KC KPZR. Sukcesy Gorbaczowa w rolnictwie zwróciły uwagę przede wszystkim Jurija Andropowa.

Dzięki wstawiennictwu tego polityka Leonid Breżniew powołał go na sekretarza KC do spraw rolnictwa w 1978 r. W 1980 r. został najmłodszym członkiem Biura Politycznego. Po śmierci Breżniewa znalazł się w gronie najbliższych współpracowników J. Andropowa. W okresie rządów chorego Konstantina Czernienki przejął w praktyce ster rządów w ZSRR.

10 III 1985 r., w cztery godziny po podaniu informacji o śmierci Czernienki, Gorbaczow został wybrany sekretarzem generalnym KPZR. Jako nowy szef partii zainicjował politykę „przebudowy” (pierestrojka). W życiu politycznym spowodowała ona stopniowe osłabienie monopolu partii komunistycznej i wszechwładzy KGB oraz rozpoczęcie procesu demokratyzacji. W polityce zagranicznej nastąpił okres poważnego odprężenia w stosunkach Wschód-Zachód. Pierestrojka nie rozwiązała jednak problemów związanych z narastającym kryzysem gospodarczym i pogłębiającymi się dążeniami niepodległościowymi w poszczególnych republikach. W lutym 1990 r. objął nowo utworzone stanowisko prezydenta ZSRR, uzyskując specjalne pełnomocnictwa. Po moskiewskim puczu (VIII 1991 r.) jego pozycja znacznie osłabła. W konsekwencji powstrzymał rozpad ZSRR. W nowej sytuacji musiał ustąpić ze stanowiska 25 XII 1991 r. w obliczu rozpadu nie istniejącego już państwa.

Václav Havel (ur. 1936)

Czechosłowacki i czeski polityk, eseista i dramaturg. Urodził się w zamożnej rodzinie mieszczańskiej i pochodzenie zamknęło mu drogę rozwoju. Po wojsku zmuszony był do pracy w teatrze jako pracownik techniczny; tam rozpoczęły się jego zainteresowania pisarskie. Po 1968 r. aktywnie włączył się do ruchu opozycyjnego, stając się jednym z czołowych dysydentów. Był jednym z sygnatariuszy, którzy 1 I 1977 r. powołali do życia Kartę 77 – ruch na rzecz obrony praw człowieka. W 1979 r.

trafił do więzienia w Borach k. Pilzna za działalność antypaństwową; po czterech latach zwolniony ze względu na zły stan zdrowia. Ostatni raz aresztowany i skazany w styczniu 1989 r. za „nawoływanie do demonstracji ulicznych”.

Jego nazwisko było już znane w toku przemian ustrojowych. 19 XI 1989 r. był jednym z twórców Forum Obywatelskiego. 29 XII 1989 r. został jednogłośnie wybrany przez parlament prezydentem Czechosłowacji. Jego program zawierał się w często wypowiedzianych słowach „kapitalizm z ludzką twarzą”, przy czym przez cały czas dążył do utrzymania jedności państwa. W wyborach parlamentarnych w czerwcu 1992 r. w Słowacji zwycięstwo odniosły siły narodowościowe i nacjonalistyczne, po czym 17 lipca Słowacja ogłosiła deklarację o suwerenności. W tej sytuacji Havel złożył urząd 20 lipca. Mimo to 26 I 1993 r. parlament Republiki Czeskiej wybrał go swym pierwszym prezydentem.

W trakcie jego urzędowania kraj pod względem gospodarczym przoduje w Europie Środkowo-Wschodniej. To w głównej mierze zadecydowało o wyborze Havla w styczniu 1997 r. na drugą kadencję, mimo postępującej choroby płuc i operacji chirurgicznej. W ciągu całego swego urzędowania opowiada się za włączeniem Czech do struktur zachodnioeuropejskich oraz nawiązaniem pomyślnych stosunków z sąsiadami, głównie Słowacją i Polską.

Enver Hodža (1908-1985)

Działacz komunistyczny, długoletni przywódca Albanii. Urodził się w rodzinie kupieckiej, ukończył studia przyrodnicze na Uniwersytecie Montpellier i prawnicze w Brukseli. Po powrocie do kraju w 1936 r. związał się z grupą komunistów działających w mieście Korcza. W listopadzie 1941 r. stanął na czele nowo powstałej Komunistycznej Partii

Albanii. Pod jego kierownictwem zawiązał się ruch partyzancki, który przyczynił się w konsekwencji do wyparcia wojsk włoskich i niemieckich z Albanii. Po tym fakcie zainicjował walkę z przeciwnikami politycznymi, którą prowadziła przede wszystkim tajna polityczna policja zw. „Sigurimi”. W związku z tym koncentrował coraz większą władzę w kraju obejmując kolejne funkcje partyjne i rządowe: sekretarza generalnego KPA, premiera, naczelnego wodza i ministra spraw zagranicznych. Dzięki temu mógł również likwidować kolejnych opozycyjnych działaczy partyjnych z ramienia KPA.

Promoskiewska polityka Hodży zaczęła zmieniać się wraz ze śmiercią Stalina i krytyką w samym Związku Radzieckim kultu jednostki. Napięta sytuacja we wzajemnych stosunkach z Chruszczowem doprowadziła w konsekwencji do zerwania stosunków dyplomatycznych z ZSRR oraz faktycznego wystąpienia kraju z Układu Warszawskiego i Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Głównym sojusznikiem Albanii zostały wówczas Chiny, od których Hodża również się odwrócił po 1978 r. Od tego momentu Albania pogrążyła się w coraz większej izolacji międzynarodowej i pogłębiającej się biedzie. W stosunkach wewnątrzpaństwowych dominował przede wszystkim dogmatyzm komunistyczny, oficjalne uznanie kultu Stalina oraz ogłoszenie w 1967 r. Albanii pierwszym państwem ateistycznym. Hodża stosował bezwzględny terror nawet wobec najbliższych współpracowników, których usuwano ze stanowisk lub pozbawiano życia. Hodża zmarł w Tiranie, a jego miejsce zajął aż do 1991 r. nowy sekretarz partii Ramiz Alia.

Erich Honecker (1912-1994)

Wieloletni przywódca Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Urodził się w Zagłębiu Saary jako syn górnika. Jeszcze w 1926 r. wstąpił do

młodzieżowej organizacji komunistycznej, a trzy lata później został członkiem partii komunistycznej. Systematycznie awansował w jej strukturach. W 1935 r. aresztowany i skazany na 10 lat więzienia. W sowieckiej strefie okupacyjnej został szefem młodzieżowej organizacji FDJ, którą kierował do 1955 r. Po studiach w Moskwie (1956-1957) awansował na członka Biura Politycznego SED. 3 V 1971 r. zastąpił Waltera Ulbrichta na stanowisku I sekretarza KC SED.

Jako szef partii dążył do umocnienia systemu komunistycznego w NRD, co wiązało się z kontrolą wszystkich sfer życia obywateli; uprzywilejowanym organem stała się służba bezpieczeństwa – Stasi. W okresie jego rządów NRD wielokrotnie wysyłała specjalistów, broń i pieniądze do szeregu krajów Trzeciego Świata, w których władzę sprawowały prosowieckie grupy paramilitarne.

W latach 1980-1981 domagał się zdławienia „Solidarności”. Po 1985 r. dystansował się od polityki Gorbaczowa. Po masowych demonstracjach, które towarzyszyły wizycie Gorbaczowa w związku z obchodami czterdziestolecia NRD, Honecker został zmuszony do ustąpienia z funkcji szefa partii (18 X 1989). W grudniu 1989 r. został oskarżony ponadto o nadużywanie władzy i korupcję.

W obliczu postępującego zjednoczenia Niemiec schronił się 3 IV 1990 r. w sowieckim szpitalu wojskowym pod Berlinem, a 13 III 1991 r. został wywieziony wraz z żoną Margot do Moskwy. 11 XII 1991 r. Honecker schronił się w ambasadzie Chile w Moskwie. Po długotrwałych negocjacjach niemiecko-rosyjsko-chilijskich przewieziono go do Berlina, gdzie wytoczono mu proces o spowodowanie śmierci 49 obywateli NRD. Ze względu na zły stan zdrowia proces przerwano, a 13 I 1993 r. nieuleczalnie chory na raka Honecker odleciał do córki do Chile, gdzie następnie zmarł.

Alija Izetbegović (ur. 1925)

Przywódca bośniackich Muzułmanów w konflikcie zbrojnym w dawnej Jugosławii, opowiadający się za utrzymaniem Bośni i Hercegowiny, czołowy jej polityk.

Rzecznikiem uznania Muzułmanów za jedną z pełnoprawnych narodowości Jugosławii był od wczesnej młodości, za co skazany został w latach 1945-1948 na karę więzienia. Ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie w Sarajewie, a następnie pracował jako radca prawny; równocześnie prowadził studia socjologiczne związane z integracją społeczności muzułmańskiej na Bałkanach z zachodnią Europą. Szykanowany za swą działalność skazany w 1983 r. na 14 lat więzienia za działalność wywrotową i antykomunistyczną. Uwolniony po sześciu latach założył pierwszą w Jugosławii skupiającą Muzułmanów Partię Akcji Demokratycznej, która w 1990 r. wygrała wybory do parlamentu Bośni i Hercegowiny, co dało mu funkcję przewodniczącego prezydium.

W 1991 r., kiedy Chorwacja i Słowenia wystąpiły z Federacji zachował neutralność. Początkowo wstrzymywał się z ogłoszeniem niepodległości Bośni, myśląc że Serbowie i Chorwaci zgodzą się na pokojowe współzycie w demokratycznej Bośni.

Uzyskując jednak od zachodnich mocarstw gwarancje bezpieczeństwa dla neutralności Bośni, zdecydował się na ogłoszenie niepodległości państwa, na co bośniaccy Serbowie odpowiedzieli proklamowaniem własnej republiki. Na tle podziałów etnicznych w republice wybuchła wojna. Rozpoczęła się ona od strzałów serbskich bojówek do pokojowego tłumy bośniackich manifestantów.

Oponenci jego przypisują tę akcję Lidze Patriotycznej, tajnej i liczącej 90 tys. członków organizacji paramilitarnej związanej z Partią Akcji Demokratycznej. W końcu 1996 r. stanął na czele prezydium Rady Bośni

i Hercegowiny, ale po przebytych drugim zawale serca coraz bardziej odsuwa się na drugie tło życia politycznego.

Borys Jelcyn (ur. 1931)

Pierwszy w historii prezydent Rosji. Urodził się w rodzinie chłopskiej w okręgu swierdłowskim. Ukończył Uralski Instytut Politechniczny, a następnie pracował w budownictwie. W partii od 1961 r. W 1976 r. został dzięki inspiracji Leonida Breżniewa I sekretarzem Obwodu Swierdłowskiego. Wraz z erą Gorbaczowa przesunięty do KC w charakterze kierownika Wydziału Budownictwa; do Moskwy trafił w trakcie akcji Gorbaczowa, mającej na celu odmładzanie aktywu partyjnego. W grudniu 1985 r. przeszedł na stanowisko I sekretarza Komitetu Moskiewskiego; w marcu 1986 r. zastępca członka KC KPZR. W ramach walki frakcyjnej na Kremlu odsunięty od kierownictwa, a w lutym 1988 r. wykluczony z Biura Politycznego. Nie zrezygnował jednak z działalności politycznej, krytykując coraz bardziej poczynania Gorbaczowa. Zaowocowało to wyborem na deputowanego ludowego ZSRR w marcu 1989 r., a rok później na członka Rady Najwyższej Federacji Rosyjskiej. W maju 1990 r. został jej przewodniczącym. W lipcu 1990 r. wystąpił oficjalnie z partii.

Po zmianie konstytucji Federacji i utworzeniu stanowiska prezydenta Rosji zgłosił swoją kandydaturę. W czerwcu 1991 r. został prezydentem RFSRR, zwyciężając w pierwszej turze i uzyskując 57,3% głosów. W dniach moskiewskiego puczu (sierpień 1991 r.) Jelcyn odegrał decydującą rolę w organizowaniu oporu przeciw tzw. Komitetowi Stanu Wyjątkowego. Upadek puczystów umocnił jego stanowisko kosztem Gorbaczowa. Z jego też inicjatywy dokonano w grudniu 1991 r. ostatecznej likwidacji państwa związkowego i utworzenie w to miejsce Wspólnoty Niepodległych Państw.

Od początku 1992 r. wdrożył przedłożoną mu przez radę doradców reformę rynkową. Krytyka z jaką spotkał się po tym kroku zdecydowała o odsunięciu od władzy premiera Jegora Gajdara i mianowaniu szefem rządu Wiktora Czernomyrdina. Był również inicjatorem zbrojnej rozprawy z parlamentem, do której doszło 3/4 X 1993 r., będącym w opozycji do urzędu prezydenckiego.

W 1996 r. po zwycięstwie w wyborach prezydenckich nad komunistą Giennadijem Ziuganowem po raz drugi objął ten urząd, chociaż musiał poddać się operacji serca, co niekorzystnie wpłynęło na sytuację w kraju oraz wywołało walki frakcyjne na Kremlu.

Janos Kadar (1912-1989)

Polityk węgierski, działacz komunistyczny; w 1931 r. został członkiem partii komunistycznej, a następnie sprawował funkcje w jej władzach naczelnych. W 1945 r. wszedł w skład Biura Politycznego, rok później został zastępcą sekretarza generalnego Komunistycznej Partii Węgier. W 1951 r. został aresztowany i poddany torturom. W 1954 r. wyszedł z więzienia i został zrehabilitowany.

Po 1956 r. objął stanowisko I sekretarza partii. W porozumieniu z władzami ZSRR proklamował utworzenie Węgierskiego Rewolucyjnego Rządu Robotniczo-Chłopskiego. Po stłumieniu powstania 1956 r. dwukrotnie wybrany premierem i pierwszym sekretarzem Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej. W powszechnej opinii utożsamiano go osobście z procesami i śmiercią Imre Nagya. Mimo to od początku 1968 r. konsekwentnie realizował politykę liberalizacji systemu ekonomicznego nazywaną na Węgrzech „gulasz-komunizm”; nie przyniosła ona jednak zdecydowanej poprawy życia społecznego i ekonomicznego.

Wraz z tworzeniem demokratycznej opozycji na Węgrzech i podziałem w łonie Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej zmuszony został w maju 1988 r. do odejścia z Biura Politycznego. Zmarł rok później.

Leonid Kuczma (ur. 1940)

Prezydent Ukrainy, przemysłowiec. Przez 32 lata pracował w kompleksach wojskowo-przemysłowych, przechodząc wszystkie stopnie awansu. Będąc dyrektorem kompleksu „Jurmasz”, które produkowało rakiety SS-18 stał się kluczową osobą w życiu republiki poza sekretarzem KC Komunistycznej Partii Ukrainy, którym był Leonid Krawczuk.

W październiku 1992 r. mianowano go premierem, ale odszedł z tego stanowiska bez większych sukcesów w gospodarce już we wrześniu 1993 r. Za złą sytuację gospodarczą obciążał prezydenta i parlament. Mimo to w czerwcu 1994 r. przystąpił jako kandydat do wyborów prezydenckich, a w drugiej turze zmierzył się z Leonidem Krawczukiem. Głosy zawdzięczał elektoratowi skupiającemu zwolenników współpracy z Rosją oraz silnym ugrupowaniom socjalistów i komunistów. Od momentu objęcia stanowiska prezydenta odciął się jednak od postkomunistów. Od dwóch lat walczy o urząd silnego prezydenta, w którym pomaga mu liczna administracja kierowana przez Dmytro Tabacznika. Ostatnio w parlamencie ukraińskim trwała batalia o wprowadzenie nowej konstytucji, dającej szersze uprawnienia urzędowi prezydenta.

Vytautas Landsbergis (ur. 1932)

Lider litewskiej opozycji, przewodniczący partii konserwatywnej. Najdobitniej jego działalność polityczna przejawiała się w styczniu 1991 r.,

kiedy w obliczu radzieckiej interwencji na Litwie umiał zjednoczyć cały naród w dążeniu do niepodległości. Będąc przewodniczącym litewskiego parlamentu kategorycznie odrzucił ultimatum Michaiła Gorbaczowa żądającego powrotu Litwy do ZSRR.

Landsbergis na arenę polityczną wkroczył w 1988 r. jako lider niepodległościowego ruchu Sajudis. W 1990 r. wybrano go również na przewodniczącego Rady Najwyższej Litwy; mylnie przez to stanowisko interpretowano go jako prezydenta. Dwa lata później doprowadził do przedterminowych wyborów, nie licząc się zupełnie z nastrojami społeczeństwa. Wówczas doznał też porażki, gdyż społeczeństwo nie głosowało już za jego hasłami.

Przez cztery lata znajdował się w głębokiej opozycji, aż w końcu 1996 r. jego partia odniosła niespodziewanie duży sukces w wyborach parlamentarnych i dzięki temu ponownie został wybrany na stanowisko przewodniczącego parlamentu.

Petyr Stojanow (ur. 1952)

Adwokat z Płowdiw, były wiceminister sprawiedliwości, od 22 I 1997 r. prezydent Bułgarii.

Do maratonu wyborczego wystartował w marcu 1996 r. W jego trakcie pokonał wszystkich głównych rywali do fotela prezydenckiego. W okresie kampanii jego hasłem było „więcej miłości, mniej nienawiści”. Zdaniem demokratów, dzięki niemu powstała nowa formacja partyjna Zjednoczone Siły Demokratyczne, a więc praktycznie cała opozycja parlamentarna. Dzięki porozumieniu ze Związkiem Ludowym wiceprezydentem został mało znany Todor Kawaldżijew, co wesprzeć ma inicjatywę ustawodawczą.

Jego kampania prezydencka przebiegała pod hasłami integracji europejskiej i przystąpienia do NATO. Zdaniem oponentów wygrana Stojanowa (60% głosów) to punkt zwrotny, który przyczynił się do przełamania hegemonii postkomunistów w parlamencie bułgarskim, a także przyniósł przedterminowe wybory parlamentarne, w których 52% sukces odnieśli demokraci. Marzeniem zaś wszystkich jest również wyprowadzenie kraju przez Stojanowa z ruiny gospodarczej i zainicjowanie przemian ekonomicznych i politycznych.

Mentimer Szajmijew (ur. 1937)

Inżynier mechanik, prezydent Tatarstanu, republiki wchodzącej w skład Federacji Rosyjskiej. Rodowód swój wywodzi z Tatarstanu; Rosjanie mówiąc o nim używają przydomka „tatarski lis”. W KPZR od 1963 do 1991 r. W 1985 r. został premierem Tatarstanu, a we wrześniu 1989 r. I sekretarzem tatarskiego komitetu obwodowego KPZR; stanowisko to piastował do 1990 r. Mniej więcej od tego czasu zaczął występować jako zwolennik równouprawnienia republik związkowych i autonomicznych. Domagał się nadania Tatarstanowi statusu republiki związkowej i przyznania mu daleko idącej niezależności ekonomicznej.

W marcu 1990 r. został też deputowanym Tatarstanu, a miesiąc później przewodniczącym Rady Najwyższej republiki. W czerwcu 1991 r. wygrał pierwsze wybory prezydenckie, uzyskując 70% głosów; był kandydatem partii narodowej „Ittifak”. Głównym jego hasłem z kampanii jest walka o suwerenność państwową Tatarstanu. Największy błąd popełnił w dniach antygorbaczewskiego puczu w sierpniu 1991 r., kiedy poparł początkowo puczystów, ale po ich porażce natychmiast się od nich zdystansował.

W marcu 1992 r. z jego inicjatywy przeprowadzono referendum w sprawie przyszłego statusu republiki. Większość opowiedziała się za niezależnością od Moskwy. Na tej podstawie odmówił podpisania Układu Federacyjnego, a w nowej konstytucji Tatarstanu przyjęto zapis mówiący, że republika jest państwem „stowarzyszonym z Rosją”. Za cenę ustępstw gospodarczych umowę zjednoczeniową z Rosją, po wielu latach negocjacji, podpisał ostatecznie 15 II 1994 r. 24 III 1996 r. ponownie został wybrany na prezydenta; był jedynym kandydatem, uzyskując 93% głosów wyborczych.

Tito Josip Broz (1892-1980)

Polityk jugosłowiański, marszałek i prezydent. Urodził się w rodzinie chłopskiej o rodowodzie chorwacko-słoweńskim. Po ukończeniu szkoły powszechnej pracował w różnych miejscach kraju jako robotnik; poza tym przebywał również za granicą. W trakcie I wojny światowej służył w austriackiej piechocie. W kwietniu 1915 r. dostał się do rosyjskiej niewoli, z której zbiegł.

W momencie wybuchu rewolucji październikowej w Rosji przebywał w Omsku na Syberii. Do Chorwacji powrócił w 1920 r., gdzie przystąpił do Komunistycznej Partii Jugosławii, której poświęcił całe swoje późniejsze życie. W okresie międzywojennym kilkakrotnie więziony. W 1934 r. wszedł w skład Politbiura KPJ, a w latach następnych wyjeżdżał do Moskwy, gdzie pracował w gmachu Kominternu. Latem 1937 r. objął funkcję sekretarza generalnego KPJ.

Po wybuchu wojny niemiecko-jugosłowiańskiej stanął na czele oddziałów komunistycznych. Już w pierwszych miesiącach okupacji kraju partyzantka komunistyczna rozwijała na miejscu szeroką działalność. Mimo zaangażowania wojsk niemieckich w końcu wojny partyzantka ta

liczyła około 500 tys. ludzi. Po 1945 r. niemal od razu przejął władzę w kraju.

W 1948 r. Tito zerwał stosunki polityczne z Moskwą i wówczas narodził się ruch zwany titoizmem, czyli narodowy komunizm jugosłowiański realizowany w warunkach suwerenności państwowej i niezależności od Moskwy. Od 1957 r. aktywnie uczestniczył w ruchu krajów niezaangażowanych.

W polityce wewnętrznej od stycznia 1953 r. był prezydentem kraju, wybierany pięciokrotnie, a w 1974 r. powierzono mu stanowisko to dożywotnio. Stosował rządy żelaznej ręki, nie tolerując sprzeciwu. Stanowczo rozprawiał się nawet z najbliższą opozycją. Już za życia jego imieniem nazywano miasta, zakłady, szkoły i ulice. Zmarł po czteromiesięcznej ciężkiej chorobie pozostawiając do 1991 r. rządy kolektywu partyjnego.

Lech Wałęsa (ur. 1943)

Prezydent Polski, przywódca związkowy, Laureat Pokojowej Nagrody Nobla. Urodził się w rodzinie chłopskiej w Popowie pod Lipnem. W Lipnie ukończył szkołę mechanizacji rolnictwa. W latach 1961-1967 pracował jako elektryk.

W 1967 r. przeniósł się do Gdańska, gdzie pracował jako elektryk w Stoczni Gdańskiej. Podczas wydarzeń grudniowych 1970 r. był członkiem stoczniewego Komitetu Strajkowego. W kwietniu 1976 r. zwolniony z pracy za krytykę dyrekcji i związków zawodowych. Od 1978 r. działał w nowo powstałych opozycyjnych Wolnych Związkach Zawodowych Wybrzeża. Po rozpoczęciu strajku w Stoczni Gdańskiej w sierpniu 1980 r. występował jako jeden z czołowych działaczy. Prowadził w imieniu Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego negocjacje z delegacją rządową; brał również udział w Porozumieniach Sierpniowych. W latach 1980-

1981 przewodniczył Zarządowi Regionu Gdańska, a od września 1981 r. Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”.

13 XII 1981 r. internowany i do 11 XI 1982 r. przebywał w ośrodku rządowym w Arłamowie. Przyznanie mu w 1983 r. Pokojowej Nagrody Nobla umocniło jego pozycję i popularność w społeczeństwie. We wrześniu 1986 r. powołał Tymczasową Radę „Solidarności”, a rok później stanął na czele Krajowej Komisji Wykonawczej. W maju i sierpniu 1988 r. kierował strajkami w Stoczni Gdańskiej, a jesienią rozpoczął rozmowy z przedstawicielami władz, które doprowadziły w lutym 1989 r. do negocjacji przy „okrągłym stole”.

Po wyborach 4 VI 1989 r. odegrał kluczową rolę w zawarciu koalicji między OKP a ZSL i SD, co umożliwiło utworzenie pierwszego niekomunistycznego rządu w powojennej Polsce, na czele którego stanął Tadeusz Mazowiecki. W kwietniu 1990 r. ponownie wybrany został na przewodniczącego związku.

W listopadzie 1990 r., w drugiej turze wyborów powszechnych pokonał Stanisława Tymińskiego i 22 grudnia został zaprzysiężony na prezydenta RP. Brak zdecydowanej polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej, konflikty z większością współpracowników i doradców doprowadziły w konsekwencji do jego porażki w kampanii prezydenckiej w końcu 1995 r.

Żelju Żelew (ur. 1935)

Najbardziej znany bułgarski dysydent, autor zakazanej przed laty antytotalitarnej monografii „Faszizm”, filozof, założyciel i pierwszy przewodniczący Unii Sił Demokratycznych, prezydent Bułgarii.

Urodził się w małej miejscowości Weselinowo, ale udało mu się skończyć studia filozoficzne w Sofii. Kiedy uniemożliwiono mu rozpo-

częście studiów doktoranckich wstąpił w 1961 r. do partii komunistycznej i dopiero wówczas rozpoczął pracę nad doktoratem. Po okresie tym rozpoczął krytykę stalinizmu i leninizmu w nauce bułgarskiej, co stało się przyczyną jego wydalenia z partii w 1965 r. Kilka miesięcy później wydrukował jednak na powielaczu swoją dysertację doktorską zawierającą krytykę leninowskiego pojęcia „materii”. Owocem tego było niedopuszczenie go do publicznej obrony rozprawy doktorskiej i przymusowe wysiedlenie na wieś. W 1982 r. wydał książkę o państwie totalitarnym pt. *Faszyzm*, która szybko znalazła się na indeksie książek zakazanych, a osoby związane z wydaniem tej publikacji zostały ukarane.

W 1988 r. założył jedną z pierwszych organizacji dysydenckich „Klub na rzecz Głosności i Pierestrojki”, protestując m.in. przeciwko bułgaryzacji muzułmanów. Kiedy po miesiącu od odsunięcia od władzy Todora Żiwkova powstaje koalicja opozycyjna – Unia Sił Demokratycznych – staje na jej czele. Przegrane przez koalicję w czerwcu 1990 r. pierwsze wybory parlamentarne powodują wzrost napięcia w kraju i ustąpienie prezydenta Petyra Mładenowa. W konsekwencji Zgromadzenie Narodowe w sierpniu 1990 r. wybiera go na najwyższy urząd w państwie. Jeszcze w styczniu 1992 r. demokraci wygrywają wybory parlamentarne, ale wkrótce Żelew rozpoczął krytykę swego rządu, co wpłynęło niekorzystnie na rozwój demokracji bułgarskiej.

1 VI 1996 r. w prawyborach prezydenckich głosowano za Petyrem Stojanowem, kandydatem z ramienia radykalnej Unii Sił Demokratycznych i przeciwko Żelewowi, popieranemu przez umiarkowany Związek Ludowy. Prezydent, który zdobył zaledwie 35% głosów uznał wynik i zdeklarował się popierać Stojanowa. Na początku 1997 r. wziął udział w wyborach parlamentarnych i został deputowanym z ramienia demokratów.

Todor Żiwkow (ur. 1911)

Działacz polityczny, długoletni komunistyczny dyktator bułgarski; od 1932 r. działał w partii komunistycznej, ale jego kariera rozpoczęła się w 1948 r., kiedy wszedł w skład KC Bułgarskiej Partii Komunistycznej. W marcu 1954 r. w związku z procesami destalinizacji zastąpił Wyłko Czerwenkowa na stanowisku I sekretarza KC. Przez kilka lat prowadził walkę frakcyjną o ugruntowanie swojego stanowiska. Pełnię władzy objął po listopadzie 1962 r., chociaż w 1965 r. musiał się przeciwstawić ponownie dogmatykom prochińskim. W polityce zagranicznej był bezwzględnie posłuszny Moskwie, w latach sześćdziesiątych deklarował również włączenie Bułgarii w skład ZSRR, jako kolejnej republiki.

Rozwój ekonomiczny kraju w latach siedemdziesiątych, dzięki RWPG oraz wpływowi z turystyki, zaczął się załamywać w latach osiemdziesiątych. Próbując odwrócić uwagę społeczeństwa w okresie tym zainicjował nacjonalistyczną kampanię bułgaryzacji 1,2 mln zamieszkujących kraj muzułmanów tureckich i bułgarskich. Fakt ten oraz powiązania z terroryzmem europejskim zachwiały pozycją Bułgarii w świecie.

W listopadzie 1989 r. w związku z protestami społeczeństwa i demonstracjami zmuszony został do ustąpienia. W 1990 r. został aresztowany, a następnie odbył się jego proces. Ostatecznie został skazany na siedem lat więzienia za zagarnięcie około 10 mln USD z funduszy państwowych. Pogarszający się stan zdrowia wpłynął na złagodzenie jego sytuacji i zamianę więzienia na areszt domowy. Oskarżany jest również o wspieranie międzynarodowego terroryzmu, prześladowanie Turków i tworzenie obozów koncentracyjnych dla oponentów.

VI. TEKSTY ŹRÓDŁOWE

1. Manifest „2000 słów” stał się symbolem Praskiej Wiosny 1968 r. i tworzącej się opozycji demokratycznej w Czechosłowacji.

„Od początku bieżącego roku jesteśmy w trakcie odradzania się demokracji. Zaczęło się ono w samej partii komunistycznej. Trzeba to powiedzieć, a wiedzą to także i ci niekomuniści wśród nas, którzy stamtąd już niczego dobrego nie oczekiwali. Proces ten nie mógł zacząć się gdzie indziej, bo przecież przez 20 ubiegłych lat tylko komuniści mogli żyć jakimś życiem politycznym, tylko komunistyczna krytyka mogła mieć jakikolwiek wpływ na bieg spraw i tylko opozycja w obrębie komunistycznej partii miała przywilej stykania się z przeciwnikiem. Wysilek i inicjatywa demokratycznych komunistów jest więc tylko splatą długu, który cała partia zaciągnęła u niekomunistów, których stale upośledzała. Partii komunistycznej nie należy się przeto żadne podziękowanie, można jej chyba tylko przyznać, że uczciwie usiłuje wykorzystać ostatnią sposobność ocalenia czci własnej i narodowej. Pro ces naprawy nie wprowadza niczego nowego do naszego życia. Odradza tylko idee i zagadnienia, z których wiele jest starszych niż błędy naszego socjalizmu, a inne, narastające pod powierzchnią bieżącej historii, choć powinny były już dawno być ujawnione, były jednak właśnie tłumione. Nie ludźmy się, to nie prawda decyduje o ich zwycięstwie – ale słabość dawnego przywództwa, które się widocznie znużyło wykonywaniem 20-letniej władzy przez nikogo nie krępowanej. Widocznie dojrzały do pełnego rozkwitu wszystkie wadliwe pierwiastki już istniejące w samych podstawach ideologii systemu. Nie przeceniamy przeto znaczenia krytyki wychodzącej z kół pisarzy i studentów. Źródłem zmian społecznych jest gospodarka. Słuszne słowo ma swoje znaczenie tylko wtedy, gdy jest wypowiedane w warunkach, które

zostały należycie przygotowane. A należycie przygotowane warunki – u nas oznaczają niestety nasze zupełne ubóstwo i całkowity rozkład starego systemu rządzenia, przy którym pewien gatunek polityków, w spokoju i bez oporu, skompromitował się naszym kosztem. Więc to nie sama prawda zwyciężyła, ale prawda wychodzi na wierzch, gdy się wszystko zmarnowało. Nie ma więc podstawy do opiewania narodowego zwycięstwa, jest tylko podstawa do nowych nadziei.

W tym przeblasku nadziei, która jest jednak stale narażona na niebezpieczeństwo, zwracamy się do was. Minęło kilka miesięcy, zanim wielu z nas uwierzyło, że mogą przemówić, wielu jednak nie wierzy w to jeszcze i dzisiaj. Ale przemówiliśmy i zajęliśmy tak wyraźne stanowisko, że nie mamy innego wyboru jak tylko wykonanie naszego planu, to jest uczynienie tego reżimu bardziej ludzkim. Gdybyśmy tego nie dokonali – zemsta dawnych sił byłaby okrutna. W pierwszym rządzie zwracamy się do tych, którzy dotychczas tylko czekali. Czas, który nadchodzi, będzie decydujący na wiele lat.

Czas, który nadchodzi – to lato z wakacjami i urlopami, kiedy to wedle starego przyzwyczajenia zechce się nam zapomnieć o wszystkim. Załóżmy się, że nasi kochani przeciwnicy nie pozwolą sobie na letni odpoczynek. Będą mobilizować swych ludzi i już teraz będą myśleć, jak by sobie zapewnić spokojne święta Bożego Narodzenia. Uważajmy pilnie na to, co się będzie działo, starajmy się ich rozumieć i miejmy dla nich gotową odpowiedź. Zrezygnujmy z niemożliwego żądania, aby ktoś wyżej od nas postawiony dawał nam zawsze na wszystko jednoznaczne wyjaśnienie i na swój sposób wykladał treść spraw. Każdy będzie musiał na własną odpowiedzialność tę treść sobie tłumaczyć. Zgodne konkluzje można znaleźć tylko w dyskusji, a do tego konieczna jest wolność słowa, która jest jedynym naszym osiągnięciem demokratycznym bieżącego roku.

Na nadchodzące dni musimy uzbroić się we własną inicjatywę i podejmować własne decyzje. Przede wszystkim odrzucać będziemy poglądy – gdyby takie się wyłoniły, że możliwe jest przeprowadzenie demokratycznego odrodzenia bez komunistów, czy nawet przeciw nim. Byłoby to niesprawiedliwe i nierozsądne. Komuniści mają swoje gotowe organizacje i w ich obrębie popierać musimy odłam postępowy (...).

Jeżeli dzisiaj niczego więcej nie należy oczekiwać od obecnych centralnych organów politycznych, trzeba więcej zdobywać w powiatach i gminach.

Żądajmy ustąpienia ludzi, którzy nadużyli swojej władzy, marnowali mienie publiczne, działali nieuczciwie lub brutalnie. Trzeba znaleźć sposób, jak zmusić ich do odejścia, na przykład przez: publiczną krytykę, rezolucję, demonstracje, demonstracyjne brygady pracy, zbiórki na prezenty związane z ich odejściem, strajki, bojkoty i pikietowanie ich drzwi. Należy unikać środków nielegalnych, nieprzyzwoitych i zgoła brutalnych, bo użyliby tego samego do wywarcia nacisku na Aleksandra Dubczeka. Nasz wstręt do pisania ordynarnych listów musi być tak powszechny i oczywisty, aby każdy list, jaki mogą jeszcze otrzymać, mógł być uważany za wysłany do siebie przez nich samych. Ożywiamy działalność frontu narodowego. Żądajmy publicznych zebrań i rad narodowych. Dla spraw wstydlivych, których nikt znać nie chce, ustanawiamy własne rady obywatelskie i komisje. To jest zupełnie proste: zbierze się kilku ludzi, wybierze prezesa, sporządzi się protokół, opublikuje się wynik badania, zażąda się rozstrzygnięcia, ale tylko nie wolno dać się zakrzyczeć. Prasę prowincjonalną i miejscową, która zdegenerowała się do tego stopnia, że jest tylko tubą urzędową, zamieńmy w trybunę wszystkich pozytywnych sił politycznych, żądajmy ustanowienia rad redakcyjnych spośród delegatów frontu narodowego albo sami twórzmy inne gazety. Ustanawiamy komitety dla obrony wolności słowa. Organizujemy przy swoich zgromadze-

niach własną służbę porządkową. Gdy natkniemy się na jakieś dziwne sprawy, badajmy je, wysyłajmy własne delegacje do kompetentnych czynników, a ich odpowiedź publikujmy – chociażby na bramach i płotach. Wspierajmy organy bezpieczeństwa, bo one ścigają karygodne postęпки, a naszym zadaniem nie jest szerzenie anarchii i stanu niepewności. Unikajmy swarów sąsiedzkich, nie zapijajmy się przy różnych politycznych okazjach. Demaskujmy donosicieli.

To letnie ożywienie w całym państwie wywołało zainteresowanie sprawą uporządkowania państwowo-prawnego stosunku między Czechami i Słowakami. Bierzmy pod uwagę federację, jako podstawę rozstrzygnięcia zagadnień narodowościowych, albo jako jeden ze sposobów demokratyzacji systemu. Ta reforma niekoniecznie musi sama przez się przynieść Słowakom lepszą dolę. Zagadnienie osobnych rządów dla ziem czeskich i słowackich nie rozstrzyga o systemie. Władza partyjno-państwowej biurokracji może trwać dalej – o tyle lepiej w Słowacji, że sobie niejako „wywalczyła więcej wolności”.

W ostatnich czasach szczególnie niepokój wywołuje możliwość interwencji obcych sił w sprawy naszego rozwoju. Jak wielką byłaby przewaga tych sił – wszystko, co możemy zrobić, sprowadza się do trwania na naszych pozycjach, do przyzwoitego zachowania się i do nie wszczynania niczego z naszej strony. Rządowi swojemu możemy okazać, że gdy zajdzie potrzeba stać przy nim będziemy z bronią, jeżeli wykonywać będzie to, na co damy mu mandat. Naszych sprzymierzeńców możemy zapewnić, że będziemy dotrzymywali naszych układów sojuszniczych, przyjaźni i układów handlowych. Zarzuty i nie uargumentowane podejrzenia utrudniłyby położenie naszego rządu, nam samym nie pomagając i nic nie dając. W każdym razie jedyną drogą do osiągnięcia stosunków równości jest poprawa naszego wewnętrznego położenia i taki postępek procesu odrodzenia, abyśmy mogli kiedyś wybrać mężów stanu posiada-

jących dostateczną odwagę, poczucie honoru i rzeczywistości politycznej, którzy by takie stosunki ustanowili i utrzymali. To bowiem jest problem wszystkich rządów we wszystkich mniejszych państwach świata.

Tej wiosny, podobnie jak wiosny powojennej, nadarzyła się nam wielka sposobność. Mamy znowu możność wziąć w ręce naszą wspólną sprawę, która się zwie socjalizmem i nadać jej kształt, który by lepiej odpowiadał naszej dawnej sławie i dobremu mniemaniu, któreśmy dawniej o sobie mieli. Wiosna się skończyła i nie wróci. W zimie dowiemy się o wszystkim.

Na tym kończy się nasze oświadczenie skierowane do robotników, rolników, urzędników, artystów, uczonych, techników i wszystkich innych.

Napisane zostało z inicjatywy uczonych”.

Źródło: Polskie Przedwiośnie. Seria Dokumenty,
Paryż 1969

2. Komitet Obrony Robotników stał się symbolem narodzin opozycji demokratycznej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Swoje pierwsze ramy działania zawarł on w oświadczeniu skierowanym do społeczeństwa w końcu września 1977 r.

„Komitet Obrony Robotników powstał 23 września 1976 r. w celu niesienia pomocy prawnej, finansowej i lekarskiej represjonowanym po czerwcowych strajkach i demonstracjach, przywrócenia do pracy zgodnej z kwalifikacjami wszystkich wyrzuconych, przywrócenia im ciągłości pracy i wszelkich innych uprawnień zawodowych i społecznych, ujawnienia pełnych rozmiarów zastosowanych represji i wszystkich innych okoli-

czności związanych z protestem robotniczym 25 czerwca 1976 r., ujawnienia i ukarania osób winnych naruszania prawa, torturowania, powołania przez Sejm PRL Specjalnej Komisji Poselskiej do bezstronnego zbadania budzących niepokój społeczny problemów. Po spełnieniu tych postulatów KOR straci rację dalszego istnienia.

Wszyscy aresztowani uczestnicy wydarzeń 25 czerwca 1976 r. znajdują się już na wolności. Większość wyrzuconych ponownie zatrudniono, jednak poza nielicznymi przypadkami na znacznie gorszych warunkach, bez zachowania ciągłości zatrudnienia. Nie został spełniony postulat oficjalnego ujawnienia zakresu represjonowania i osób odpowiedzialnych za torturowanie i inne formy łamania praworządności. Sejm PRL pozostał głuchy na głosy opinii publicznej, domagającej się powołania Specjalnej Komisji Poselskiej dla bezstronnego zbadania wszystkich okoliczności związanych z czerwcowymi zajściami.

Głównym celem KOR-u było niesienie pomocy prawnej, finansowej i lekarskiej ofiarom represji poczerwcowych. Akcja ta została w zasadniczej części zakończona, jakkolwiek w pewnej liczbie przypadków pomoc jest nadal konieczna. Równocześnie jednak w toku działania KOR-u zgłosiło się do niego szereg osób represjonowanych z powodów politycznych, nie związanych z wydarzeniami czerwcowymi, szukających pomocy w walce o swoje prawa. Nasunęło się szereg problemów związanych z niepraworządnym działaniem Służby Bezpieczeństwa, Milicji Obywatelskiej, wymiaru sprawiedliwości, więziennictwa itp. KOR nie mógł się uchylić od podjęcia tych ważnych społecznie zadań. Znalazło to między innymi wyraz w powołaniu Biura Interwencyjnego i zapowiedzi utworzenia Funduszu Samoobrony Społecznej. W tej sytuacji my, niżej podpisani, uznajemy za konieczne rozszerzenie zadań i działalności Komitetu. Postanawiamy przekształcić KOR w Komitet Samoobrony Społecznej.

Komitet Samoobrony Społecznej „KOR” domagać się będzie spełnienia nie zrealizowanych do chwili obecnej postulatów Komitetu Obrony Robotników, udzielać pomocy tym spośród ofiar poczerwcowych represji, którzy pomocy tej potrzebują.

Zadaniem Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR” będzie:

1. Walka z represjami stosowanymi z powodów politycznych, światopoglądowych, wyznaniowych, rasowych i udzielanie pomocy ludziom z tych powodów prześladowanym.
2. Walka z łamaniem praworządności i pomoc pokrzywdzonym.
3. Walka o instytucjonalne zabezpieczenie praw i wolności obywatelskich.
4. Popieranie i obrona wszelkich inicjatyw społecznych, zmierzających do realizacji praw człowieka i obywatela.

Roczna działalność Komitetu Obrony Robotników udokumentowała tragiczny stan praworządności w Polsce. Odnosi się to przede wszystkim do nadużyć władzy przez organy ścigania, więziennictwo, także sądy i kolegia. Będziemy kontynuować nasze działanie, ponieważ jesteśmy przekonani, że najskuteczniejszą bronią w obliczu przemocy rządzących jest czynna solidarność obywateli. Głównym bowiem źródłem samowoli władzy jest bezbronność społeczeństwa pozbawionego instytucji niezależnych od państwa, a chroniących prawa jednostki i grup zgodnie z ich interesami”.

Źródło: J.J. Lipski, Komitet Obrony Robotników. KOR.
Komitet Samoobrony Społecznej, Gliwice 1988

3. Na przemiany polityczne i społeczne w państwie polskim duży wpływ miało powstanie „Solidarności”, w której życiu uczestniczyły różne grupy społeczne. W latach osiemdziesiątych dochodziło do coraz częstszych prób reformy systemu politycznego. Jednym z nich były postulaty strajkujących załóg Wybrzeża sporządzone w 1986 r.

- „Akceptacja niezależnych od partii i pracodawców wolnych związków zawodowych, wynikająca z ratyfikowania przez PRL Konwencji nr 87 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej wolności związkowych.
- Zagwarantowanie prawa do strajku oraz bezpieczeństwa strajkującym i osobom wspomagającym.
- Przestrzegać zagwarantowanej w Konstytucji PRL wolności słowa, druku i publikacji, a tym samym nie represjonować niezależnych wydawnictw oraz udostępnić środki masowego przekazu dla przedstawicieli wszystkich wyznań.
- Przywrócić do poprzednich praw: ludzi zwolnionych z pracy po strajkach w 1970 i 1976 r., studentów wydalonych z uczelni za przekonania; uwolnić wszystkich więźniów politycznych (w tym Edmunda Zadrożyńskiego, Jana Kozłowskiego i Marka Kozłowskiego); znieść represje za przekonania.
- Podać w środkach masowego przekazu informację o utworzeniu się Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego oraz opublikować jego żądania.
- Podjąć realne działania mające na celu wyprowadzenie kraju z sytuacji kryzysowej poprzez: podawanie do publicznej wiadomości pełnej informacji o sytuacji społeczno-gospodarczej; umożliwienie wszystkim środowiskom i warstwom społecznym uczestniczenia w dyskusji nad programem reform.

- Wypłacić wszystkim pracownikom biorącym udział w strajku wynagrodzenie za okres strajku jak za urlop wypoczynkowy z funduszu CRZZ.
- Podnieść wynagrodzenie zasadnicze każdego pracownika o 2000 zł za miesiąc jako rekompensatę dotychczasowego wzrostu cen.
- Zagwarantować automatyczny wzrost płac równoległe do wzrostu cen i spadku wartości pieniądza.
- Realizować pełne zapotrzebowanie rynku wewnętrznego w artykuły żywnościowe, a eksportować tylko i wyłącznie nadwyżki.
- Znieść ceny komercyjne oraz sprzedaż za dewizy w tzw. eksporcie wewnętrznym.
- Wprowadzić zasady doboru kadry kierowniczej na zasadach kwalifikacji, a nie przynależności partyjnej oraz znieść przywileje MO, SB i aparatu partyjnego poprzez: zrównanie zasiłków rodzinnych; zlikwidowanie specjalnych sprzedaży itp.
- Wprowadzić na mięso i przetwory kartki – bony żywnościowe (do czasu opanowania sytuacji na rynku).
- Obniżyć wiek emerytalny dla kobiet do 50 lat, a dla mężczyzn do lat 55, lub przepracowanie w PRL 30 lat dla kobiet i 35 lat dla mężczyzn, bez względu na wiek.
- Zrównać renty i emerytury starego portfela do poziomu aktualnie wypłacanych.
- Poprawić warunki pracy Służby Zdrowia, co zapewni pełną opiekę medyczną osobom pracującym.
- Zapewnić odpowiednią liczbę miejsc w żłobkach i przedszkolach dla dzieci kobiet pracujących.
- Wprowadzić urlop macierzyński płatny przez okres trzech lat na wychowanie dziecka.
- Skrócić czas oczekiwania na mieszkanie.

- Podnieść diety z 40 zł do 100 zł i dodatek za rozłąkę.
- Wprowadzić wszystkie wolne soboty od pracy. Pracownikom w ruchu ciągłym i systemie 4-brygadowym brak wolnych sobót zrekompensować zwiększonym wymiarem urlopu wypoczynkowego lub innymi płatnymi dniami wolnymi od pracy”.

Źródło: M. Pernal, J. Skórzyński,
Kalendarium Solidarności 1980-1989, Warszawa 1990

4. Objęcie głównego urzędu władzy w Związku Radzieckim przez Michaiła Gorbaczowa miało przełomowe znaczenie dla państw Bloku Wschodniego, jak również dla samego państwa radzieckiego. Nowy sekretarz KPZR dobrze rozumiał potrzebę przeprowadzenia reform politycznych i ekonomicznych, które jednak były niezwykle trudne.

„ Naszą internacjonalistyczną zasadą jest, że gdy podejmujemy coś ważnego, coś istotnego u siebie w kraju, rozważamy gruntownie, co będzie to oznaczało dla socjalizmu jako całości. Nie mówiąc już o tym, iż żaden kraj socjalistyczny nie może pomyślnie i w dobrym tempie iść naprzód bez zrozumienia, solidarności i bez wzajemnie korzystnego współdziałania z innymi bratnimi krajami, a niekiedy nawet bez ich pomocy.

Podejmując przebudowę wychodziliśmy z założenia, że chociaż jest ona sprawą narodu radzieckiego i ma wyprowadzić nasz kraj na jakościowo nowe rubieże, to działa ona i będzie działała również na rzecz umocnienia socjalizmu w ogóle. To po pierwsze.

A po drugie. Wybrana przez nas linia polityczna, konieczność zdecydowanego przyspieszenia kroku zmusiły nas do spojrzenia z szerokiej perspektywy historycznej na rozwój współdziałania z pozostałymi krajami socjalistycznymi. W rezultacie tego został wyciągnięty wniosek – a dzielają go wszystkie bratnie partie – że naszą współpracę trzeba zdynamizować, że także w tej dziedzinie sprawy dojrzały do swoistej przebudowy. Nasze refleksje, a potem również inicjatywy, opierały się na następujących przesłankach.

W ostatnich dziesięcioleciach socjalizm przekształcił się w potężną formację międzynarodową, stał się w światowej polityce bardzo ważnym czynnikiem. W dużej grupie państw funkcjonuje gospodarka socjalistyczna. Zostały stworzone podstawy międzynarodowego socjalistycznego podziału pracy. Zgromadzono bogate doświadczenia różnorodnych organizacji państw socjalistycznych. Wymiana naukowa i kulturalna rozwinęła się na wielką skalę. Nie znaczy to, oczywiście, że droga międzynarodowego socjalizmu była usiana samymi tylko sukcesami. Poziom gospodarczy, z jakiego startowały kraje, które wkroczyły na drogę socjalizmu, był w sposób istotny zróżnicowany. Dziś także poziom ten bynajmniej nie jest jednakowy. I to właśnie stanowi jedną z trudności w realizowaniu wspólnego potencjału socjalizmu i w wypracowywaniu mechanizmów integracji.

Etapy rozwoju, jakie przeżył socjalizm, nie były łatwe. W pierwszych powojennych dziesięcioleciach tylko Związek Radziecki dyspo-

nował doświadczeniem budowy nowego społeczeństwa. Zmuszony był niejako odpowiadać za wszystko, co się działo – i za to, co złe, i za to, co dobre. Adekwatny do tego charakter miały również stosunki ekonomiczne, w których rozwoju kładziono nacisk na dostawy radzieckich surowców i paliw, na pomoc Związku Radzieckiego w tworzeniu podstawowych gałęzi przemysłu. Również w sferze budownictwa państwowego bratnie kraje socjalistyczne pod wieloma względami zdawały się na przykład radziecki. Było to w jakimś stopniu nieuniknione. Spekulacje na temat narzucania „modelu radzieckiego” wypaczają tę obiektywną konieczność owych czasów. Ogólnie biorąc, doświadczenie i pomoc pierwszego państwa socjalistycznego były korzystnym czynnikiem w budowie nowego społeczeństwa w innych krajach.

Nie obyło się jednak bez kosztów, przy czym koszty te były poważne. Z doświadczenia ZSRR wiele przejmowano, nie uwzględniając specyfiki tych czy innych krajów. Co gorsza, to szablonowe podejście było ideologicznie objaśniane przez niektórych naszych teoretyków, a zwłaszcza praktyków, którzy występowali w roli bodajże jedynych strażników prawd. A ponieważ nie brali pod uwagę tego, że są to zagadnienia nowe, i nie uwzględniali specyfiki krajów socjalistycznych, przejawiali niekiedy podejrzliwość wobec prowadzonych przez te kraje poszukiwań.

Z drugiej strony, w niektórych krajach socjalistycznych pojawiały się tendencje do pewnego zamykania się w sobie, co tworzyło grunt dla subiektywnych ocen i działań. Nie wspomnę już o tym, że od chwili swego powstania kraje socjalistyczne były obiektem zmasowanej presji imperializmu, presji politycznej, militarnej, gospodarczej i ideologicznej.

W wielu wypadkach wszystko to prowadziło do tego, iż partia rządząca i kierownictwo nie dostrzegały w porę obiektywnych procesów ani nabrzmiewających problemów. Przyjaciele zaś ze wspólnoty socjalistycznej, nawet jeśli dostrzegali coś, co wywoływało niepokój, z reguły

milczeli. Otwarta szczerłość nie była rzeczą przyjętą. Mogła, jak to się mówi, być niewłaściwie zrozumiana. Niektóre kraje socjalistyczne przeżywały w trakcie swego rozwoju poważne kryzysy. Było tak np. na Węgrzech w 1956 roku, w Czechosłowacji w 1968 roku, w Polsce w 1956 roku, a następnie w początkach lat osiemdziesiątych. Każdy z tych kryzysów miał własną specyfikę. W różny sposób z nich wychodzono. Ale jest faktem obiektywnym, iż w żadnym z krajów socjalistycznych nie doszło do powrotu do starych porządków. I pozwolę sobie zauważyć, że za trudności i komplikacje w rozwoju krajów socjalistycznych winić należy, oczywiście, nie socjalizm, ale w zasadzie błędy partii rządzących. No i, naturalnie, jest w tym również zasługa Zachodu, jego nieustannych i uporczywych prób podważania rozwoju państw socjalistycznych, poddawania im nogi.

Doświadczenie przeobrażeń socjalistycznych rodziło się z surowych, gorzkich niekiedy prób. W praktyce, w pracy teoretycznej rządzących partii komunistycznych krystalizowało się coraz pełniejsze i bardziej precyzyjne wyobrażenie o metodach, formach i sposobach socjalistycznej przebudowy społeczeństwa. Marks, Engels i Lenin, którzy teoretycznie uzasadniali założenia socjalizmu, nie zamierzali dać szczegółowego obrazu przyszłego społeczeństwa. Jest to zresztą niemożliwe. Obraz ten powstał i nadal powstaje w wyniku rewolucyjnej działalności twórczej wszystkich państw socjalistycznych.

W stosunkach między krajami socjalistycznymi też zdarzały się poważne zakłócenia. Wyjątkowo poważny charakter miało naruszenie stosunków przyjaźni między Związkiem Radzieckim a Jugosławią, Chińską Republiką Ludową, Albanią. Gorzkich lekcji w ogóle było aż nadto. I komuniści uczyli się. Uczymy się nadal także i teraz.

W ogóle jedną z zalet socjalizmu jest jego zdolność uczenia się. Uczenia się rozwiązywania wysuwanych przez życie problemów. Uczenia się zapobiegania sytuacjom kryzysowym, jakie usiłuje wywołać i wyko-

rzystać nasz przeciwnik. Uczenia się przeciwdziałania próbom rozwarstwienia świata socjalistycznego, przeciwstawiania jednych krajów innym. Uczenia się, jak nie dopuszczać do kolizji interesów różnych państw socjalistycznych, jak nawzajem interesy te harmonizować, znajdować takie rozwiązania najbardziej złożonych problemów, które byłyby do przyjęcia dla wszystkich.

Jak przedstawiał się światowy system socjalistyczny w połowie lat osiemdziesiątych? Teraz można stwierdzić: ustrój socjalistyczny solidnie stanął na nogi w dużej grupie państw, stale rośnie potencjał gospodarczy krajów socjalistycznych, wartości duchowe socjalizmu są głęboko moralne i uszlachetniają człowieka.

Ale w takim wypadku może nasunąć się pytanie: skoro sprawy mają się tak dobrze, to dlaczego przebudowa „wdziera się” do stosunków między krajami socjalistycznymi? No cóż, pytanie to jest słuszne.

Z grubsza odpowiedź też jest dość prosta: początkowy etap powstawania światowego systemu socjalistycznego, jego kształtowania się, mamy już za sobą, natomiast wytworzone w owym czasie formy stosunków praktycznie nie uległy zmianie. Nie zostały z dostateczną szczerością wydobyte na jaw również negatywne nawarstwienia, jakie nagromadziły się w tych stosunkach, a co za tym idzie, nie zostały ujawnione wszystkie mechanizmy hamujące, które wstrzymują rozwój stosunków i przejście do nowego, współczesnego etapu. A tymczasem każdy kraj socjalistyczny, każde socjalistyczne społeczeństwo zdobyło dużo własnego doświadczenia we wszystkich dziedzinach życia. Kurczowe trzymanie się starych form współpracy, ograniczanie się do nich, byłoby równoznaczne z wyrządzaniem oczywistej szkody i prestiżowi, i możliwościom socjalizmu.

W rzeczy samej. W końcu lat siedemdziesiątych kontakty kierownictw bratnich krajów zaczęły przebierać odświeżony charakter. Zaczęło w nich brakować wzajemnego zaufania, rzeczowości.

Teraz wiele się zmieniło. W ciągu dwu i pół roku wspólnie dużo zrobiono. Działania w tym kierunku wymagają kontynuowania i trwają. Odnowa obejmuje całą gamę stosunków politycznych, gospodarczych i ludzkich między krajami socjalistycznymi. Nie jest to podyktowane emocjami, lecz wymagają tego obiektywne potrzeby rozwoju wewnętrznego i sytuacji międzynarodowej w ogóle.”

Źródło: Michaił Gorbaczow, Przebudowa i nowe myślenie.

Dla naszego kraju i dla całego świata, Warszawa 1988

5. W 1988 r. Michaił Gorbaczow przebywał z oficjalną wizytą w Polsce, gdzie doszło m.in. do spotkania z przedstawicielami inteligencji; I sekretarz KPZR przedstawił jej wówczas główne założenia przemian związanych z pierestrojką.

„Chciałbym rozpocząć od wyrażenia wdzięczności w imieniu tych, którzy przybyli ze mną, w tym przedstawicieli radzieckiej nauki, kultury i sztuki, znajdujących się tutaj także w tej chwili. Szczerze cieszymy się z tego spotkania. Mówię to nie dlatego, aby sprawić wam przyjemność. Chcę tylko skonstatować pewną bardzo ważną myśl. W naszym kraju ugruntowała się już ona od czasu tak zwanego forum Issykkulskiego, które odbyło się z inicjatywy obecnego tu pisarza Czingiza Ajtmatowa.

Doszliśmy wtedy do wspólnego wniosku: świat znajduje się na przełomowym etapie. Dotyczy to całego świata, wszystkich krajów, wszystkich części świata. Jeżeli ktoś próbuje przedstawić sprawę w ten sposób, że obecnie przemiany rzekomo jego nie dotyczą, to jest to nieuczciwe i nie odpowiada rzeczywistości.

Cała cywilizacja przeżywa obecnie bardzo odpowiedzialne stadium swego rozwoju. Można powiedzieć, że konstrukcja, niezwykle skomplikowana konstrukcja, obejmująca zarówno materialną, jak i duchową sferę współczesnej cywilizacji, jest teraz poddawana prawdziwej próbie czasu. Mam na myśli imperatywy związane z realną groźbą zagłady nuklearnej. Mam na myśli wzajemne powiązanie różnych części świata, które zobowiązuje wszystkich do większego poczucia odpowiedzialności. Mam na myśli zagrożenie ekologiczne i inne problemy globalne (...).

Jeśli więc na takim przełomowym etapie historii ludzkości polityka nie będzie wzbogacana wiedzą naukową, jeśli nie będzie przepajana moralnością – a to zakłada bezwarunkowo udział sił intelektualnych wszystkich narodów – to jest ona skazana na bardzo poważne wahania i błędy. A nic nie kosztuje tak drogo i za nic nie płacą narody tak drogo, jak za błędy polityczne. My i wy, i w Polsce, i w Związku Radzieckim, moglibyśmy znaleźć niemało faktów, aby to powiedzieć.

Dlatego właśnie i ja, i, z pewnością, towarzysze Jaruzelski, jak i każdy, kogo obdarzono wielkim zaufaniem, i na kim spoczywa wielka odpowiedzialność, doznaje takiego samego uczucia.

Nie uchylamy się od odpowiedzialności, ale odczuwamy całe jej brzemień (...).

Chciałbym teraz powiedzieć, co następuje. Mamy już za sobą podstawową część naszej wizyty w Polsce, i chciałbym na spotkaniu z inteligencją, z przedstawicielami ducha ludu, wyrazicielami ducha narodu powiedzieć: to, co dzieje się we współczesnej Polsce, wywarło na nas ogromne wrażenie. Polska ponownie poszukuje – i jak mi się wydaje – znajduje odpowiedź na pytanie: jaką drogą powinno kroczyć dalej to wielkie państwo europejskie, o wielkiej kulturze, złożonej historii i niełatwym dniu dzisiejszym?

Dlaczego poszukuje się tej drogi? Wczoraj, wracając ze Szczecina, spotkaliśmy się z rolnikami, jedna z kobiet wyraziła to bardzo prosto, co

w ogóle cechuje zwykłych ludzi, na których właściwie opiera się każde państwo i społeczeństwo. Mówiono o tym, jaki jest cel tego, co czynimy u siebie, w Związku Radzieckim. Chcemy, odpowiedziałem, żeby w społeczeństwie socjalistycznym wszystkim ludziom, a przede wszystkim ludziom pracy – albowiem socjalizm to ustrój ludzi pracy – żyło się dobrze, aby czuli się dobrze. Wiecie, że reakcja moich rozmówców była taka, iż nie musiałem dobierać argumentów, nie były już one potrzebne.

Oto, co jest najważniejsze – aby ludzie czuli się w społeczeństwie radzieckim, w socjalistycznej Polsce dobrze. I taki jest cel tego najważniejszego zwrotu, który my dokonujemy przez przebudowę w Związku Radzieckim, i wy przez socjalistyczną odnowę w Polsce. Odkrywamy naturalny, najgłębszy sens zawarty w ustroju socjalistycznym, w samej jego istocie, zwracamy go ku człowiekowi. Głównym kryterium osiągnięć socjalizmu, i odwrotnie, jego strat, powinien być wymiar ludzki, kryterium ludzkie. Przez przebudowę, przez odnowę zmierzamy do humanizacji społeczeństwa. Człowiek, którego samopoczucie będzie dobre, jest zdolny do wielu dokonań. (...)

Musimy być jednocześnie nie tylko rewolucyjni i zdeterminowani w realizacji tego, co zamierzaliśmy i wytyczyliśmy. Musimy pozostawać na gruncie rzeczywistości, nie popadać w iluzje. Byłoby to najbardziej niebezpieczne. Chcę powtórzyć jeszcze raz – wiemy to z własnego doświadczenia. Dlatego tak uważnie badamy naszą przeszłość, wpatrujemy się w nią z bezlitosnym krytycyzmem w imię prawdy. Nie jest to łatwe. Wymaga męstwa. Niekiedy to, czego się dowiadujemy, wprawia w taki stan, iż wydaje się, że może nas wytrącić z kolein. A jednak nie wychodzimy osłabieni z bezlitośnie prawdziwej analizy, a prawda jest jedna, i jeśli mówić o przeszłości, była taką jaką była. Konstatujemy (mówię w tym wypadku i o Związku Radzieckim, i o Polsce) wielkie historyczne osiągnięcia, mimo iż obok nich były tragiczne wydarzenia, które również

wywarły wielki wpływ na cały proces socjalistycznego budownictwa, na losy narodów, na losy konkretnych ludzi i na inteligencję. Słowem, jest to pouczająca praca. (...)

Właśnie to doprowadziło nas do przebudowy. Chociaż były także potrzeby ekonomiczne. Również one, oczywiście, były bodźcem do przebudowy. Ale zrozumienie istoty jej celów osiągnęliśmy właśnie w wyniku wielkiej pracy duchowej, intelektualnej. W związku z tym muszę wam powiedzieć, że stosunki między kierownictwem kraju a naszą inteligencją nie były nigdy tak bliskie jak teraz, jak też nie było nigdy między nimi tak głębokiego wzajemnego zrozumienia. A nie opiera się to na słodkich słówkach adresowanych wzajemnie do siebie. Nie, jest to bliskość, która rodzi się z zaufania, to bliskość, która powstała z uznania celów i zadań, które wszyscy przed sobą stawiamy. Ma to również źródło w świadomości, że ani politycy, ani siły kulturalne nie mogą w takim czasie nie jednoczyć się w imię interesów społeczności, narodów. Sądzę, że to pomogło nam wybrać drogę, która w zasadniczych i najważniejszych cechach pokrywa się z waszą drogą socjalistycznej odnowy.

Jednakże potrzebna była jawność, potrzebna była otwartość. Jedna z nauk wypływających z przeszłości polega właśnie na tym, że jak się okazuje, niejednokrotnie rozpoczynano i podejmowano bardzo poważne próby, wynikające również z niepokojów polityków i inteligencji. Jednakże okazywało się, że zamierzone programy jakoś nagle gasły. Okazywało się, że iskra jakby zamigotała, a ognisko nie zapłonęło, a do pożaru już nie dochodziło w ogóle, co prawda, pożaru w pozytywnym znaczeniu... Nie po to, aby wszystko spłonęło. Jakoś takich pożarów nam nie brakowało – i w waszej historii, i w naszej, i we wspólnej.

A dlaczego do tego nie dochodziło? Dlatego, że i wymyślono plany, i próbowano je urzeczywistniać bez szerokiego udziału nie tylko intelektualnych sił społeczeństwa, lecz także, co jest szczególnie ważne, bez

uczestnictwa mas, w których jakoby interesie wszystko to przedsiębrano. Sądono, że tylko jakiś krąg ludzi wyraża interesy narodu i wie lepiej niż sam naród, czego mu potrzeba.

Rozpoczynając przebudowę, trzeba było ustawić wszystko na swoim miejscu. W centrum wszystkich zadań i planów znalazł się człowiek i nasza odpowiedzialność wobec niego, wobec narodów, tm bardziej wobec takich narodów, jak nasz i wasz, które swoim losem, swoimi działaniami, czynami o wymiarze historycznym zasługują na to, aby się z nimi liczyć. Zasłużyły one prawdziwie na to, aby ich życie stało się inne, zrozumiałe dla nich samych i aby odpowiadało ich żywotnym interesom.

W ten sposób doszliśmy do jawności, tak oto doszliśmy do zrozumienia szczególnej wartości demokracji. Powiem otwarcie, że być może było to najważniejsze odkrycie. I jest rzeczą zdumiewającą, że takiego odkrycia dokonują komuniści, którzy przecież rozpoczynali swoją walkę po to, aby zlikwidować wyzysk i wszelkie niesprawiedliwości oparte na własności prywatnej, aby zburzyć i unicestwić alienację człowieka od ziemi, od środków produkcji, od wartości duchowych, od procesów politycznych. Przecież właśnie to jest siłą napędową działania wszystkich rewolucjonistów i właśnie po to dokonana została Rewolucja Październikowa. Partia szła za Leninem, aby rozwiązać te zadania. Ale okazało się, że dopiero teraz doszliśmy do zrozumienia tego, iż musimy znów przywrócić podejście leninowskie, które oznacza: przywrócić w pełni pozycję człowieka w społeczeństwie socjalistycznym, w produkcji materialnej, uczynić go tam gospodarzem, a w procesie politycznym uczynić człowieka główną postacią, tak samo jak i w życiu duchowym. Powinien on czuć we wszystkim, że jest to jego kraj, któremu potrzebne jest dobre zdrowie moralne społeczeństwa.

W tych dniach na polskiej ziemi odczuliśmy, że podobne troski nurtują i was. Mówię teraz z wielkim przekonaniem, że kroczymy tą samą drogą uwzględniając, oczywiście, specyfikę. Jest to naturalne i zrozumiałe,

ignorowanie specyfiki byłoby wielkim błędem. Moim zdaniem, kończy się wreszcie spór o to, jaki powinien być model socjalizmu. Istnieje socjalizm naukowy, który jest stosowany w konkretnych warunkach każdego kraju z uwzględnieniem jego tradycji, poziomu rozwoju, kultury politycznej, możliwości itd. Oto mój pogląd na problem „modelu”.

Działając niezależnie, krocząc samodzielnie wybraną drogą, czujemy jednocześnie, na ile teraz my, dwa kraje socjalistyczne, jesteście sobie nawzajem potrzebni. Bardzo potrzebni. Być może, jak nigdy dotąd, czujemy to. I w rozmowach z towarzyszem Jaruzelskim, i w rozmowach z innymi przedstawicielami Polski, i w spotkaniach z ludźmi odkrywamy wiele interesujących i bardzo pożytecznych dla siebie myśli, teraz, kiedy rozwiązujemy nowe zadania i będziemy je rozwiązywać po konferencji. Mam nadzieję, że także nasze doświadczenie może być w jakimś stopniu wam pomocne, a przynajmniej będzie dostarczać impulsów do rozważań, porównań – jest bardzo ważne.

W drugiej części swojego wystąpienia chciałbym powiedzieć, co następuje. Być może, właśnie teraz otwierają się ogromne możliwości dla budowy nowych stosunków między naszymi narodami. Znam nastroje ludzi radzieckich, a w tych dniach odczułem nastroje Polaków – aby wychodzić sobie naprzeciw z otwartym sercem. Powiem wam prosto: ja i moi towarzysze nie oczekiwaliśmy takiego zainteresowania nami, jakie napotkaliśmy tu. A przy tym takiego zainteresowania, u podstaw którego leży ruch serc. Można człowieka wyprowadzić na ulicę, można poprosić, aby gdzieś przyszedł lub coś powiedział, i on przyjdzie, powie coś, szanując swoje kierownictwo, tradycje, przejawiając gościnność i tak dalej. Ale nie można zmienić człowiekowi wyrazu twarzy, oczu, nastroju duszy, które mu zawsze towarzyszą i które dostrzega się przy bliskich kontaktach. Dzięki tym kontaktom odczuliśmy bardzo duże emocjonalne oży-

wienie Polaków i być może jest to najważniejsze, co zaczyna teraz wyróżniać nasze stosunki z wami. Dawniej były to w zasadzie stosunki na poziomie partii, na poziomie rządów, na poziomie republik, różnych organizacji. Teraz narody zwracają się nawzajem ku sobie. Rosyjską, polską, radziecką inteligencję zawsze cechowało wielkie przywiązanie do swego narodu, wierność w stosunku do niego, gotowość służenia narodowi, wyczuwania jego nastrojów. Skoro istnieje takie dążenie obu narodów, aby wychodzić nawzajem ku sobie, to naszym zadaniem i zadaniem inteligencji – i w polityce, i w sferze duchowej – jest sprzyjać temu. Myślę, że jest to ważne także dlatego, że chodzi o dwa państwa socjalistyczne, państwa sąsiadujące ze sobą, państwa i kraje, które przez stulecia były związane wspólnym losem. Również w przyszłości nie wyobrażamy sobie inaczej niż jako życia w przyjaźni, braterstwie z narodem polskim. Chcemy wraz z wami rozwiązywać zadania, które stawia przed nami czas.

Zapraszam was, drodzy przyjaciele, przedstawiciele polskiej inteligencji, zapraszam także naszych towarzyszy, a w ich osobach radziecką inteligencję, do uczynienia wszystkiego, co od nich zależy, z poświęceniem, aby ich narody osiągnęły te wielkie, humanistyczne idee, które zostały wysunięte w Związku Radzieckim, w polityce przebudowy, a w socjalistycznej Polsce – w polityce odnowy. Jestem przekonany – i gotów jestem, parafrazując słowa towarzysza Jaruzelskiego, powtórzyć to, co powiedziałem na spotkaniu z młodzieżą – że są pociągi, na które spóźnić się nie wolno. I oczywiście, nie wolno dopuścić do tego, aby w pociągu przebudowy, odnowy zabrakło inteligencji. Straty byłyby wtedy nie mniejsze, jeśli nie większe, niż w wypadku nieobecności młodzieży. Albowiem to, jak działać będzie młodzież i jaką zajmie pozycję, zależy w

dużym stopniu od waszego słowa, od waszego postępowania.

W naszej wspólnej historii nadszedł czas wielce doniosłych czynów i odpowiedzialnych wielkich dokonań. Nie boję się użycia podniosłego stylu, chodzi bowiem rzeczywiście o czasy decydujące o naszych przyszłych losach. Dziękuję”.

Źródło: Inteligencja wobec nowych problemów socjalizmu.

Spotkanie Michaiła Gorbaczowa z przedstawicielami
polskiej inteligencji, Warszawa 1988

6. Jesień Narodów 1989 r. rozpoczęła się od obrad „okrągłego stołu,” dotyczących rozmów między epiką rządzącą a opozycją w Polsce. Zaprezentowane wówczas kompromisy w sprawie reform politycznych w państwie stały się również inspiracją dla Węgier, NRD, Czechosłowacji, Bułgarii i Rumunii, które to państwa do okresu transformacji przystąpiły jeszcze w tym samym roku.

„Po latach kryzysu gospodarczego i konfliktów politycznych Polska stoi przed wielkim zagrożeniem, ale i wielką szansą. Realna jest groźba pogłębienia się kryzysu, jednakże istnieje szansa jego przezwyciężenia przez radykalną reformę państwa i równoczesną przebudowę systemu gospodarczego. W obronie przed kryzysem i w działaniach na rzecz reform Polacy mogą i powinni się porozumieć.

Polityczny kompromis różnych sił, wśród których są zarówno takie, które kierują się ideami demokratycznie pojmowanego socjalizmu, jak i takie, które czerpią inspirację z chrześcijaństwa, z dorobku ideowego „Solidarności”, ruchu ludowego i z innych źródeł i tradycji ideowych,

pozwole urzeczywistnić wspólny cel: niepodległą, suwerenną, bezpieczną równoprawnymi sojuszami, demokratyczną i silną gospodarczo Polskę.

Podstawą porozumienia są zasady przyszłego systemu politycznego wpływające z niezbywalnego prawa obywateli do życia w państwie, które w pełni urzeczywistnia suwerenność narodu. Oznacza to:

- pluralizm polityczny, znajdujący swój wyraz przede wszystkim w prawie do swobodnego zrzeszania się – w ramach demokratycznego ładu konstytucyjnego w organizacjach politycznych, społecznych i zawodowych,
- wolność słowa, w tym stwarzania realnych możliwości dostępu do wszystkich rodzajów środków przekazu różnorodnym siłom politycznym,
- demokratyczny tryb powoływania wszystkich przedstawicielskich organów władzy państwowej, tak aby o tym, kto sprawować będzie władzę, rzeczywiście decydowali wyborcy,
- niezawisłość sądów i ich ustawowe uprawnienia kontrolne w stosunku do innych organów powołanych do strzeżenia praworządności i porządku publicznego,
- silny pełnią praw i swobodnie wybrany samorząd terytorialny.

Strony uznały, że takie zasady powinny określać dalszą ewolucję polityczną, i deklarują, że będą im udzielały poparcia.

Dojście do takiego stanu rzeczy będzie wymagało stanowczych działań, z których jedne są już podejmowane, inne powinny zostać podjęte w najbliższych miesiącach, inne w ciągu dwóch – trzech lat, jeszcze inne w nieco dalszej perspektywie. Nagromadziło się w naszym kraju wiele nieufności, którą usuwać mogą tylko działania podejmowane w poszerzającej się przestrzeni życia publicznego. Mamy nadzieję, że w działaniach tych wczorajsi wrogowie przekształcać się będą w uczestników demokra-

tycznej rywalizacji i współdziałania w ramach nowych reguł życia publicznego. Reguły te nie wynikają tylko z porozumień zawieranych w skali ogólnokrajowej, lecz powinny także rodzić się od podstaw, w demokratycznym działaniu dawnych i nowych struktur społecznych i politycznych.

Trzeba będzie czasu, aby często anachroniczna organizacja struktur państwowych przekształcona została w nowoczesną i sprawną.

W toku obrad wystąpiły różnice zdań w sprawie kalendarza reform i decyzji politycznych. Strona solidarnościowo-opozycyjna uważa, że najważniejsze znaczenie ma wprowadzenie mechanizmów demokratyzacji o najbardziej powszechnym zasięgu i że dokonać tego można decyzjami natychmiastowymi dotyczącymi sądownictwa, środków masowego przekazu czy też samorządu terytorialnego, natomiast zmiany dotyczące centralnych władz państwa mogłyby zostać wprowadzone w terminie późniejszym. Strona koalicyjno-rządowa stoi na stanowisku, że pilny charakter noszą decyzje dotyczące najwyższych władz państwa, zaś dopiero od nowego parlamentu należy oczekiwać zmian w innych sferach życia publicznego. Obie strony są jednak głęboko przekonane, że niezbędne reformy państwa powinny się dokonać – zgodnie z narodową racją stanu – na drodze ewolucyjnej.

Ewolucyjnemu sposobowi realizowania zmian zagrozić mogłyby działania zbyt radykalne lub też poczynania konserwatywnych przeciwników reform. Chodzi zarówno o bezpieczeństwo państwa w tym wyjątkowo ważnym momencie w życiu naszego narodu, jak i o bezpieczeństwo każdego polskiego domu.

Ważnym stadium ewolucji politycznej są zmiany przeprowadzane już teraz: realizacja zasady pluralizmu związkowego i społecznego (w tym legalna działalność NSZZ „Solidarność”, NSZZ RI „Solidarność”, a także legalizacja NZS), uznanie prawa opozycji politycznej do legalnego działania, nowa ustawa o stowarzyszeniach, początek reformy prawa

i sądownictwa, zwiększenie zakresu swobody słowa, a także istotna demokratyzacja zasad wybierania ciał przedstawicielskich. Wybory tego-roczone wyłonią Sejm i Senat, w których różne siły polityczne uczestniczyć będą w decydowaniu o losach państwa.

Jest to początek drogi do demokracji parlamentarnej. Zadaniem parlamentu wybranego w tegorocznych wyborach jest stworzenie nowej, demokratycznej konstytucji i nowej, demokratycznej ordynacji wyborczej. Strony uczynią wszystko, aby skład następnego parlamentu był w pełni wyznaczony przez wolę wyborców (...).

Strona solidarnościowo-opozycyjna przedstawiła pogląd, że likwidacja systemu nomenklatury, jako uniwersalnej zasady rządzenia, jest warunkiem powodzenia reform gospodarczych i politycznych, niezbędnym czynnikiem aktywizacji społecznej. Strona koalicyjno-rządowa stwierdziła, że już w chwili obecnej dokonuje się głęboka zmiana polityki kadrowej, a kryterium polityczne zostaje podporządkowane kryterium kompetencji zawodowej.

Obie strony uznają, że w życiu społecznym, kulturalnym i gospodarczym zasadą awansowania ludzi powinny być wyłącznie kwalifikacje moralne i zawodowe. Wszędzie, gdzie to tylko możliwe, obsadzanie stanowisk należy oprzeć o otwarte konkursy.

Różnimy się w niejednej kwestii. Mówimy o tym otwarciu w umowie zawieranej przy „okrągłym stole”. Mamy jednak wspólną wolę takiego działania, która zapewni Polsce demokratyczną i sprawną organizację życia państwowego, zapobieganie próbom hamowania i odwracania demokratycznych przemian (...).

Swoboda wyborów do Sejmu X kadencji będzie ograniczona przez uzgodniony przy „okrągłym stole” podział mandatów. Umowa o podziale mandatów poselskich dotyczy tylko wyborów do Sejmu X kadencji. Zgodnie z tym podziałem, 60% mandatów poselskich przypadnie na

koalicję PZPR, ZSL i SD, a dalsze 5% na PAX, PZKS i UChS. Kandydaci bezpartyjni, zgłoszeni przez niezależne grupy obywateli, rywalizować będą między sobą o 35% ogólnej liczby mandatów poselskich. Część mandatów koalicji zostanie obsadzona z listy krajowej, obejmującej do 10% ogółu miejsc w przyszłym Sejmie (...).

Swoboda wyborów do Senatu nie jest ograniczona żadnym uzgodnieniem dotyczącym podziału mandatów. Liczba miejsc w Senacie, jaką uzyskują poszczególne ugrupowania, zależeć będzie wyłącznie od decyzji wyborców w poszczególnych okręgach.”

Źródło: Porozumienia „okrągłego stołu”,

Warszawa 5 kwietnia 1989

7. Przemiany w NRD i upadek muru berlińskiego rozpoczął proces kształtowania się nowych podziałów terytorialnych w Europie, które od 1945 r. nie miały miejsca. Traktat między RFN a NRD o przywróceniu jedności Niemiec z 31 VIII 1990 r. decydował o powstaniu jednego z największych i najludniejszych państw starego kontynentu.

Preambuła

Republika Federalna Niemiec i Niemiecka Republika Demokratyczna – zdecydowane w swobodnym samostanowieniu dokończyć dzieła jedności Niemiec w pokoju i wolności, jako równoprawny członek wspólnoty narodów,

– biorąc za punkt wyjścia pragnienie ludzi w obu częściach Niemiec wspólnego życia w pokoju i wolności, w praworządnym, demokratycznym i socjalnym państwie federalnym,

- zachowują wdzięczny szacunek dla tych, którzy w pokojowy sposób przyczynili się do utorowania drogi do wolności, niezłomnie dążyli do realizacji zadania przywrócenia jedności Niemiec i wypełniają je do końca,
- mając świadomość ciągłości niemieckiej historii i pomne wynikającej z naszej przeszłości szczególnej odpowiedzialności za demokratyczny rozwój Niemiec, gwarantujący nadal poszanowanie praw człowieka i pokoju,
- dążąc do tego, by przez jedność Niemiec przyczynić się do zjednoczenia Europy i budowy europejskiego ładu pokojowego, w którym granice już nie dzielą i który zapewnia wszystkim narodom europejskim oparte na wzajemnym zaufaniu współzycie,
- mając świadomość, że nienaruszalność granic oraz terytorialnej integralności i suwerenności wszystkich państw w Europie w ich granicach jest podstawowym warunkiem pokoju, porozumiały się co do zawarcia traktatu o przywróceniu jedności Niemiec, który posiada następujące postanowienia:

Rozdział I – Skutki przystąpienia

Artykuł 1. Kraje

1. Z chwilą wejścia w życie przystąpienia Niemieckiej Republiki Demokratycznej do Republiki Federalnej Niemiec zgodnie z artykułem 23 Ustawy Zasadniczej, 3 października 1990 r. kraje: Brandenburgia, Meklemburgia – Przedpomorze, Saksonia, Saksonia Anhalt i Turyn-gia stają się krajami Republiki Federalnej Niemiec. Dla utworzenia tych krajów i wytyczenia między nimi granic miarodajne są postanowienia ustawy konstytucyjnej z 22 lipca 1990 r. o utworzeniu krajów

w Niemieckiej Republice Demokratycznej – ustawa o wprowadzeniu krajów – zgodnie z załącznikiem II.

2. 23 dzielnice Berlina tworzą kraj Berlin.

Artykuł 2. Stolica, Dzień Jedności Niemiec

1. Stolicą Niemiec jest Berlin. Kwestia siedziby parlamentu i rządu zostanie rozstrzygnięta po przywróceniu jedności Niemiec.

2. 3 października, jako Dzień Jedności Niemiec, jest oficjalnym świętem.

Rozdział II – Ustawa Zasadnicza

Artykuł 3. Wejście w życie Ustawy Zasadniczej

Z chwilą wejścia w życie przystąpienia, w krajach: Brandenburgia, Meklemburgia-Przedpomorze, Saksonia, Saksonia Anhalt i Turyngia, jak również w tej części kraju Berlin, w której dotychczas nie obowiązywała, wchodzi w życie Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec, opublikowana w poprawionej wersji w Federalnym Dzienniku Ustaw część III, numer porządkowy 100-1, ostatnio zmienionej ustawą z 21 grudnia 1983 r., przy uwzględnieniu zmian wynikających z ustaleń artykułu 4 niniejszego traktatu, o ile w niniejszym traktacie nie postanowiono inaczej.

Artykuł 4. Wynikające z przystąpienia zmiany Ustawy Zasadniczej

Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec zostaje zmieniona w sposób następujący:

1. Preambuła zostaje sformułowana w sposób następujący:

„Mając świadomość swojej odpowiedzialności przed Bogiem i ludźmi, kierowany wolą, by jako równoprawny członek w zjednoczonej Europie służyć pokojowi na świecie, naród niemiecki poprzez swą władzę ustawodawczą przyjął tę Ustawę Zasadniczą.

Niemcy w krajach Badenia – Wirtembergia, Bawaria, Berlin, Brandenburgia, Brema, Hamburg, Hesja, Meklemburgia – Przedpomorze, Dolna Saksonia, Nadrenia Północna – Westfalia, Nadrenia – Palatynat, Saara, Saksonia, Saksonia Anhalt, Szlezwik – Holsztyn i Turynia w swobodnym samostanowieniu dokończyli dzieła wolności i jedności Niemiec. W ten sposób ta Ustawa Zasadnicza obowiązuje cały naród niemiecki”.

2. Artykuł 23 zostaje skreślony.
3. Artykuł 51 ustęp 2 Ustawy Zasadniczej zostaje sformułowany w sposób następujący: „Każdy kraj ma przynajmniej trzy głosy, kraje o liczbie ludności przekraczającej 2 miliony mają cztery, kraje o liczbie ludności ponad 6 milionów – pięć, kraje o liczbie ludności powyżej 7 milionów mają sześć głosów”.
4. Artykuł 135a w dotychczasowym brzmieniu będzie ustępem 1. Po ustępie 1 dodany zostanie następujący ustęp: 2. Ust. 1 znajduje odpowiednie zastosowanie do zobowiązań Niemieckiej Republiki Demokratycznej bądź jej przedstawicieli prawnych oraz do zobowiązań Federacji bądź innych stowarzyszeń i instytucji prawa publicznego, które pozostają w związku z przejściem wartości majątkowych Niemieckiej Republiki Demokratycznej na Federację, kraje i gminy, oraz do zobowiązań, które opierają się na zarządzeniach Niemieckiej Republiki Demokratycznej bądź jej przedstawicieli prawnych.
5. Do Ustawy Zasadniczej wprowadzony zostaje nowy artykuł 143.
6. Artykuł 146 zostaje sformułowany w sposób następujący:
„Niniejsza Ustawa Zasadnicza, która po zrealizowaniu jedności i wol-

ności Niemiec obowiązuje cały naród niemiecki, traci swoją moc w dniu, w którym wejdzie w życie konstytucja, przyjęta swobodną decyzją Narodu Niemieckiego”.

Artykuł 5. Przyszłe zmiany konstytucji

Rządy układających się stron zalecają ciałom ustawodawczym zjednoczonych Niemiec, by w ciągu dwóch lat zajęły się kwestiami powodującymi zmiany lub uzupełnienie konstytucji, a powstałymi w związku ze zjednoczeniem Niemiec, w tym zwłaszcza:

- odnośnie do stosunków między Federacją a krajami, zgodnie ze Wspólną Decyzją Premierów z 5 lipca 1990 r.
- odnośnie do możliwości nowego – w drodze umowy zainteresowanych krajów – podziału obszaru Berlin/Brandenburgia, odbiegającego od przepisów artykułu 29 Ustawy Zasadniczej,
- rozważaniami na temat zapisania w konstytucji postanowień o celach państwa, jak również
- kwestią zastosowania artykułu 146 Ustawy Zasadniczej i w jego ramach kwestią referendum. (...)

Źródło: E. Cziomer, Historia Niemiec 1945-1991,
Kraków 1992

8. Zjednoczone państwo niemieckie musiało podpisać szereg traktatów i aktów normalizujących jego współistnienie oraz warunki rozwoju w okresie transformacji. Jednym z nich był traktat zawarty między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy, który podpisano 14 XI 1990 r. w Warszawie.

„Rzeczpospolita Polska i Republika Federalna Niemiec – dążąc do kształtowania wzajemnych stosunków, skierowanych ku przyszłości, zgodnie z prawem międzynarodowym, w szczególności z Kartą Narodów Zjednoczonych oraz podpisanym w Helsinkach Aktem Końcowym Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy i z dokumentami kolejnych spotkań tej konferencji,

- zdecydowane wspólnie wnieść wkład w dzieło budowy europejskiego porządku pokojowego, w którym granice nie będą już dzieliły i który zapewni wszystkim narodom europejskim współżycie oparte na zaufaniu i wszechstronną współpracę dla dobra wszystkich oraz zapewni trwały pokój, wolność i stabilność,
- głęboko przekonane, że zjednoczenie Niemiec jako państwa z ostatecznymi granicami jest znaczącym wkładem do porządku pokojowego w Europie,
- uwzględniając Traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec, podpisany 12 września 1990 roku,
- zważywszy, że 45 lat minęło od zakończenia II wojny światowej, i świadome, że ogromne cierpienia, jakie przyniosła ta wojna, w tym także utrata przez licznych Polaków i Niemców ich stron rodzinnych w wyniku wypędzenia lub wysiedlenia, są ostrzeżeniem i wyzwaniem do kształtowania pokojowych stosunków między obu Narodami i Państwami,
- pragnąc stworzyć trwałe podstawy przyjaznego współżycia w wyniku rozwoju ich stosunków oraz kontynuując politykę trwałego porozumienia oraz pojednania między Polakami a Niemcami, uzgodniły co następuje:

Artykuł 1

Umawiające się Strony potwierdzają istniejącą między nimi granicę, której przebieg określony jest w Układzie z 6 lipca 1950 roku między Rzeczpospolitą Polską a Niemiecką Republiką Demokratyczną o wytyczenie ustalonej i istniejącej polsko-niemieckiej granicy państwowej oraz w umowach zawartych w celu jego wykonania i uzupełnienia (Akt z 27 stycznia 1951 roku o wykonaniu wytyczenia państwowej granicy między Polską a Niemcami; Umowa z 22 maja 1989 r. między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Niemiecką Republiką Demokratyczną w sprawie rozgraniczenia obszarów morskich w Zatoce Pomorskiej), jak również w Układzie z 7 grudnia 1970 roku między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich stosunków wzajemnych.

Artykuł 2

Umawiające się Strony oświadczają, że istniejąca między nimi granica jest nienaruszalna teraz i w w przyszłości, oraz zobowiązują się wzajemnie do bezwzględnego poszanowania ich suwerenności i integralności terytorialnej.

Artykuł 3

Umawiające się Strony oświadczają, że nie mają wobec siebie żadnych roszczeń terytorialnych i że roszczeń takich nie będą wysuwać również w przyszłości". (...)

Źródło: „Rzeczpospolita”, 1991, nr 142

9. Jedną z kluczowych kwestii do rozwiązania dla każdego państwa wchodzącego w okres transformacji ustrojowej było uchwalenie nowej ustawy zasadniczej, która regulowałaby przepisy prawne. Przykładem konstytucji, która daje szerokie uprawnienia prezydentowi jest ustawa zasadnicza Rosji, którą scharakteryzował Eugeniusz Zieliński.

„Schemat struktury rosyjskiej konstytucji jest niezwykle prosty. Sprowadza się on do wprowadzenia dwóch części. Treść normatywna zawarta została w 137 artykułach, pomieszczona w 9 rozdziałach.

Wprowadzenie jest wyrażeniem woli podmiotu władzy – narodu Rosji, który stanowiąc konstytucję kieruje się powszechnie uznanymi wartościami i z tą myślą dla wielkości Rosji ustanawia ten doniosły akt ustrojowy.

Część pierwsza zawiera zasadniczą treść normatywną konstytucji pomieszczoną w odpowiednich rozdziałach i artykułach. Przepisy konstytucji są sformułowane jasno i zwięźle. Na treść konstytucji składają się w zasadzie cztery rodzaje zagadnień:

1) zasady ustrojowe, 2) prawa i swobody obywatelskie, 3) struktura państwa, 4) struktura i organizacja władzy publicznej.

Zasady ustrojowe sformułowane w rozdziale 1 zatytułowanym *Podstawy ustroju konstytucyjnego* (art. 1-16) wyrażają idee i wartości przewodnie ustroju państwowego. Wśród tych zasad przyjmuje się zasady: republikańskiej formy rządów, demokratycznego państwa prawnego, państwa opiekuńczego, podziału władzy, samorządności lokalnej, pluralizmu i wielopartyjności, świeckości państwa.

Zasady ustrojowe tworzą podstawy ustroju konstytucyjnego Federacji Rosyjskiej. Na zasadach tych opiera się cały ustrój państwowy i organizacja oraz funkcjonowanie organów władzy publicznej. Szczegółowe

rozwiązania instytucjonalne muszą pozostawać w zgodzie z podstawami ustroju konstytucyjnego Federacji Rosyjskiej. W stanowieniu poszczególnych instytucji twórcy porządku prawno-ustrojowego kierują się przyjętymi zasadami ustrojowymi.

Prawa i swobody obywatelskie wyrażone w rozdziale 2 noszącym tytuł *Prawa i wolności człowieka i obywatela* stanowią pokaźną część konstytucji (art. 17-64). Wyrażone zostały w nich prawa i swobody obywatelskie zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami i normami prawa międzynarodowego. W szczególności prawa i swobody te oddają treści paktów praw człowieka ONZ z 1966 r.: Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych. Prawa te wyrażają dorobek ogólnoludzki i znajdują wyraz w zapisach konstytucyjnych. Przepisy konstytucyjne stwarzają realne podstawy statusu prawnego jednostki w Federacji Rosyjskiej.

Ogólnie biorąc, prawa i swobody obywatelskie wyrażone w konstytucji federalnej można sprowadzić do następujących grup:

- wolności obywateli (np. równości w obliczu prawa i sądu)
- prawa i wolności polityczne (np. prawa uczestniczenia w kierowaniu sprawami państwa, zarówno bezpośrednio, jak i za pośrednictwem swoich przedstawicieli)
- prawa socjalno-ekonomiczne i kulturalne (np. zagwarantowania opieki socjalnej na starość, na wypadek choroby, inwalidztwa, utraty żywiciela oraz jeśli wychowuje dzieci)
- obowiązki obywatelskie (np. obowiązek uiszczania prawnie ustanowionych podatków i opłat).

Wskazane prawa i swobody mają odpowiednie, szczegółowe zapisy konstytucyjne. Składają się na podmiotowe prawa obywatelskie.

Struktura państwa zawarta w rozdziale 3 zatytułowanym *Ustrój federalny* określa organizację terytorialno-administracyjną państwa (art. 65-79).

W rozdziale tym wskazuje się na następujące podmioty federacji, które tworzą Federację Rosyjską:

– republiki, których jest	21
– kraje	6
– obwody	49
– miasta o znaczeniu ogólnofederalnym	2
– obwód autonomiczny	1
– okręgi autonomiczne	10

Podmioty federacji w liczbie 89 składają się na rosyjskie państwo federalne. Podstawowe sprawy istotne dla federacji jako całości i podmiotów jako jednostek określa się w tym rozdziale, w tym m.in. kompetencje federacji, kompetencje wspólne dla federacji i podmiotów federacji oraz kwestie systemu organizacji władzy w podmiotach federacji.

Strukturę i organizację władzy publicznej wyrażają rozdziały:

- 4) Prezydent Federacji Rosyjskiej (art. 80-93)
- 5) Zgromadzenie Federalne (art. 94-109)
- 6) Rząd Federacji Rosyjskiej (art. 110-117)
- 7) Władza sądownicza (art. 118-129)
- 8) Samorząd lokalny (art. 130-133)

Rozdziały te regulują poszczególne rodzaje władzy – ich pozycję ustrojową, zakres kompetencyjny, sposób wyłaniania, tryb funkcjonowania oraz zakres odpowiedzialności. Każda z tych władz pozostaje samodzielną w ramach podziału władzy i posiada uprawnienia niezależne od innych organów państwa.

Na czoło władz publicznych konstytucja wybija władzę prezydencką. Władza prezydencka ma rozległe kompetencje. Występuje w roli głowy państwa i naczelnego organu władz federacji.

Zgromadzenie Federalne spełnia funkcje organu przedstawicielskiego i ustawodawczego federacji. Składa się z dwóch izb – Rady Federacji i Dumy Państwowej. Izby mają wyraźnie określone kompetencje i wykonują je samodzielnie.

Rząd Federacji Rosyjskiej jest władzą wykonawczą federacji. Składa się z premiera, wicepremierów i ministrów federalnych. Rząd posiada ustanowione kompetencje i określoną ich odpowiedzialność.

Władza sądownicza powołana jest do spełniania wymiaru sprawiedliwości, która należy do sądów. Sądy tworzy się do postępowania konstytucyjnego, cywilnego, administracyjnego i karnego. Sądy działają na podstawie prawa federalnego.

Sąd Najwyższy jest najwyższym organem sądowniczym sprawującym nadzór nad sądami powszechnymi.

Sąd Konstytucyjny jest najwyższym organem federacji do rozstrzygania kwestii zgodności aktów prawnych z konstytucją federacji.

Naczelnny Sąd Arbitrażowy jest najwyższym organem sądowniczym federacji powołanym do rozstrzygania sporów gospodarczych.

Prokuratura Federacji Rosyjskiej stanowi jednolity scentralizowany system organów powołany do nadzorowania przestrzegania prawa.

Samorząd lokalny funkcjonujący w miastach i wsiach służy do rozwiązywania (samodzielnego) przez ludność kwestii o znaczeniu lokalnym, a także do władania, użytkowania i dysponowania własnością komunalną.

Wreszcie rozdział 9 konstytucji zawiera przepisy traktujące o wprowadzeniu poprawek i zmian konstytucji federacji.

Część druga konstytucji Federacji Rosyjskiej jest niewielka, składająca się zaledwie z 9 punktów, które zawierają przepisy końcowe i przejściowe. Niemniej przepisy te rozstrzygają ważne kwestie związane z wejściem w życie konstytucji i zasad funkcjonowania organów państwowych w okresie po uchwaleniu konstytucji Federacji Rosyjskiej”.

Źródło: E. Zieliński, Współczesna Rosja.
Studium polityczno-ustrojowe, Warszawa 1995

VII. WYBRANA LITERATURA

Literatura ogólna

Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.
Helsinki, 1 sierpnia 1975 r., Warszawa 1980

Bankowicz B., Bankowicz M., Dudek A., Słownik historii XX wieku,
Kraków 1992

Chodubski A., Wstęp do badań politologicznych, Gdańsk 1996

Czubiński A., Olszewski W., Historia powszechna 1939-1994, Poznań
1996

Deszczyński M., Kupiecki R., Moszczyński T., Historia polityczna świata
1945-1994. Kalendarium wydarzeń, Warszawa 1994

• Kukułka J., Historia współczesna stosunków międzynarodowych, War-
szawa 1994, wyd. 2, Warszawa 1996

• Leksykon państw świata 94/95. Raport o stanie państw świata, Dortmund-
Warszawa 1993

Mały oxfordzki słownik historii świata w XX wieku, pod red. P. Wieczor-
kiewicza, M. Urbańskiego, Londyn 1992

Piskozub A., Polska w cywilizacji zachodniej, Gdańsk 1995

Radzikowski P., Historia powszechna 1945-1992. Skrypt dla studentów
historii, Kielce 1993

Roszkowski W., Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku,
Warszawa 1997

Świat od 1939 r. Historia świata. Ostatnie pięćdziesiąt lat, pod red.
W. Wrigta, Warszawa 1992

Wybór czasopism

„Gazeta Wyborcza” od 1989 r.

„Polityka” od 1989 r.

„Rzeczpospolita” od 1989 r.

Literatura uzupełniająca

Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie, pod red. J. Kukułki, Warszawa 1994

Bezpieczeństwo państw Grupy Wyszehradzkiej. Nadzieje i realia, pod red. J. Przewłockiego, Katowice 1995

Brzeziński Z., Spadek po zimnej wojnie, Warszawa 1993

Chojnowski A., Historia Ukrainy w XX wieku, Warszawa 1997

Cziomer E., Historia Niemiec 1945-1991, Kraków 1992

Dąbrowska-Szeffler M., Polityka naukowa i techniczna w gospodarce rynkowej, Warszawa 1993

Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej, pod red. A. Antoszewskiego i R. Herbuta, Wrocław 1997

Deszczyński P., Szczepaniak M., Grupa Wyszehradzka. Współpraca polityczna i gospodarcza, Toruń 1995

Droga Niemców do ponownego zjednoczenia państwa 1949-1990, pod red. A. Czubińskiego, Poznań 1991

Eberhardt P., Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku, Warszawa 1996

Golinowska S., Polityka społeczna państwa w gospodarce rynkowej: studium ekonomiczne, Warszawa 1994

Gorbaczow M., Przebudowa i nowe myślenie. Dla naszego kraju i dla całego świata, Warszawa 1988

- Gorzkowski J., Morawski W., Jesień Narodów, Warszawa 1990
- Gospodarcze problemy transformacji ustrojowej, pod red. W. Balickiego, Poznań 1994
- Gruntorad Jiří, Niezależne inicjatywy w Czechosłowacji, Warszawa 1989
- Halicki O., Historia Europy – jej granice i podziały, Lublin 1994
- Haładaj T., Działalność socjalna w warunkach reformy gospodarczej, Warszawa 1986
- Heller M., Siódmy sekretarz. Blaski i nędza Michaiła Gorbaczowa, Lublin 1993
- Jelcyn B., Wyznania, Warszawa 1990
- Kapuściński R., Imperium, Warszawa 1993
- King A., Schneider B., Pierwsza rewolucja globalna, Warszawa 1992
- Kochanowski J., Historia Węgier w XX wieku, Warszawa 1997
- Korzycki W., Powikłane dziedzictwo. Niemcy 1945-1990, Warszawa 1991
- Kroszel J., Podstawy polityki społecznej w gospodarce rynkowej, Opole 1994
- Laquerre W., Historia Europy 1945-1992, Londyn 1993
- Litwa. Droga do niepodległości, Warszawa 1990
- Łotwa. Pod własną flagą, Warszawa 1990
- Marszałek A., Planowanie i rynek w RWPG: geneza i niepowodzenia, Łódź 1993
- Meandry cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne, pod red. A. Chodubskiego, Toruń 1996
- Mikołajczyk B., Mniejszości w prawie międzynarodowym, Katowice 1996
- Mniejszości narodowe w Polsce, pod red. Z. Kurcza, Wrocław 1997
- Mniejszości narodowe w Polsce. Informator 1994, Warszawa 1995

- Nacjonalizm. Konflikty narodowościowe w Europie Środkowej i Wschodniej, pod red. S. Helnarskiego, Toruń 1995
- Następstwa zjednoczenia Niemiec dla krajów Europy Środkowej i Wschodniej, red. zbior., Zielona Góra 1993
- Niektóre ekonomiczne bariery wejścia Polski do Wspólnot Europejskich, pod red. M. Smejdy, Katowice 1997
- Nowacka E., Samorząd terytorialny w systemie władzy publicznej w Polsce: studium politycznoprawne, Wrocław 1993
- Państwa wyszehradzkie. Systemy polityczne, gospodarka, współpraca, pod red. M. Szczepaniaka, Poznań 1996
- Podzielona jedność: raport o Niemczech lat dziewięćdziesiątych, aut. A. Wolff-Pawęska, Poznań 1994
- Polityka gospodarcza okresu transformacji, pod red. M. Dąbrowskiego, Warszawa 1995
- Polityka społeczna: stan i perspektywy, pod red. J. Auleytuera, Warszawa 1995
- Pomoc społeczna wobec zjawiska bezrobocia, pod red. M. Szyłko-Skoczny, Warszawa 1994
- Popov N., Serbski dramat: od faszystowskiego populizmu do Miloševića, Warszawa 1994
- Problemy prawno-polityczne transformacji ustrojowej w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, pod red. H. Rot, Wrocław 1995
- Przekształcenia społeczne w gospodarce, pod red. K. Koweckiego, J. Kulpińskiej, Łódź 1994
- Przemiany narodowościowe na Białorusi, opr. P. Eberhardt, Warszawa 1994
- Przemiany społeczne, kwestie narodowościowe i polonijne, pod red. A. Chodubskiego, Toruń 1994

- Przeobrażenia ustrojowe w republikach dawnego ZSRR, pod red. E. Zielińskiego, Warszawa 1993
- Rodzina w okresie transformacji systemowej, pod red. A. Kurzynowskiego, Warszawa 1995
- Rodziny polskie u progu lat dziewięćdziesiątych, pod red. Z. Tyszki, Poznań 1991
- Serczyk J., Podzielone Niemcy. Przegląd dziejów niemieckich od kapitulacji III Rzeszy do zjednoczenia obu państw niemieckich, Toruń 1993
- Smaga J., Narodziny i upadek imperium. ZSRR 1917-1991, Warszawa-Kraków 1994
- Smoleń M., Stracone dekady. Historia ZSRR 1917-1991, Warszawa 1994
- Sobczak A., Przed upadkiem. Wspomina mer Petersburga, Warszawa 1992
- Spółeczeństwo polskie w procesie demokratycznych przeobrażeń, pod red. J. Sztumskiego, Katowice 1993
- Steiner J., Demokracje europejskie, Rzeszów 1993
- Stolarczyk M., Podział i zjednoczenie Niemiec jako elementy łańdów europejskich po drugiej wojnie światowej, Katowice 1995
- Studia nad transformacją polskiej gospodarki, pod red. S. Marczuka, K. Sowy, Rzeszów 1993, t. 1
- Szewardnadze E., Przyszłość należy do wolności, Warszawa 1992
- Śliwa M., Polska myśl polityczna XX w., Wrocław 1993
- Świat i Polska u progu XXI w., pod red. M. Szczepaniaka, Toruń 1994
- Tomaszewski J., Historia Czechosłowacji w XX wieku, Warszawa 1997
- Transformacja systemu gospodarczego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, pod red. J. Czekaja, Warszawa 1993
- Transformacja ustrojowa państw Europy Środkowej i Wschodniej, pod red. E. Zielińskiego, Warszawa 1996

- Waldenberg M., Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej.
Dzieje. Idee, Warszawa 1992
- Wieczorkiewicz P., Historia Polski w XX wieku, Warszawa 1997
- Wojtaszczyk K., Transformations-prozesse in Mittel-und Ost-europa,
Warszawa 1993
- Wybrane aspekty bezrobocia w Polsce w warunkach transformacji syste-
mu gospodarczego, pod red. J. Orczyka, Poznań 1994
- Zieliński E., Współczesna Rosja. Studium polityczno-ustrojowe. Warsza-
wa 1995
- Z problemów polityki społecznej i edukacji politologicznej, pod red.
U. Świętochowskiej, Gdańsk 1993

F - Finlandia	N - NRD
KPN	C - Czechosłowacja
A - Austria	P - Polska
W - Włochy	W - Węgry
G - Grecja	R - Rumunia
T - Turcja	J - Jugosławia
ha	B - Belgia
	S - Szwajcaria

Waldenberg M., *Wzrost gospodarczy w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 1992.

Wojtaszczyk K., *Transformationsprozesse in Mittel- und Osteuropa*, Kitzingen 1992.

Wybrane aspekty bezrobocia w Polsce w warunkach transformacji systemu gospodarczego, pod red. J. Orszyska, Poznań 1994.

Zielinski E., *Współczesna Rosja. Studium polityczno-ustrojowe*, Warszawa 1992.

Zganiński J., *Problemy polityki społecznej i edukacji polifunkcyjnej*, pod red. J. Orszyska, Poznań 1994.

Smoleń M., *Strasne dekady. Historia Rosji 1917-1991*, Warszawa 1992.

Sobczak A., *Przed upadkiem. Wspomnienia z Petersburga*, Warszawa 1992.

Spółczesność polska w procesie demokratycznych przeobrażeń, pod red. J. Smulskiego, Katowice 1993.

Stein J., *Demokracja europejska*, Rzeszów 1993.

Stolarczyk M., *Podział i zjednoczenie Niemiec jako elementy budowy europejskiej po drugiej wojnie światowej*, Katowice 1995.

Studia nad transformacją polskiej gospodarki, pod red. S. Marczyka, X. Sowy, Rzeszów 1993, t.1.

Szwarcbard E., *Przyszłość należy do wolności*, Warszawa 1992.

Sława M., *Polskie myśli polityczne XX w.*, Wrocław 1993.

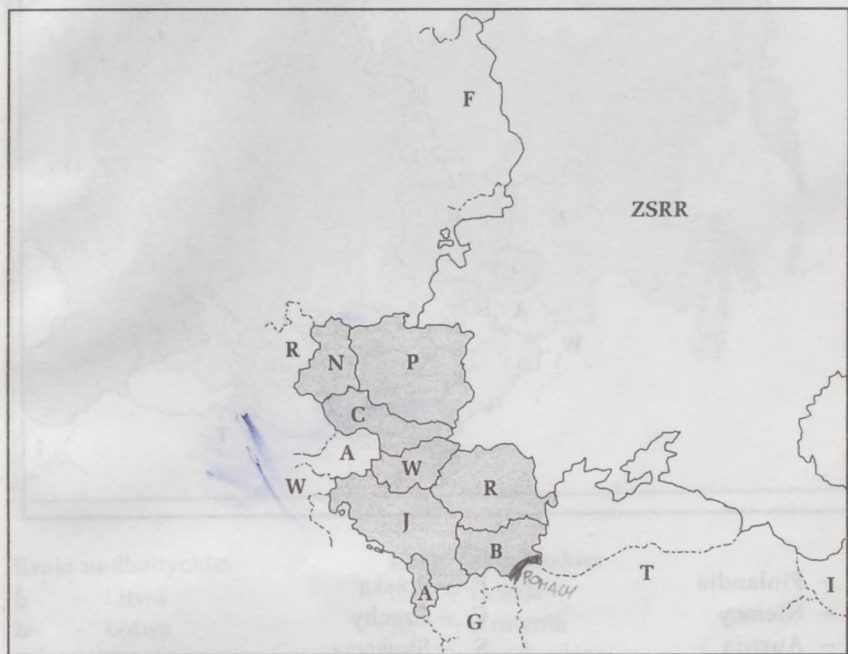
Świat i Polska a prągi XXI w., pod red. M. Szczepaniaka, Toruń 1994.

Taniszewski J., *Historia Czechosłowacji w XX wieku*, Warszawa 1992.

Transformacja systemu gospodarczego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, pod red. J. Czajki, Warszawa 1993.

Transformacja ustrojowa państw Europy Środkowej i Wschodniej, pod red. E. Zielńskiego, Warszawa 1996.

VIII. MAPY POGLĄDOWE

F - Finlandia

R - RFN

A - Austria

W - Włochy

G - Grecja

T - Turcja

I - Iran

N - NRD

C - Czechosłowacja

P - Polska

W - Węgry

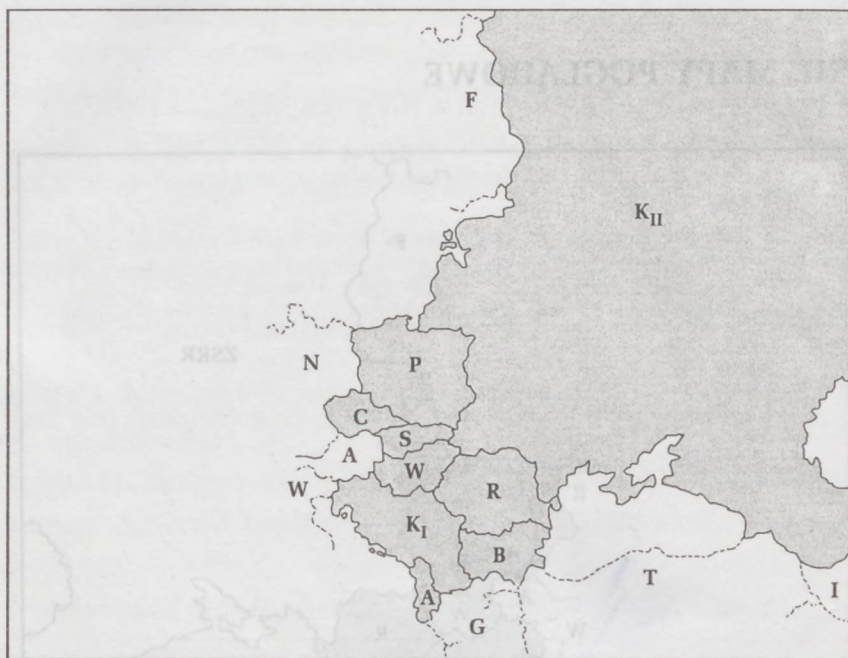
R - Rumunia

J - Jugosławia

B - Bułgaria

A - Albania

Ryc. 1. Europa Środkowo-Wschodnia po II wojnie światowej

F - Finlandia

N - Niemcy

A - Austria

W - Włochy

G - Grecja

T - Turcja

I - Iran

P - Polska

C - Czechy

S - Słowacja

W - Węgry

R - Rumunia

B - Bułgaria

A - Albania

K_I - Kraje byłej Jugosławii

K_{II} - Kraje byłego ZSRR

Ryc. 2. Europa Środkowo-Wschodnia po 1992 r.

Kraje nadbałtyckie:

- L – Litwa
- Ł – Łotwa
- E – Estonia

Kraje zakaukaskie:

- G – Gruzja
- Ar – Armenia
- Az – Azerbejdżan

Kraje europejskie:

- B – Białoruś
- Uk – Ukraina
- M – Mołdawia

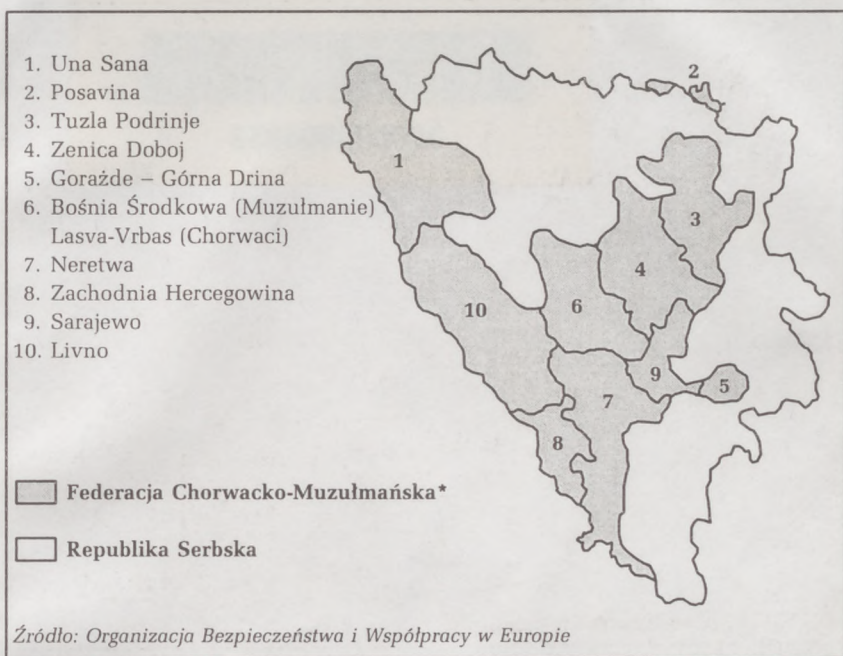
Kraje azjatyckie:

- Ka – Kazachstan
- Uz – Uzbekistan
- Ta – Tadżykistan
- Tu – Turkmenistan
- Ki – Kirgistan

Ryc. 3. Kraje byłego Związku Radzieckiego

Ryc. 4. Kraje byłej Jugosławii

* Federacja Chorwacko-Muzułmańska (w użyciu jest też nazwa Federacja BiH) składa się z 10 kantonów. Trzy z nich: Posavina, Zachodnia Hercegowina i Livno są zamieszkane głównie przez Chorwatów i oni sprawują tam władzę, dwa: Bośnia Środkowa i Neretwa są kantonami mieszanymi (chorwacko-muzułmańskimi), a pięć: Una – Sana, Tuzla – Podrinje, Zenica – Doboj, Goražde – Górna Drina i Sarajewo, to kantony muzułmańskie.

Ryc. 5. Podziały terytorialne Bośni i Hercegowiny po zakończeniu wojny domowej

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

CHICAGO, ILL.

Państwa kandydujące do członkostwa w UE

